

Prepoznavanje i prevencija zlostavljanja djece

Nositelj projekta:

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, SI – 1000 Ljubljana

Partneri na projektu:

European Forensic Agency d.o.o. Beograd - Vračar, Petrogradska 4/2, RS – 11000 Beograd

Osnovna Škola Svetozar Miletić, Nemanjina 25, RS – 11080 Beograd

Hrabri telefon, Trg svibanjskih žrtava 1995. br 2, HR – 10000 Zagreb

Dječji Vrtić Drniš, Antuna Mihanovića 2, HR - 22320 Drniš

Ugovor broj: 20-201-076035

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Zlostavljanje i zanemarivanje djece	4
2.1. Povijesni razvoj	4
2.2. Zlostavljanje djece - određenje pojma	5
2.3. Zašto s vama obrađujemo ovu temu, a nije riječ o nasilju u školi?	6
2.4. Izvanškolska okruženja u kojima dolazi do nasilja nad djecom na našem području	6
2.5. Tradicionalni oblici nasilja nad djecom.....	9
2.6. Elektroničko nasilje	15
2.7. Nasilje u obitelji	27
3. Indikatori zlostavljanja djece.....	35
3.1. Opće karakteristike nasilnog roditelja.....	36
3.2. Opće karakteristike zlostavljanog djeteta	36
3.3. Prepoznavanje znakova nasilja nad djecom.....	37
3.4. Opći indikatori nasilja nad djecom - zajednički svim oblicima zlostavljanja:.....	39
3.5. Fizičko zlostavljanje djeteta.....	40
3.6. Emocionalno (psihičko) zlostavljanje djeteta	45
3.7. Seksualno zlostavljanje djeteta	46
3.8. Zanemarivanja djece	50
3.9. Prepoznavanje elektroničkog nasilja	51
4. Kratkoročne i dugoročne posljedice izloženosti djece nasilju.....	55
4.1. Posljedice fizičkog nasilja:	57
4.2. Posljedice emocionalnog (psihičkog) zlostavljanja	58
4.3. Posljedice seksualnog nasilja	59
4.4. Posljedice zanemarivanja	59

4.5. Posljedice elektroničkog nasilja	61
4.6. Umjesto zaključka.....	64
5. Incidencija i prevalencija	66
6. Zakonodavni okvir i međusektorska suradnja.....	70
7. Uloga škola i vrtića u prevenciji i zaštiti od nasilja – etičke dileme	74
7.1 Primarna prevencija.....	75
7.2. Sekundarna prevencija.....	78
7.3. Tercijarna prevencija	79
7.4. Razlozi za uključivanje u prevenciju i zaštitu zlostavljane djece:.....	81
7.5. Etičke dileme	83
8. Razgovor s djetetom i roditeljima	86
8.1. Razgovor s djetetom	86
8.2. Razgovor s roditeljima	93
9. Što nakon slanja obavijesti o sumnji na zlostavljanje?	96
9.1. Uloga i suradnja institucija	96
9.2. Dijete – svjedok na sudu.....	97
9.3. Negativne i pozitivne posljedice	98
9.4. Potražiti podršku za sebe	98
9.5. Pružiti podršku djetetu	98
10. Primjeri slučaja	100
11. Popis literature:	103

Uvod

Odgojitelji, kao osobe koje su u svakodnevnom kontaktu s djecom na svojem radnom mjestu, imaju iznimnu odgovornost da skrbe o njima na najbolji mogući način i osiguraju sve nužne uvjete za njihovu dobrobit. Osim toga, oni su osobe koje s djecom i roditeljima kontinuirano rade na prevenciji zlostavljanja i zanemarivanja, ali i na prepoznavanju i intervenciji u situacijama koje ugrožavaju dobrobit i razvoj djece.

Odgojitelji su, uz ostalo osoblje vrtića, ponekad jedine osobe koje mogu prepoznati da je djetetu potrebna dodatna sigurnost i zaštita. Kako bi mogli prepoznati da je dijete potencijalno žrtva zanemarivanja i zlostavljanja, prije svega moraju biti upoznati sa znakovima istoga. Ujedno, nekoj djeci vrtić i njihovi odgojitelji mogu biti jedino mjesto gdje se osjećaju sigurno i gdje mogu ostvariti zdrave odnose te se zbog toga osjećaju sigurno povjeriti u slučaju zlostavljanja i/ili zanemarivanja.

Zbog svega navedenoga odgojitelji često imaju ključnu ulogu i odgovornost u otkrivanju zlostavljanja i/ili zanemarivanja te su dužni pokrenuti korake u svrhu zaštite djece u skladu s protokolima i u suradnji s ostalim osobljem vrtića te nadležnim tijelima i institucijama.

Odgojitelji i ostali stručnjaci nerijetko izjavljuju kako im nedostaju relevantna znanja, vještine i kompetencije za prepoznavanje znakova zlostavljanja i zanemarivanja, naročito vještine za razgovor s djetetom koje se povjerilo te kako postupati u slučaju sumnje na zlostavljanje i/ili zanemarivanje.

U svrhu jačanja kompetencija odgojitelja iz područja zaštite djece od zanemarivanja i zlostavljanja razvijen je ovaj priručnik koji daje sveobuhvatni prikaz teme zlostavljanja i zanemarivanja (vrste, znakovi, posljedice, incidencija), ali i praktične savjete kako razgovarati s djetetom i roditeljem te koji se koraci poduzimaju u slučaju opravdane sumnje.

Zlostavljanje i zanemarivanje djece

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Što je za Vas nasilje? Da li ste osobno bili izloženi nasilju?

Koje su razlike između tog nasilja i nasilja kojem su izložena djeca?

Šta je opasnije i zašto?

Česta izloženost djece nasilju u njihovom domu, širem okruženju u kojem žive, medijima preko kojih uče, zabavljaju se i komuniciraju, može ozbiljno uticati na njihovu dobrobit, osobni razvoj i socijalnu interakciju tijekom djetinjstva, pa i kasnije.

Nasilje se odražava na cjelokupni razvoj i život djeteta, bez obzira na oblik i mjesto događanja.

Teško je predvidjeti kada i gdje će se nasilje dogoditi, koji su mogući sudionici i kakve će biti posljedice.

Prioritetni zadaci ustanova koje se bave odgojem i obrazovanjem djece i mladih su da:

- Utječu na formiranje stavova o neprihvatljivosti ovakvog oblika ponašanja,
- Razvijaju toleranciju, razumijevanje i prihvatanje različitosti.¹

Prema istraživanju Generalnog tajnika Ujedinjenih naroda:

- nikakvo nasilje nad djecom ne može se opravdavati, a
- svako nasilje nad djecom može se spriječiti.

Temeljna studija o nasilju nad djecom ipak potvrđuje da takvo nasilje postoji u svakoj zemlji na svijetu te da se proteže na sve kulture i rase, bez obzira na obrazovanje, prihode i etničko podrijetlo.

Nasuprot obavezama poštovanja ljudskih prava i razvojnih potreba djece, nasilje nad djecom se u određenim područjima i dalje smatra društveno prihvatljivim, a često iza njega stoje i pravni sustav i država.

2.1. Povijesni razvoj

Društvena pozicija djeteta se kroz povijest mijenjala, u skladu s mogućnošću odrasle osobe da zadovolji najvažnije potrebe djeteta.

Na samom početku ta mogućnost je bila veoma mala, svodila se na to da se djetetovim životom raspolagalo, dok je njegov rad bio iskorištavan. Od VI. stoljeća prije nove ere do XII. stoljeća

djeca su promatrana kao jednostavna radna snaga za obavljanje poslova, počevši od onih lakših, pa sve do najtežih, koji su se sastojali u teškom fizičkom radu.

Zlostavljanje i zanemarivanje djece postojalo je još u Grčkoj, Rimu, Indiji, Arabiji, Kini, Egiptu, ali je ulazilo u krug intimnog porodičnog života, koji društvo nije moglo da kontrolira. Dijete se smatralo vlasništvom kojim se raspolagalo na najokrutnije načine. Potpuno u vlasništvu oca, koji je mogao da ga proda u ropstvo, osakati zbog prosjačenja ili ubije.

Tek se sredinom XX. stoljeća javljaju prvi vidljivi počeci humanog pristupa društvenom položaju djece i sastoje se u zadovoljavanju potreba djeteta i njegovoj socijalizaciji.

Na ovim prostorima zlostavljanje i zanemarivanje djece uočeno je još iz doba turske okupacije, kroz radno iskorištavanje i različite vidove nasilja o kojima se šutjelo.

Zahvaljujući masovnim medijima, devedesetih godina XX. stoljeća, skreće se pažnja na ovu pojavu, a kao rezultat toga rađaju se preventivni programi, nevladine organizacije, definiraju se „Prava djeteta“, zasnovana na principima osnovnih ljudskih prava. Početkom XX. stoljeća pojavljuju se sudovi za maloljetnike i socijalne službe koje imaju dopuštenje za rad s delinkventnom djecom, a počinju se osnivati i moderni sustavi zaštite djece. Može se reći da dobrobit, ili „najbolji interes djeteta“, nije bio dovoljno vrednovan u godinama koje su iza nas, međutim, s razvojem društva on sve više dobija na značaju.

2.2. Zlostavljanje djece - određenje pojma

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Na koji način se bavimo problematikom?

Priča li se s djecom? Ohrabruje li se djecu na razgovor, kako ne bi osećala sram i krivnju?

Svjetska zdravstvena organizacija daje sljedeću definiciju zlostavljanja:

„Zloupotreba ili zlostavljanje djeteta obuhvaćaju sve oblike fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zloupotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, kao i komercijalno ili drugo iskorištavanje, što dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja zdravlja djeteta, njegovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, povjerenje ili moć“.

U Konvenciji Ujedinjenih naroda o pravima djeteta:

svi oblici nasilja, zlostavljanja, zloupotreba ili zanemarivanja djece, kojima se ugrožavaju ili narušavaju fizički, psihički i moralni integritet osobnosti djeteta, predstavljaju povredu jednog od osnovnih prava djeteta, a to je pravo na život, opstanak i razvoj. Nasilje nad djecom dovodi

do stvarnog ili potencijalnog narušavanja djetetovog zdravlja, njegovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, povjerenje ili moć.

Definicija navedena u Svjetskom izvještaju o nasilju i zdravlju:

namjerno korištenje fizičke sile ili snage prema djetetu, bilo u vidu prijetnje ili u stvarnosti, od strane pojedinca ili grupe, bilo da ona dovodi do ili postoji velika vjerojatnost da će doći do stvarnog ili potencijalnog narušavanja djetetovog zdravlja, preživljavanja, razvoja ili dostojanstva (Krug, 2002).

Definicije su vrlo slične i može se reći:

Pod nasiljem nad djecom podrazumijeva se ponašanje pojedinaca, institucija, društva u cjelini, gdje se uz primjenu sile nanosi bol, fizičke ili psihičke ozljede, ugrožava zdravlje, fizički i psihički integritet osobnosti djeteta i otežava njegov normalni razvoj.

2.3. Zašto s vama obrađujemo ovu temu, a nije riječ o nasilju u školi?

Nasilje nad djecom ima različite oblike i na njega djeluju različiti faktori, počevši od osobnih karakteristika žrtve i počinitelja do njihovog kulturnog i fizičkog okruženja.

Veliki dio nasilja nad djecom, ostaje skriven iz mnogo razloga. Jedan od njih je strah: mnoga djeca se boje da prijave nasilje. U mnogim slučajevima roditelji koji bi trebali štititi svoju djecu ostaju njemu pred nasiljem koje provodi partner ili drugi član obitelji odnosno neki moćniji član društva, na primjer poslodavac, policajac ili vođa zajednice. Strah je usko povezan sa stigmatizacijom koja često prati prijavljivanje nasilja, posebno u situacijama gdje se obiteljska „čast” stavlja iznad sigurnosti i dobrobiti djece. Naročito silovanje ili drugi oblici seksualnog nasilja mogu dovesti do ostrakizma (isključivanja iz zajednice), do nastavljanja nasilja ili smrti. Prihvatanje nasilja od strane društva također predstavlja značajan faktor: i djeca i počinitelji mogu prihvaćati fizičko, seksualno i psihičko nasilje kao nešto neizbježno i normalno. Discipliniranje fizičkim i ponižavajućim kažnjavanjem, zastrašivanjem i seksualnim uznemiravanjem u nekim sredinama često se prihvaća kao normalno, posebno ako ne dođe do nekih „vidljivih” ili trajnih fizičkih ozljeda (Maternowska, Potts i Fry, 2016).

2.4. Izvanškolska okruženja u kojima dolazi do nasilja nad djecom na našem području

Nasilje nad djecom javlja se u različitim kontekstima: u obitelji, školi, virtualnom prostoru, specifičnim ustanovama, čak i onim čija je primarna funkcija zaštita djece (kao što su ustanove za smještaj i zaštitu djece bez roditeljske skrbi, ili djecu s poteškoćama u razvoju i/ili invaliditetom) i široj zajednici. Efekti nasilja s kojim se djeca suočavaju u jednom kontekstu često se prelijevaju u drugi kontekst.

Nasilje nad djecom u društvenoj zajednici

Društvena zajednica je izvor zaštite i solidarnosti s djecom, ali ona može biti i mjesto nasilja, uključujući vršnjačko nasilje, oružano nasilje, nasilje bandi, policijsko nasilje, fizičko i seksualno nasilje, otmice i trgovinu ljudima. Nasilje također može biti povezano s masovnim medijima i novim informacijskim i komunikacijskim tehnologijama. Starija djeca su izložena najvećem riziku od nasilja u zajednici, a djevojčice povećanom riziku od seksualnog nasilja i nasilja vezanog za spol.

Masovni mediji ponekad prikazuju nasilje općenito, ali i nasilje nad djecom, kao nešto normalno ili ga veličaju u tiskanim i vizualnim medijima, između ostalog u televizijskim programima, filmovima i video igricama. Internet je također potaknuo proizvodnju, distribuciju i korištenje materijala koje prikazuje seksualno nasilje nad djecom. Internet se koristi za zavođenje ili „pripremu” (osiguranje povjerenja djece kako bi se ona uvukla u situaciju u kojoj mogu biti povrijeđena). Osim toga, internet izlaže djecu nasilnom ili pornografskom sadržaju, kao i uznemiravanju i zastrašivanju, uključujući zlostavljanje od strane odraslih i druge djece (ECPAT, 2005).

Nasilje nad djecom - dom i obitelj

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Šta je za vas obitelj?

Šta se očekuje da obitelj osigura djetetu?

U psihološkom smislu:

Obitelj je primarna društvena grupa koja bi djetetu trebala pružiti neophodnu ljubav, sigurnost, poticaj za razvoj i osećaj da je u njoj najzaštićenije. No, obitelj može biti i izvor najintenzivnije ugroženosti djeteta.

U kriminalističkom smislu:

Postoje viktimološki čimbenici kod djece s određenim karakteristikama ličnosti koje čine da ona povremeno ili stalno budu izložena riziku da postanu žrtve određenog kaznenog djela ili vrste kriminala.

S obzirom na svoje razvojne specifičnosti, emocionalnu povezanost, odnose povjerenja i potrebu čuvanja i usmjerenja, djeca su u okviru obiteljskog sustava izložena riziku od neposredne i posredne viktimizacije nasiljem.

Obiteljskim nasiljem dijete može biti neposredno viktimizirano kada je ono direktna žrtva nasilja, ili posredno, kada je svjedok nasilja izvršenog nad drugim članovima obitelji.

U pravnom smislu:

Obitelj predstavlja prirodnu temeljnu jedinicu društva, kako je to propisano člankom 16. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i člancima 10. i 23. Međunarodne konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima.

Osnovna pretpostavka Konvencije o pravima djeteta, sadržana u njenoj preambuli, kaže da je obitelj prirodno okruženje za rast i blagostanje svih njenih članova, a posebno djece, čime se priznaje da obitelj ima najveći potencijal za zaštitu djece i pružanje fizičke i emocionalne sigurnosti. Obiteljska privatnost i autonomija se poštuju u svim društvima, a prava na privatni i obiteljski život, dom i dopisivanje zajamčena su u svim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima.

Tijekom posljednjih desetljeća prepoznata je i dokumentirana činjenica da u nasilju nad djecom u izvanškolskom okruženju prevladava nasilje koje provode roditelji i drugi bliski članovi obitelji.

Od ranog djetinjstva djeca su izložena različitim oblicima nasilja u okviru svojih obitelji.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Što mislite, tko je u okviru obitelji najčešći počinitelj nasilja nad djecom? U kojim situacijama se to najčešće događa?

Imate li osobnog iskustva s tim?

Počinitelji nasilja nad djecom u okviru obitelji, mogu biti: roditelji, očuh i maćeha, skrbnici, braća i sestre, kao i drugi članovi obitelji i njegovatelji (Kovačević, 2005).

Kada je obiteljsko nasilje u pitanju, istraživanja pokazuju da su u oko 95% slučajeva zlostavljači roditelji. Od toga se kao izvršitelji pojavljuju očuh i maćeha u 10-15% slučajeva.

Majke najčešće fizički zlostavljaju ili zanemaruju djecu, dok očevi uglavnom seksualno zlostavljaju svoje kćeri (UNICEF, 2017).

Nasilje nad djecom u obitelji često se odvija u kontekstu discipliniranja djeteta i to u obliku fizičkog ili ponižavajućeg kažnjavanja. Fizičko nasilje u okviru obitelji je često praćeno psihološkim nasiljem: Uvrede, nadjevanje imena, izoliranje, odbacivanje, prijetnje, emocionalna ravnodušnost i omalovažavanje – sve su to oblici nasilja koji mogu biti štetni za psihološki razvoj djeteta i njegovu dobrobit, posebno kada dolaze od strane odrasle osobe koju dijete poštuje, npr. od strane roditelja.

Najveći dio fizičkog nasilja nad djecom u obitelji nije smrtonosan niti izaziva trajne ili ozbiljne i vidljive fizičke ozljede. Međutim, neke vrste nasilja u obitelji nad malom djecom dovode do trajnih oštećenja pa čak i smrti, iako počinitelji nisu možda imali za cilj izazivanje ovakvih ozljeda (Stevković, 2006). Najveći broj zlostavljanja događa se u krugu obitelji.

2.5. Tradicionalni oblici nasilja nad djecom

Tradicionalno nasilje je uvijek ograničeno na neke određene fizičke cjeline (škola, dvorište, ulica, kuća, mjesta okupljanja mladih i sl.). Ovu vrstu nasilja nad djecom možemo podijeliti na (Save the Children, 2019; Kuzmanović i sur., 2013):

- Fizičko zlostavljanje djeteta
- Emocionalno (psihičko) zlostavljanje
- Seksualno zlostavljanje djeteta
- Zanemarivanje i nemarno postupanje
- Komercijalna ili druga vrsta iskorištavanja
- Ekonomsko nasilje
- Vršnjačko nasilje

Fizičko zlostavljanje djeteta

Tip nasilja koji dovodi do stvarnog ili potencijalnog fizičkog ozljeđivanja djeteta. Djela zlostavljanja mogu biti jednokratna ili ponovljena. Primjeri fizičkog zlostavljanja su: udaranje, trešenje, šamaranje, gušenje, bacanje, trovanje, vezanje, paljenje, čupanje kose, prskanje vrućom vodom ili izlaganje djeteta djelovanju vruće pare, uvijanje dijelova tijela, ciljano izazivanje različitih simptoma bolesti kod djeteta, nanošenje opekline žarom od cigareta i sl.

Prema načinu i sredstvima možemo razlikovati tri grupe fizičkog zlostavljanja (Konstantinović Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009):

1. grupa lakšeg zlostavljanja s kraćim trajanjem - koriste se udarci rukom i šakom;
2. grupa težeg zlostavljanja - koriste se različite prilike da se djetetu nanese udarci;
3. grupa najtežeg zlostavljanja – ekstremno okrutno, uz nanošenje teških ozljeda.

Emocionalno (psihičko) zlostavljanje

Obuhvaća postupke kojima se nepovoljno djeluje na zdravlje i razvoj djeteta: omalovažavanje, ocrnjivanje, okrivljavanje bez razloga, prijetnje, zastrašivanje, ograničavanje kretanja djeteta, diskriminacija, ismijavanje ili korištenje drugih oblika nefizičkog, neprijateljskog ili odbacujućeg postupanja, uskraćivanje ljubavi i pažnje, teroriziranje i navođenje na destruktivno ponašanje (Išpanović, 2011).

Emocionalno zlostavljanje sadrži u sebi nekoliko karakterističnih oblika ponašanja roditelja (Žegarac, N., 2006):

- odbacivanje i degradacija - obuhvaćaju verbalne ili neverbalne radnje roditelja ili skrbnika prema djetetu koji razvijaju osjećaj poniženja, bezvrijednosti;
- zastrašivanje - podrazumjeva ponašanje kojim se kod djeteta stvara strah da će njemu bliska osoba ili stvar biti povrijeđena, ubijena;
- izolacija - ponašanje koje spriječava dijete da razvija normalne socijalne odnose s drugom djecom i odraslima u svojoj okolini;
- emocionalno iskorištavanje - poticanje na društveno neprimjereno i destruktivno ponašanje, tj. dopuštanje antisocijalnog ponašanja, kao što je: prostitucija, upotreba alkohola ili opojnih tvari;
- ignoriranje - uskraćivanje emocionalne dostupnosti, djetetu se ne iskazuje ljubav;
- zanemarivanje djetetovog mentalnog zdravlja i posebnih obrazovnih potreba - roditelj neopravdano odbija ili zanemaruje neophodan tretman

Dijete koje je emocionalno zlostavljano od strane roditelja, rijetko će to priznati. Čak će rijetko biti svjesno da je žrtva zlostavljanja.

Zlostavljač često koristi neke od metoda manipulacije djetetom, kako bi prikrrio svoju krivnju te teret odgovornosti i krivnju za takvo ponašanje prebacio na dijete.

Zato je izuzetno važna uloga učitelja i odgajatelja.

Seksualno zlostavljanje djeteta

Podrazumijeva uključivanje djeteta u seksualnu aktivnost koju ono ne shvaća u potpunosti, s kojom se ne slaže ili za koju nije odraslo i nije u stanju složiti se s tim, ili koja krši zakone ili društvene tabue društva. Seksualno zlostavljanje djece očituje se kao aktivnost između djeteta i odrasle osobe ili drugog djeteta koje se zbog svoje dobi ili razvoja našlo u položaju koji mu daje odgovornost, povjerenje ili moć, pri čemu aktivnost ima za cilj uživati ili zadovoljiti potrebe druge osobe (Smith i O'Higgins, 2021). Uključuje:

- seksualno uznemiravanje - zavodljivo komentiranje, etiketiranje, širenje priča, dodirivanje, slanje poruka, fotografiranje, telefoniranje itd.;
- navođenje ili primoravanje djeteta na sudjelovanje u seksualnim aktivnostima, bilo da se radi o kontaktnim (seksualni odnos, seksualno dodirivanje i sl.) ili beskontaktnim aktivnostima (izlaganje pogledu, egzibicionizam i sl.);
- korištenje djece za prostituciju, pornografiju i druge oblike seksualnog iskorištavanja

Obično započinje postupnim uvođenjem djeteta u seksualne aktivnosti koje dijete ne razumije i za koje ne može dati pristanak jer nije za njih razvojno pripremljeno (Čorić, Buljan Flander i Štimac, 2008).

Kako bi razlikovali zlostavljajuća i nezlostavljajuća ponašanja, stručnjaci se oslanjaju na 3 faktora (Faller, 1993):

- **Razlika u moći** koja može biti fizička, ali može proizlaziti i iz uloga tj. autoriteta (npr. članovi obitelji, učitelji, treneri). Također to znači da zlostavljač kontrolira žrtvu i da seksualni čin nije obostrano započet.
- **Razlika u znanju** koja proizlazi iz toga da je zlostavljač stariji, razvojno napredniji ili inteligentniji od žrtve. Ako su i zlostavljač i žrtva maloljetni, smatra se kako je riječ o zlostavljanju ako je zlostavljač pet ili više godina stariji od maloljetne žrtve.
- **Razlika u zadovoljenju** je važna jer je u gotovo svim situacijama seksualnog zlostavljanja primarni cilj zlostavljača njegovo vlastito zadovoljenje. Kriterij je važan jer upozorava na zlostavljanje kada jer riječ o djeci, npr. kada trinaestogodišnji brat nagovara svoju trogodišnju sestru na seksualnu aktivnost.

Uzevši sve ovo u obzir potrebno je definirati sljedeće parametre: tko je zlostavljač i koja je njegova uloga u odnosu prema djetetu, koja je dobna granica za žrtvu te kako interpretirati ono što se čini kao pristanak na neprimjeren seksualni odnos između ljudi različitog razvojnog stupnja.

Berliner i Elliott (2002) navode na temelju velikog broja istraživanja neke karakteristike seksualnog zlostavljanja (prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012):

- u čak 40% slučajeva počinitelji su adolescenti
- zlostavljanje od strane nepoznate osobe događa se tek u 5-15% slučajeva, a ostalo su osobe poznate djeci ili obitelji
- prosječna dob seksualnog djeteta je 9 godina, premda se raspon dobi kreće od dojenja do 17 godina
- dječaci su stariji od djevojčica u vrijeme započinjanja seksualnog zlostavljanja te imaju veću vjerojatnost da će biti zlostavljani od nekoga tko nije član obitelji te od osoba koje su već osuđene zbog zlostavljanja djece
- obitelji djece koja su seksualno zlostavljana su češće manje kohezivne, slabije organizirane te u većoj mjeri disfunkcionalne od obitelji djece koja nisu doživjela seksualno zlostavljanje
- u obiteljima u kojima je počinjen incest, češće su zamijećeni znatni problemi u komunikaciji, nedostatak emocionalne povezanosti i fleksibilnosti te socijalna izolacija
- neki od faktora rizika dobivenih sumiranjem istraživanja su ženski spol, život bez jednog ili oba biološka roditelja, nedostupna majka, nesretan obiteljski život te psihološka ili kognitivna vulnerabilnost. Rizik za zlostavljanje je 1,75 puta veći za djecu koja imaju određene nedostatke ili teškoće.

Zanemarivanje djeteta

Radi se o propustu roditelja/skrbnika, odnosno druge osobe koja je preuzela roditeljsku odgovornost ili obavezu skrbi za dijete i osiguravanja djetetovog razvoja u svim područjima: zdravlje, obrazovanje, emocionalni razvoj, prehrana, smještaj i sigurni životni uvjeti, a unutar razumnih obiteljskih resursa obitelji ili skrbnika, što izaziva ili može, s velikom vjerojatnošću narušiti djetetovo zdravlje ili fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj (Išpanović, 2011; Stevković, 2006). Uključuje:

1. fizičko zanemarivanje - odnosi se na nedostatak čistoće, hrane, zdravstvene zaštite, odjeće;
2. emocionalno zanemarivanje - odnosi se na nedostatak podrške, stimulacije, topline, osjećaja sigurnosti i zaštite;
3. obrazovno zanemarivanje - odnosi se na nedostatak mogućnosti obrazovanja.

Pored ovih, postoje i novi oblici zanemarivanja, uvjetovani modernim životnim stilom:

- izloženost pasivnom pušenju
- dostupnost oružja djeci
- nedostatak/nekorištenje zaštitnog pojasa u autu
- nedavanje zaštitnih kaciga djeci tijekom vožnje bicikla i sl.

Komercijalna ili druga vrsta iskorištavanja

Odnosi se na korištenje djeteta za rad ili za druge aktivnosti koje su mentalno, moralno ili fizički opasne za djecu, a koriste drugim osobama (Vujović, Dejanović i sur., 2006). Ovo obuhvaća:

- prostituciju djece,
- otmicu djece i/ili prodaju djece u svrhe radnog ili seksualnog iskorištavanja,
- korištenje djece za izvršenje kaznenih djela,
- korištenje djece za medicinske eksperimente,
- izrabljivačko korištenje djece za pornografske predstave i materijale, itd.

Trgovina djecom – kazneno djelo koje obuhvaća premještanje djece u svrhu iskorištavanja. Dječji brakovi – prisiljavanje djeteta na bračnu zajednicu (formalnu ili neformalnu).

Ekonomsko nasilje

Predstavlja (Vujović, Dejanović i sur., 2006):

- Nasilno oduzimanje novca, nepokretnosti, vrijednih stvari koje dijete može dobiti na temelju nasljedstva, iskorištavanje istih za vlastite potrebe, čime se egzistencija djeteta dovodi u pitanje.
- Kontroliranje zarade i primanja, trošenje novca isključivo za zadovoljenje vlastitih potreba, neispunjenje obveze uzdržavanja neosiguranih članova obitelji.
- Zabrana članu obitelji da raspolaže vlastitim, odnosno zajedničkim prihodima.
- Zabrana članu obitelji da ostvari vlastite prihode, oduzimanje sredstava rada i dr.

Vršnjačko nasilje

Pod vršnjačkim nasiljem smatra se neželjeno agresivno ponašanje drugog djeteta ili grupe djece koja nisu ni braća ni sestre niti su u emocionalnoj vezi sa žrtvom. To podrazumijeva skup namjernih negativnih postupaka koji su:

- dugotrajni,
- usmjereni prema jednom učeniku od strane drugog učenika ili više njih
- uvijek popraćeni nesrazmjerom snaga.

Često se događa u školama i drugim mjestima gdje se djeca okupljaju, kao i na internetu.

Prilikom definiranja vršnjačkog nasilja treba voditi računa o razlikama između neprimjerenog i nasilnog ponašanja djece.

Ako je vrijeđanje djece jednokratno, to nije samo po sebi vršnjačko nasilje.

Tablica u nastavku daje usporedbu kako bi se pojasnile razlike među kategorijama (Rakočević, 2019):

Vršnjački sukob	• nema elemenata nasilja, odnosno namjere nanošenja ozljede ili štete • nema nesrazmjera moći • nema težih posljedica za djecu u sukobu • djeca su u mogućnosti navesti razloge ulaska u sukob i ne inzistiraju na rješenju koje je u njihovu korist pod svaku cijenu • spremna su prihvatiti rješenje u kojem nitko nije pobijedio ili izgubio, ispričati se, dogovoriti o pronalasku rješenja • u mogućnosti su promijeniti temu i otići iz situacije u kojoj je došlo do sukoba
Agresivno ponašanje	Namjerno nanošenje ili pokušaj nanošenja ozljede, boli ili nelagode drugoj osobi.
Nasilje	Oblik agresivnog ponašanja prema drugoj osobi, sebi, životinjama ili imovini.
Zlostavljanje	Svaki oblik fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja ili iskorištavanja djece koje rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnosti za djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja i moći.

Vršnjačko nasilje	Namjerno izazvan fizički napad, psihičko, emocionalno ili seksualno nasilje koje je prouzrokovano ponovljenim ili trajnim negativnim postupcima od strane jednog djeteta ili više djece. Podrazumijeva šest činitelja za definiranje vršnjačkog nasilja: namjera, kontinuiranost i ponavljanje, nesrazmjerna podjela moći, nemoć i ranjivost žrtve, manjak podrške i posljedice.
Elektroničko vršnjačko nasilje	Poseban oblik vršnjačkog nasilja koji se odvija putem informacijske tehnologije, posebno osobnih računala i mobilnih telefona, a namjerni je pokušaj nanošenja štete vršnjaku ili vršnjacima manipuliranjem ili narušavanjem odnosa s drugima, odnosno kako bi se dijete najčešće ponizilo, zadirkivalo, zaprijetilo ili na neki drugi način zlostavljalo.

2.6. Elektroničko nasilje

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Po Vašem mišljenju, koji oblik nasilja je zastupljeniji?

Imate li neko osobno iskustvo?

Relativno novi fenomen sa specifičnim karakteristikama, a odnosi se na upotrebu digitalne tehnologije s ciljem da se druga osoba povrijedi (emocionalno, fizički, finansijski...).

Zbog čega je važno baviti se elektroničkim nasiljem?

Global digital population as of January 2021
(in billions)

Kako se ponašaju naša djeca u virtualnom okruženju

Dob od 0 do 3: koja vrsta aktivnosti na internetu?

Novorođenčad i mala djeca nisu direktno uključena u virtualno okruženje. Roditelji i skrbnici ih uključuju indirektno postavljanjem njihovih slika i videa. To su prvi digitalni otisci djeteta. Na koji način su podijeljeni podaci, koje vrste i koliko su sigurni je u funkciji znanja i odgovornosti roditelja.

Dob od 4 do 8 godina: šta rade na internetu?

Od četvrte godine, djeca možda već istražuju digitalnu tehnologiju putem aplikacija i videa te prate televizijske programe. Ne poznaju računala, ali obično su vrlo upoznati s kretanjem kroz različita sučelja.

Djeca od pet do sedam godina obično počinju s igricama, čitaju i pristupaju uglavnom aplikacijama prilagođenim svom uzrastu. Osmogodišnjaci uživaju u vremenu provedenom na internetu: igraju igre, gledaju tutoriale, video konferencije s obitelji i raznovrsne sadržaje i aktivnosti.

Mala djeca uglavnom nemaju svoje naloge na društvenim mrežama, ali mogu u velikoj mjeri trošiti vrijeme za gledanje video zapisa i učenje novih strategija igranja. Budući da je utjecaj roditelja u ovoj dobi značajan, treba ga iskoristiti i usmjeriti djecu na razvojno poticajnu primjenu tehnologije.

Dob od 9 do 12 godina: kako se razvijaju njihove aktivnosti na internetu?

Ova dob je faza pred-adolescencije što znači prelazak iz sramežljivosti u neovisnost. U ovoj dobi djeca već dolaze u iskušenje da se pridruže društvenim mrežama. Nemaju razvijeno kritičko mišljenje, vjeruju svim informacijama i imaju poverenja u apsolutno sve, ne razmišljaju o sigurnosti aplikacija. Skloni su ostavljati osobne podatke na internetu.

Dob od 13 do 18 godina: kako razvijaju svoj online potencijal?

Adolescenti teže većoj samostalnosti i privatnosti i često se okreću društvenim mrežama kao jednom obliku svog društvenog života. Online igre, grupe sa zajedničkim interesima, blogeri... Suočavaju se s potencijalno štetnim sadržajem i aktivnostima, zainteresirani su za sve i nisu svjesni potencijalnih negativnih posljedica.

Izuzetno važan period u kojem je potrebno:

- pokušati ispratiti online život (koliko god to dozvoljavaju),
- pokušati dati savjet kada se nešto dogodi (kao što će biti neizbježno) i
- pomoći adolescentima da održe zdrav odnos s tehnologijama kojima su okruženi.

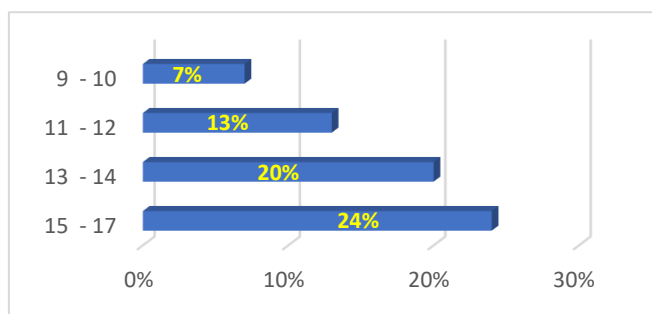
U istraživanjima su navedeni razvojni potencijali i može se vidjeti u kojem se pravcu ti potencijali razvijaju.

Rezultati istraživanja iz 2019. godine (UNICEF, 2019):

- učenici na internetu provode, u prosjeku, više od 3 sata dnevno, najstariji i do 4.5 sata. Više od 1/5 učenika, prema vlastitim izjavama, vikendom na internetu provodi i do 7 sati dnevno, dok 2/3 njih provodi između 4 i 7 sati.

Uzimajući u obzir više funkcija koje digitalni uređaji imaju u životu mladih, vrijeme kao takvo nije nužno pokazatelj problematičnog korištenja. Zapravo je kvaliteta vremena, odnosno vrsta aktivnosti na internetu, puno važnija od količine vremena.

- Svaki treći učenik, tijekom posljednjih godinu dana, doživjeo je neko uznemiravajuće iskustvo na internetu. U takvim situacijama, skoro četvrtina učenika ni s kim nije razgovarala o svojem problemu, ignorirala je problem misleći da će nestati sam od sebe, ili je pak zatvorila prozor ili aplikaciju, a skoro trećina je blokirala osobu koja ju je uznemirava. Broj djece koja su često doživljavala uznemirujuća iskustva najveći je u dobi od 13 do 14 godina.
- Među onima koji su imali iskustva s nasiljem, nešto češće je doživljeno elektroničko nasilje (22% njih ga je doživelo bar jednom mjesečno) nego nasilje licem u lice (17%)
- Broj ispitanika koji prijavljuju elektroničko nasilje raste s dobi: 7% u dobi od 9 do 10 godina prijavljuje takvo iskustvo; 13% učenika dobi od 11 do 12, 20%

(1/5) učenika dobi od 13 do 14 godina, kao i 24% (1/4) mladih od 15 do 17 godina

- Učenici znatno češće priznaju da su bili žrtve, nego da su bili počinitelji elektroničkog nasilja. Trećina ispitanih učenika u isto vrijeme je i trpjela i počinila elektroničko nasilje.

Jedan postotak učenika (u rasponu od 13% do 51%, ovisno o vrsti ponašanja), češće stariji nego mlađi, ponaša se na internetu tako da sebe i osobe iz svog okruženja izlaže različitim rizicima. Riječ je najčešće o dijeljenju osobnih podataka, „prijateljstvima” na društvenim mrežama i kontaktima (najprije preko interneta, a kasnije i uživo) s nepoznatim osobama.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Preispitati vlastita uvjerenja!

Tvrđnje u tablici početna su točka na putu suzbijanja elektroničkog nasilja. Prokomentirati argumente.

1.	Elektroničko nasilje se događa u virtualnom okruženju i zbog toga je manje opasno od klasičnog nasilja kojim smo okruženi (u stvarnom okruženju)	DA	NE
2.	Nasilnici na internetu obično nisu nasilni u stvarnom okruženju	DA	NE
3.	Kada je riječ o internetu i digitalnim tehnologijama mladi uglavnom nemaju što da nauče od odraslih	DA	NE
4.	Elektroničko nasilje se događa u virtualnom okruženju – izvanškolskom što znači da škola i nastavnici ne mogu da pomognu i ne trebaju da rješavaju tu vrstu problema.	DA	NE

Teze za komentiranje:

Pitanje 1.

- Je li moguće u virtualnom okruženju fizički povrijediti osobu?
- Je li tjelesno ozljeđivanje jedini oblik ozljeda?
- Je li stvarno okruženje opasnije od virtualnog?

Pitanje 2.

- Koja je korist od anonimnosti na internetu?
- Nestaje li motiv “povrijediti nekoga” u nasilniku u stvarnom okruženju?

Pitanje 3.

- Je li većina mladih spretnija u korištenju digitalnih uređaja od odraslih?
- Jesu li mladi mudriji i iskusniji od odraslih?

Pitanje 4.

- Dolazi li do nasilja u virtualnom okruženju isključivo dok su počinitelji u školskom okruženju?
- Imaju li sudionici nasilja u virtualnom okruženju ikakve veze sa školskim okruženjem?

Definicija elektroničkog nasilja

Elektroničko nasilje je svaki oblik nasilja koje nastaje upotrebom digitalnih tehnologija. Odvija se u virtualnom okruženju i ima za cilj uplašiti, naljutiti ili osramotiti osobe koje su napadnute.

Detaljnije (AITSL, 2018):

- Konstantna i namjerna zloupotreba moći u odnosima kroz ponavljana verbalna, fizička i/ili socijalna ponašanja s namjerom da izazove fizičku, socijalnu i/ili psihološku štetu.
- Uključuje pojedinca ili grupu koji zloupotrebljavaju svoju moć nad jednom ili više osoba koje nisu u mogućnosti spriječiti da se to dogodi.
- Događa se na internetu, putem različitih digitalnih platformi i uređaja
- Može biti očito (otvoreno) ili skriveno (prikriveno).
- Zlostavljajuće ponašanje se ponavlja ili ima potencijal da se ponavlja tijekom vremena (na primjer, putem dijeljenja digitalnih zapisa). *Napomena: Pojedinačni incidenti i sukob među ravnopravnim sudionicima, bilo licem u lice ili na internetu, nisu definirani kao nasilje.*

Zabrinjavajuće činjenice (Statista, 2020):

- Više od 40% odraslih korisnika interneta prijavljuje da je osobno tijekom svog života doživjelo zlostavljanje preko interneta.
- Među mladima je ovaj fenomen još izraženiji, jer sve veći broj djece u mlađim godinama dobija pristup digitalnim načinima komunikacije i jer je njima virtualno okruženje prirodno i podjednako važno kao tradicionalno, a u posebnim uvjetima, čak i dominantno nad tradicionalnim.
- Od 2020. godine stopa viktimizacije cyberbullyinga među učenicima osnovnih i srednjih škola je najveća u povijesti.

- 75% žrtava online uznemiravanja je bilo zlostavljano putem Facebooka. Twitter i Instagram zauzeli su drugo mjesto.

Usporedba tradicionalnog i elektroničkog nasilja

Opće karakteristike tradicionalnog nasilja u virtualnom okruženju

Elektroničko nasilje odlikuju ključne karakteristike konstrukta tradicionalnog nasilja, ali zbog specifičnosti virtualnog okruženja one nisu u potpunosti prenosive (Hess i Scheithauer, 2015).

- **Agresivno ponašanje**, ali uz korištenje digitalnih tehnologija (Douglas i McGarty, 2001);
- Namjera je nanijeti izravnu ili neizravnu ozljedu ili štetu žrtvi, a počinitelj svoju moć obično temelji na anonimnosti ili vještini korištenja digitalne tehnologije;
- **Ponavljjanje** - ponašanje počinitelja ponavlja se tijekom vremena. Uz to, nekada samo jedna inicijalna negativna akcija izvršena od strane počinitelja nasilja može dovesti do ponavljane viktimizacije djeteta koje trpi nasilje u dužem vremenskom periodu. Primjerice, jedna te ista kompromitirajuća fotografija poslana neovlašteno na više adresa može dovesti do viktimizacije žrtve. Teško je utvrditi izražava li se ponavljanje slanja nećijih kompromitirajućih fotografija brojem ljudi kojima su fotografije poslone, ili brojem fotografija, odnosno brojem situacija u kojima je takav materijal poslan? Sama priroda virtualnog okruženja i izolirani oblik nasilja čine ga ponavljajućim čak iako to počinitelj ne bira.
- I kod tradicionalnih oblika nasilja, a pogotovo kod elektroničkog teško je utvrđivati **nesrazmjer** moći nasilnika.
- Elektroničko nasilje, kao što je to slučaj i s tradicionalnim nasiljem, može biti **direktno** i **indirektno**. Direktno se sastoji u neposrednom činjenju nasilja nad drugim osobama, dok indirektno ili elektroničko nasilje putem posrednika podrazumijeva uplitanje drugih osoba, s ili bez njihovog znanja, u činjenje nasilnih aktivnosti. Obično je riječ o situacijskim sudionicima koji nisu ni svjesni da sudjeluju u procesu nasilja i na taj način pomažu počinitelju nasilja da ostvari svoj cilj.

Specifičnosti elektroničkog nasilja

Iz prethodne usporedbe s tradicionalnim nasiljem mogu se uočiti specifičnosti koje se odnose na elektroničko (Scheithauer i sur., 2021):

- **Stalna dostupnost žrtve** - Ne postoji sigurno mjesto! Kod tradicionalnih oblika nasilja postoji određeni prostorni okvir u kojem se događa nasilje, bilo da je riječ o školi ili nekom drugom okruženju. To ne vrijedi za elektroničko nasilje. Nasilje na internetu može biti raširenije ili upornije, zato što se događa čak i kada počinitelj nasilja nije fizički prisutan. Zlostavljač može djelovati bilo kad i bilo gdje, dovoljno je samo da ima pristup internetu (Patchin i Hinduja, 2006). Upravo zato nasilje može biti prisutno 24/7, a uznemirujuće poruke dijete može primiti čak i kada je udaljeno od počinitelja, npr. kada je kod kuće ili s prijateljima. Sama priroda internet prostora olakšava djelovanje počinitelja, a mogućnosti za izbor žrtve su praktički neograničene.
- **Neograničena publika** - Prednost virtualnog okruženja poput dostupnosti informacija velikom broju korisnika velikom brzinom smatra se nedostatkom kada je u pitanju dijeljenje nepoželjnog sadržaja. Informacije koje se dijele putem interneta dostupne su širem krugu osoba, neuporedivo širem nego što bi bile da se nasilje događa „licem u lice“. Publika često uzima i aktivnu ulogu u procesu nasilja, na neki način hrabreći i samog počinitelja nasilja.

U ovom slučaju promatrači se češće odlučuju na sudjelovanje u nasilju, nego što bi to učinili u situaciji tradicionalnog nasilja.

Uključivanje trećih osoba u ovim situacijama je olakšano zbog anonimnosti počinitelja, kao i činjenicom da za ovaj oblik nasilja nisu potrebne naročite vještine i znanje.

Sve navedeno žrtvu dovodi u neravnotežan položaj s počiniteljima nasilja, jer je njihov broj praktički neograničen, čak i kada je riječ o samo jednoj epizodi nasilja koja često predstavlja samo početni čin koji prethodi ponovljenom nasilju i tako ulazi u svojevrsni „začarani krug“ nasilja. Dovoljno je tek nekoliko klikova da se nečija zlonamjerna objava proširi dalje i da je vide prijatelji, poznanici, pa čak i ljudi koje dijete ne poznaje.

- **Visoki stupanj anonimnosti zlostavljača**

Ne vidiš me, ne vidim te.

Informacijske tehnologije i internet pružaju mnogo mogućnosti da korisnici sakriju svoj identitet, što otežava otkrivanje počinitelja (Treem i Leonardi, 2012). S druge strane, nerijetko nasilnici zaboravljaju da zapravo komuniciraju s ljudskim bićem. Upravo zato se događa da ni ne znaju koliko svojim ponašanjem povrijeđuju drugu osobu i često se ponašaju okrutnije nego inače.

Odsutnost neverbalne komunikacije između nasilnika i žrtve dovodi do gubitka bilo kakve empatije nasilnika prema žrtvi. Također, nedostatak neverbalne komunikacije i nemogućnost „čitavanja“ emocionalnih reakcija otežavaju žrtvi razumijevanje primljenih poruka i utvrđivanje jasnih namjera napadača. Djeca koja doživljavaju nasilje ponekad ne znaju tko je s druge strane ekrana, zbog čega se mogu osjećati još nesigurnije. Anonimnost ohrabruje nasilnike, a pojačava nesigurnost kod žrtve.

- **Manjak podrške odraslih** – I odrasli još uče. Djeca su posebno osjetljiva na elektroničko nasilje jer su često lakovjerna zbog specifičnosti svoje razvojne dobi, a ne dobivaju adekvatnu zaštitu od ovog oblika nasilja od roditelja, učitelja i drugih odraslih koji su djetetu važni. Razlog leži u činjenici da često djeca znaju suvremene informacije bolje od odraslih. S obzirom na (ne)javnost ovih događaja, nadzor odraslih je minimalan.
- **Trajnost učinjenog** - Informacije koje se plasiraju mogu se trajno pohraniti, trajno su dostupne na neograničeno mnogo mjesta. Skoro je nemoguće ukloniti ih i potpuno je nepredvidivo u kojem će trenutku, možda i slučajno, ponovo postati aktualne.
- Tipična dijada žrtva-počinitelj pretpostavlja da pojedinci pripadaju ili grupi žrtava, grupi nasilnika ili da nisu uključeni. No, može doći i **do preklapanja uloga** i djeca mogu biti uključena u obje grupe, odnosno pripadaju grupi počinitelj-žrtva.

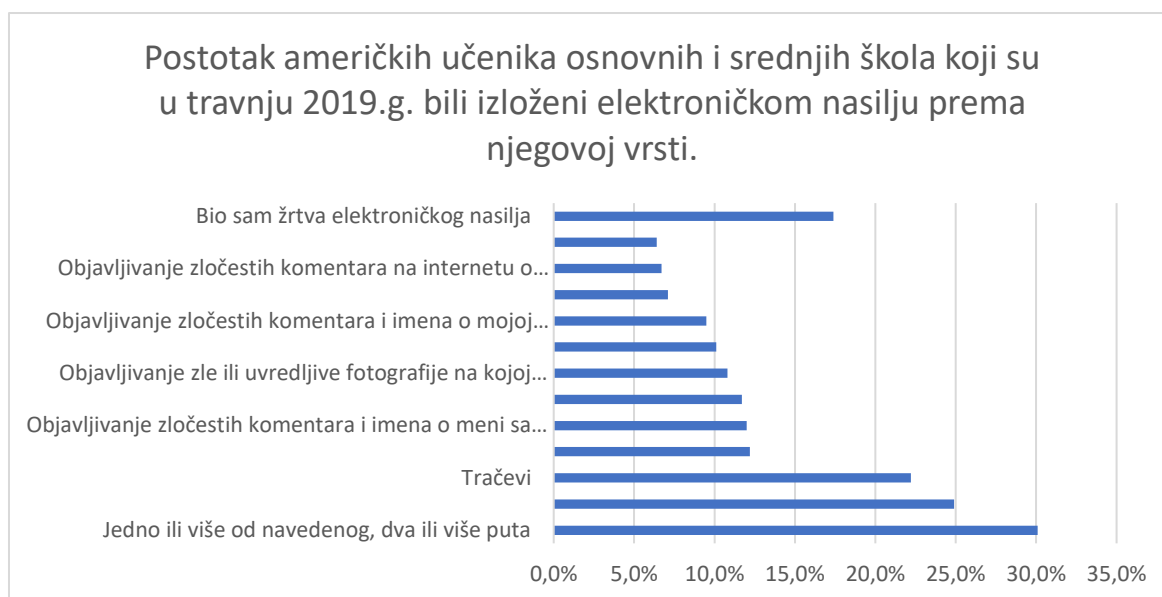
Oblici elektroničkog nasilja

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Kako biste nekog uznemiravali na internetu?

Kako bi netko mogao Vas uznemiravati na internetu?

Elektroničko nasilje može se manifestirati na mnogo različitih načina. Na ovu vrstu nasilja utječe mogućnost kombiniranja različitih medija (alata) putem kojih se može djelovati na žrtvu. Najčešće korišteni mediji su:

- Društvene mreže i mreže za dijeljenje sadržaja (YouTube, Instagram, FB, Twitter...)
- Aplikacije za slanje poruka (SMS) i instant poruka (WhatsApp, Viber, Messenger...)
- Sobe za chatanje, forumi, blogovi...
- Internet video-igre,
- E-mail servisi..

Oblici:

- Elektronske poruke – vrijeđanje, prijetnje, ocrnjivanje i optuživanje drugih putem glasina i laži, kako bi se uništio nečiji ugled ili pokvarili odnosi s drugima;
- Lažno predstavljanje - nasilnici se predstavljaju kao netko drugi (npr. koriste nadimak žrtve) i čine stvari koje žrtvi uništavaju ugled ili je dovode u sukob s drugima;
- Indiskrecija – otkrivanje nečijih tajni, podataka i slika koji nisu namjenjeni drugima (Brody i Vangelisti, 2017);
- Isključivanje – izbacivanje nekoga iz foruma, popisa za raspravu i sl. (Gahagan, Vaterlaus i Frost, 2016);
- Slanje neprimjerenih seksualnih poruka (sexting); Suvremena tehnologija djeci omogućava da ovakvu vrstu poruka proizvode i šalju lako, brzo i impulzivno, ne razmišljajući o mogućim posljedicama (Drouin, Vogel, Surbey i Stills, 2013);
- „Live streaming“ (prijenos uživo u stvarnom vremenu) sadržaja s elementima nasilja - fizičkog ili seksualnog zlostavljanja (Whittaker i Kowalski, 2015);
- Ismijavanje u online pričaonicama i na internet forumima, neprimjereno komentiranje tuđih slika, poruka na profilima, blogovima;

Osnovni razlog zašto je primanje i slanje seksualnih poruka predmet posebne pažnje nije primarno u tome što se ono vidi kao oblik nepristojne, djeci neprimjerene komunikacije, već u tome što postoji rizik da je takva komunikacija dijelom prisilna i manipulativna te može dovesti do psihičkog zlostavljanja.

- Online ankete ili pitanja s uvredljivim ili ponižavajućim sadržajem (npr. „Tko je najružnija osoba u 8. razredu?“);
- Objavljivanje oglasa ili postavljanje poruka;
- Slanje virusa;
- Grooming - uspostavljanje odnosa povjerenja i emocionalne povezanosti između djeteta i odrasle osobe, s ciljem vrbovanja i iskorištavanja u seksualne svrhe.
- Posebna vrsta elektorničkog nasilja je elektroničko nasilje na temelju spola. Za osobe ženskog spola postoji značajno veća vjerojatnost da budu žrtve nasilja na internetu. Progon i seksualno uznemiravanje, tzv. osvetnička pornografija – dijeljenje eksplicitnog seksualnog sadržaja žena bez njihovog pristanka.

Različiti oblici nasilja na internetu i izvan njega su međusobno povezani, odnosno javljaju se zajedno.

Razine nasilja

Elektroničko nasilje je oblik nasilja koji može uključivati: psihološko, verbalno, socijalno, kao i neke oblike seksualnog nasilja.

Isti oblici nasilja se mogu pojavljivati na više razina. Prilikom procjene nasilja uzimaju se u obzir činitelji:

- intenzitet,
- stupanj rizika,
- učestalost,
- posljedice,
- sudionici,
- karakteristike ličnosti.

OBlici EMOCIONALNOG NASILJA (Žunić i sur., 2021)	
Prva razina	Omalovažavanje, ogovaranje, vrijeđanje, ruganje, nazivanje pogrđnim imenima, psovanje, etiketiranje, imitiranje, prozivanje

Druga razina	Ucjenjivanje, prijetnje, nepravedno kažnjavanje, zabrana komuniciranja, isključivanje, manipuliranje
Treća razina	Zastrašivanje, ucjenjivanje uz ozbiljnu pretnju, iznuđivanje novca ili stvari, ograničavanje kretanja, navođenje na korištenje narkotičkih sredstava i psihoaktivnih supstanci, uključivanje u destruktivne grupe i organizacije

	OBLICI SOCIJALNOG NASILJA
Prva razina	Dobacivanje, podsmjehivanje, isključivanje iz grupe ili zajedničkih aktivnosti, favoriziranje na temelju različitosti, širenje glasina
Druga razina	Spletkarenje, uskraćivanje pažnje od strane grupe (ignoriranje), neuključivanje, neprihvatanje, manipuliranje, iskorištavanje
Treća razina	Prijetnje, izolacija, maltretiranje grupe pojedinca ili druge grupe, organiziranje zatvorenih grupa (klanova) što rezultira povrijeđivanjem drugih

	OBLICI SEKSUALNOG NASILJA
Prva razina	Dobacivanje, psovanje, zavodljivi komentari, širenje priča, etiketiranje, seksualno nedvosmislena gestikulacija
Druga razina	Seksualno dodirivanje, pokazivanje pornografskog sadržaja, pokazivanje intimnih dijelova tijela, svlačenje
Treća razina	Zavođenje od strane učenika i odraslih, podvođenje, zloupotreba položaja, navođenje, iznuđivanje i prinuda na seksualni čin, silovanje

	OBLICI NASILJA I ZLOSTAVLJANJA ZLOUPOTREBOM INFORMACIJSKIH TEHNOLOGIJA
Prva razina	uznemiravajuće pozivanje, slanje uznemiravajućih poruka SMS-om, MMS-om
Druga razina	Oglašavanje, snimanje i slanje video-zapisa, zloupotreba blogova, foruma i chatova, snimanje pojedinaca kamerom protiv njihove volje, snimanje nasilnih scena kamerom

Treća razina	Snimanje nasilnih scena, distribucija snimaka i fotografija, dječja pornografija
---------------------	--

Vrste rizika na internetu

Internet komunikacija po pravilu ima više kontrole od neposredne, jer osoba može birati kako i kada će komunicirati i što će o sebi otkriti. Na ovaj način napadač lako može sakriti spol, dob, fizički izgled i sl. Upravo specifičnosti digitalne komunikacije nose sa sobom i rizike koje je lako predvidjeti ili podcijeniti, a kojima su posebno izloženi mladi (Dinić i sur., 2021). Priroda mladih ljudi poput otvorenosti i poverljivosti u kombinaciji s lakoćom skrivanja pravog i oblikovanja lažnog identiteta povećava rizik da mladi stupe u kontakt sa zlonamjernim osobama i postanu žrtve prevare.

U ekstremnijim slučajevima, mladi mogu postati plijen „seksualnih predatora“, biti uvučeni u kultove, izloženi opasnim ideologijama, sudjelovati u kockanju ili ilegalnim aktivnostima itd.

Neke od klasifikacija mogućih rizika:

- Rizici vezani za sadržaj
 - Djeca masovno **primaju distribuirani sadržaj**.
 - To ih može izložiti materijalu neprimjerenom njihovoj dobi, kao što su pornografija, ekstremno nasilje, radikalizacija
 - *Istraživanje: (dob od 9 do 17 godina) svaki drugi učenik u proteklih godinu dana susreo se sa sadržajima seksualne prirode, znatno češće u digitalnim nego u tiskanim medijima.*
- Rizici vezani za ponašanje
 - Djeca **sudjeluju u interaktivnoj situaciji**.
 - To uključuje bullying, sexting, uznemiravanje, agresivnost ili uhođenje (stalking); ili promicanje nepoželjnog ponašanja kao što je samoozljeđivanje, samoubojstvo, anoreksija, bulimija, ilegalna upotreba droga ili kopiranje opasnog ponašanja.
 - Dijete vlastitim ponašanjem na internetu može sebe učiniti ranjivim, npr. prekomjerno dijeljenje osobnih podataka
- Rizici vezani za kontakte
 - Djeca su **žrtve interaktivnih situacija**.
 - To uključuje zastrašivanje, uznemiravanje ili progon, uhođenje; upoznavanje stranaca; prijetnje privatnosti, identitetu i reputaciji (npr., kroz posramljujuće fotografije podijeljene bez dopuštenja, identifikaciju lokacije kuće, netko se

predstavlja kao dijete, korisnik dijeli podatke o djetetu sa strancima); te nasilje, prijetnje i zloporabe koje su izravno usmjerene na pojedine korisnike i/ili grupe korisnika.

		Uloga mladih (Kuzmanović i sur., 2016).	
		Aktivna	Pasivna
Vrsta rizika	Sadržaj	Postavljanje na internet nedozvoljenog i potencijalno štetnog sadržaja (npr. eksplicitne fotografije, videosnimke, poruke na profilima, blogovima itd.).	Praćenje pornografskog, nasilnog i rasističkog sadržaja. Praćenje drugog sadržaja na internetu koji može imati štetne posljedice (npr. anoreksija, samoubojstvo itd.).
	Kontakt	„Sexting”. Uznemiravanje i elektroničko nasilje nad drugima.	Biti vrbovan/a. Trpjeti uznemiravanje ili elektroničko nasilje.
	Komercijalne usluge	Nedopušteno korištenje autorskih prava. Online kockanje i rizična kupovina.	Biti žrtva oglasa, spamova, sponzorstava. Nesvjesno ulaganje u dogovore oko kupnje proizvoda.
	Sigurnost	Otkrivanje osobnih podataka. Hakiranje.	Nesvjesna instalacija zlonamjernih kodova (npr. virusa). Biti žrtva prevare. Biti žrtva krađe. Identiteta.

Elektroničko vršnjačko nasilje, za razliku od tradicionalnog, po mjestu događanja nije direktno vezano za školsko okruženje, ali zbog počinitelja nasilja i žrtava od izuzetne je važnosti pokušati spriječiti elektroničko nasilje upravo u školskom okruženju.

2.7. Nasilje u obitelji

Svjedočenje nasilju u obitelji

Obitelj je mjesto u kojem bi se njezini članovi trebali osjećati sigurno, voljeno i poštovano. No, u nekim se obiteljima događa da članovi obitelji (roditelji, partneri, braće i sestre, bake i djedovi) ne pokazuju poštovanje za druge. Mnogi odrasli, pa i djeca, misle kako je nasilje samo kada se dogodi fizički udarac, no postoje i drugi oblici nasilja. To su nasilna ponašanja poput kontrole, zabrana, zastrašivanja, ucjena, onemogućavanja susreta, razbijanja predmeta. Kada se ta nasilna ponašanja događaju u obitelji, tada se smatraju obiteljskim nasiljem. U literaturi se obiteljsko nasilje definira kao skup ponašanja čiji je cilj kontrola nad članovima obiteljske zajednice uporabom sile, zastrašivanja i manipuliranja (Ajduković i Ajduković, 2010). U Hrvatskoj Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji definira nasilje u obitelji kao: "svaku primjenu fizičke sile i psihičke prisile na integritet osobe; svako drugo postupanje jednog člana obitelji koje može prouzročiti ili izazvati opasnost da će prouzročiti fizičku i psihičku bol; prouzročenje osjećaja straha ili osobne ugroženosti ili povrede dostojanstva; fizički napad bez obzira da li je nastupila tjelesna ozljeda ili ne, verbalni napadi, vrijeđanja, psovanje, nazivanje pogrđnim nazivima i drugi načini grubog uznemiravanja, spolno uznemiravanje; uhođenje i svi drugi načini uznemiravanja: protupravna izolacija ili ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja s trećim osobama; oštećenje ili uništenje imovine ili pokušaj da se to učini". Kazneni zakon u Hrvatskoj nasilničko ponašanje u obitelji opisuje kao čin kada: "član obitelji nasiljem, zlostavljanjem ili osobito drskim ponašanjem dovede drugog člana obitelji u ponižavajući položaj". Obiteljsko nasilje uglavnom ne podrazumijeva jedan izolirani incident već sveobuhvatno i **plansko korištenje** prethodno spomenutih nasilnih ponašanja. Naglasak je na **namjernom izazivanju straha i preuzimanjem kontrole** nad žrtvom koristeći različite taktike (Bragg, 2003).

Nasilje u obitelji može se dogoditi u svakoj obitelji, no određene karakteristike ipak utječu na šansu za izloženost djece nasilju u obitelji. Starija djeca (8-11 godina), djeca čiji su roditelji nešto stariji (35-44 godine), djeca čiji su roditelji nezaposleni ili imaju ispodprosječni dohodak te alkoholizirano stanje roditelja zlostavljača su okolnosti u kojima je veća šansa da djeca svjedoče nasilju u obitelji. Osobe koje doživljavaju nasilje, vrlo često toga nisu svjesne. Ponekad niti ne znaju što sve uključuje obiteljsko nasilje ili, s druge pak strane, ne žele priznati da se ono događa. Prema službenim podacima o stanju, kretanju i obilježjima pojave nasilja u Republici Hrvatskoj, najčešće su žrtve nasilja osobe ženskog spola različite životne dobi i obiteljskog statusa, a najčešći počinitelji su punoljetne osobe muškog spola u statusu sadašnjih ili bivših bračnih ili izvanbračnih drugova, očeva i sinova. Istraživanja procjenjuju kako je 10 do 20 % djece u riziku za izloženost obiteljskom nasilju (Bragg 2003.).

Svjedočenje nasilju u obitelji odnosi se na situacije u kojima dijete: često i dugotrajno **gleda ili sluša** verbalna i/ili tjelesna **nasilna ponašanja** između roditelja (ili drugih članova obitelji), **pokušava zaštititi** jednog od roditelja ili **uočava ozljede** nanesene roditelju. To znači da je i samo izloženo nasilju, čak i ako roditelj nije nasilan prema djetetu direktno. Konkretno, to uključuje sljedeća ponašanja:

- **direktno promatranje incidenta** (dijete je u istoj prostoriji),
- **slušanje incidenta** (psovke, vriskovi, zapomaganje, ružne riječi),
- **promatranje neposrednih posljedica incidenta** (masnice, pokidana odjeća, razbijene stvari) te
- **slušanje prepričavanja incidenta i osjećanje napetosti u kući** (Fernandez i sur., 2011; Holden, 2003).

Život u obitelji gdje dijete gleda nasilje među onima s kojima živi može biti jednako težak kao i kad sami doživljavaju nasilje, jer uključuje izlaganje djeteta jakom strahu i anksioznosti. Stoga svjedočenje nasilju u obitelji za djecu i mlade predstavlja zastrašujući događaj s kojim se teško mogu sami nositi, a koji može biti jednako težak kao i kad sami doživljavaju nasilje. U tim situacijama smatra se da dijete doživljava emocionalno zlostavljanje zbog čega ima povećan rizik da i samo postane nasilno.

Iako se zlostavljanje djece i nasilje u obitelji razdvajaju kao oblici nasilja, važno je istaknuti da se oni najčešće međusobno ne isključuju. U 26% slučajeva dijete je direktno fizički zlostavljano, u 7% slučajeva seksualno, a majke žrtve nasilja često i same fizički zlostavljaju djecu. U istraživanju dječje uključenosti u zlostavljanje, 52% majki je izjavilo kako su za vrijeme nasilja njihova djeca vikala iz druge prostorije, 53% ih je vikalo iz iste prostorije, 21% ih je zvalo pomoć, 23% ih se uključilo u incident (Edleson, Mbilinyi, Beeman, i Hagemeister, 2003). Treba znati i da što je dijete starije i što je teže zlostavljanje, vjerojatnije je da će dijete intervenirati pokušavajući zaštititi žrtvu te su time pod većim rizikom da i sami budu direktne žrtve. Kod manje djece veća je šansa da slučajno budu ozlijeđena (Hagen i Groves, 2007, prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Nasilje u obitelji s protekom vremena postaje sve gore. S obzirom na to, roditelj koji doživljava nasilje može imati poteškoća u donošenju odluke da napusti takvu zajednicu. Razlozi koje najčešće navode su:

- prevelik strah od reakcije počinitelja nasilja,
- nedostatak financijskih sredstava da napuste zajednicu,
- briga o djeci i kako će odlazak utjecati na njih

- ili se nadaju da će nasilje prestati i da će se osoba koja čini nasilje promijeniti.

O kojem god se razlogu radilo, važno je da osoba koja doživljava nasilje upamti da ona nije kriva za takvo ponašanje. Međutim, i djeteta i odrasla osoba često sebe smatraju odgovornima za nasilno ponašanje, osobito ako ih počinitelj nasilnog ponašanja u to uvjerava.

Iako ponekad ne vide i ne čuju što se događa, djeca osjete strah i narušeni odnos između pojedinih članova obitelji, odnosno neupitno je da će se reflektirati na njih. Svakodnevna izloženost obiteljskom nasilju utječe na djecu svih dobi i uzrok je brojnih razvojnih teškoća. Dodatna traumatizacija kod djece javlja se jer često moraju šutjeti o događajima u svojoj obitelji te čuvati „obiteljsku tajnu“. Zbog toga su prisiljeni izmišljati priče ili izbjegavati kontakte s drugima kako bi to ostvarili.

Više faktora može utjecati na reakcije djece na obiteljsko nasilje, poput:

- prirode nasilja,
- strategije suočavanja sa stresom,
- protok vremena od posljednjeg svjedočenja nasilju.

Veće posljedice i veću uznemirenost imaju djeca koja svjedoče težim i učestalijim oblicima nasilja, djeca sa slabije razvijenim strategijama suočavanja sa stresom (emocionalne strategije manje korisne od konstruktivnih strategija te neposredno nakon nasilnog događaja (Bragg, 2003).

Najčešće **emocionalne** posljedice kod djece su: depresija, anksioznost, osjećaj krivnje, srama, ljutnje, frustracije, nepovjerljivost prema okolini, nisko samopoštovanje, bespomoćnost, beznađe, fobije, strahovi, nerazvijena empatija, naučena bespomoćnost.

Ponašajne posljedice povezane su s teškoćama u kontroli ljutnje i frustracije. Prisutna su i agresivna, ovisnička te antisocijalna ponašanja.

Kognitivne posljedice očituju se u teškoćama pamćenja, pažnje, čitanja, govora i spremnosti za učenje.

Kod **socijalnih** posljedica vidljiva je osjetljivost na neprijateljstvo i konflikte u odnosima izvan obitelji, kao i teškoće u ostvarivanju vršnjačkih odnosa (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Ako gledamo posljedice svjedočenja nasilju u obitelji s obzirom na dob djeteta kod djece mlađe od sedam godina roditelji su kao posljedice navodili povećanu agresivnost, impulzivnost, gnjevnost, probleme sa spavanjem, separacijsku anksioznost te preokupaciju nasilnim događajima u igri (Hagen i Groves, 2007, prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Posljedice svjedočenja nasilju u obitelji mogu biti dugoročne i vidljive i u odrasloj dobi. Najčešće se očituju kroz depresiju, traumatizaciju, antisocijalno ponašanje, zlouporabu

alkohola i droga, općenito nasilno ponašanje i nasilje prema životnom partneru (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012). Nasilno ponašanje takve djece u odrasloj dobi naziva se **međugeneracijskim prijenosom nasilja**. Među generacijama se prenose obrasci agresivnog i zlostavljajućeg ponašanja, ali i roditeljski stavovi, vrijednosti te odgojni stilovi. Svi oni zajedno s rizičnim i zaštitnim faktorima povećavaju ili smanjuju vjerojatnost međugeneracijskog prenošenja nasilja.

Zaštitni faktori koji pomažu djetetu da se uspješno nosi s ovim problemom su:

- socijalna kompetentnost,
- inteligencija,
- samopoštovanje,
- bliski odnosi s rodbinom i vršnjacima te
- podržavajući odnosi s drugim odraslim osobama u njegovoj okolini (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Stoga je važno da se o ovoj temi razgovara i piše kako bi se nasilje u obitelji moglo što ranije prepoznati i na njega adekvatno reagirati.

Manipulacija djecom tijekom razvoda braka

Razvod je jedan od većih izazova s kojima se roditelji, ali i djeca mogu suočiti te može predstavljati teško razdoblje za sve članove obitelji. U Hrvatskoj svaki treći brak završi razvodom (Majstorović, 2017), a prilagodba na promjene koje se neminovno tada događaju je zahtjevna te mogu biti prisutne razne neugodne emocije poput tuge i ljutnje. Većina djece uspješno savlada promjenu, no dio njih doživljava emocionalne poteškoće i ostale posljedice razvoda. Tu je važno znati da istraživanja pokazuju da postojanje visokog konflikta među roditeljima, a ne razvod sam po sebi, kod djece može dovesti do dugoročnih posljedica.

Bez obzira na početne intenzivne reakcije, velika je vjerojatnost da će se djeca vremenom priviknuti na novu situaciju i način života. Ono što im može značajno otežati proces prilagodbe su **roditeljski sukobi**. Jasno je da su među bračnim partnerima postojala određena neslaganja čim su donijeli odluku o razvodu braka, no sukobi su često najintenzivniji upravo tijekom razvoda i neposredno nakon njega. Specifičnosti konflikta koji postoji i nakon razvoda su: intenzivnost, nepostojanje kompromisa, sadržaj uključuje probleme i teme vezane uz dijete, osjetljivost djece na konflikt zbog čega ne mogu vidjeti pozitivne strane odnosa svojih roditelja. U tom periodu djeca osjećaju uznemirenost i nesigurnost, iako uz trud oba roditelja, razdoblje sukoba može ubrzo završiti. Nažalost, to često nije slučaj. Osobe koje imaju snažne emocije

ljutnje i zamjeranja obično se ne mogu dogovoriti oko važnih životnih pitanja te njihove razvode opisujemo **visoko-konfliktima**, jer uključuju pravna neslaganja, sukobe oko roditeljskih pitanja, neprijateljstvo, nasilje te tjelesnu prijetnju.

Učinak konflikta na djecu ovisi o različitim dimenzijama (specifičnostima) sukoba. Johnston (1994) navodi 3 dimenzije: područje konflikta (imovina, briga o djeci, način odgoja, materijalna podrška), način na koji se iskazuje konflikt (izbjegavanje, verbalna/tjelesna agresija, pravno rješavanje sukoba) te stavovi i držanje bivših supružnika (izražavanje emocija, obnavljajuće neprijateljstvo). Maccoby i Mnookin (1992) navode 2 dimenzije (komunikacija i neslaganje) i 4 tipa roditeljstva nakon razvoda;

- **Suradničko** roditeljstvo je ono u kojem postoji komunikacija među bivšim supružnicima, a neslaganje je slabo izraženo i tu spada 29% roditelja.
- Kod **neangažiranog** roditeljstva karakteristična je slaba komunikacija, ali nije izraženo neslaganje te većina roditelja spada u tu kategoriju.
- Kod **konfliktnog** roditeljstva prisutno je izrazito neslaganje te slaba komunikacija među bivšim supružnicima i obuhvaća 24% roditelja.
- Posljednji je **miješani** oblik roditeljstva u kojem roditelji puno komuniciraju, ali djeca unatoč tome svjedoče sukobima i tu spada 6% roditelja.

Nažalost mnogi roditelji ne uspijevaju odvojiti partnersku i roditeljsku ulogu te pronaći način da zajedno komuniciraju zbog čega se u praksi sve češće uočava **manipulacija djecom u procesu razvoda braka**. Do manipulacije dolazi kada su roditeljski sukobi toliko intenzivni da izgube dijete iz fokusa te ono postaje sredstvo postizanja nekog cilja ili osvete bivšem bračnom partneru. Manipulacija ima puno lica, ali rezultat za dijete uvijek je nepovoljan. Manipulaciju možemo definirati kao niz ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja koji djetetu šalju negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključenja iz života djeteta i otuđivanja djeteta od tog roditelja, iako za to ne postoji razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta (Wallerstein i Kelly, 1976). Manipulativni oblici ponašanja mogu biti prisutni i kod roditelja s kojim dijete živi i kod roditelja s kojim dijete ne živi.

Manipulacija djecom kao zlostavljanje

Roditelji koji manipuliraju djecom u postupku i nakon razvoda braka udovoljavaju kriterijima **emocionalnog zlostavljanja djeteta** budući da takva roditeljska ponašanja direktno rezultiraju time da se djeca osjećaju: bezvrijedno, manjkavo, neželjeno, ugroženo, vrijedno jedino u

funkciji ispunjavanja tuđih potreba; što je općeprihvaćena definicija emocionalnog zlostavljanja.

U slučajevima konflikta često je prisutna sumnja u drugog roditelja koja dovodi do optužbi za zanemarivanje i zlostavljanje, a one mogu biti ekstremne ako dovedu do potpunog prekidanja kontakta djeteta s jednim roditeljem, otmice djeteta ili lažnih optužbi za zlostavljanje. U tim slučajevima ključna je uloga sustava koji mora prepoznati ovakve oblike manipulacije te na njih adekvatno reagirati. Krajnji oblik manipulacije djetetom u razvodu braka je potpuno isključivanje jednog roditelja iz života djeteta, odnosno **otuđivanje roditelja**.

S obzirom da je istraživanje ove teme još uvijek relativno novo u znanstvenim krugovima, nema rezultata na temelju kojih se mogu donijeti generalni zaključci, međutim autori pokušavaju odgovoriti na relevantna pitanja iz ovog područja i donijeti temelj za daljnje proučavanje teme. Tako su Waldron i Joanis (1996) otkrili da je u istoj obitelji moguće da različita djeca imaju različite razine otuđenja te da su na manipulaciju osjetljivija djeca u dobi od 8 do 15 godina. Oni spominju i termin vertikalne podijeljenosti. To znači da će prema otuđenom roditelju pokazivati mržnju i odbacivanje kada je u prisutnosti roditelja koji manipulira, a kada je nasamo s otuđenim roditeljem može mu pokazivati ljubav i privrženost. Kelly i Johnston (2001) navode da ponekad roditelj koji je otuđen može doprinijeti otuđenju ako pokazuje pasivnost, kritičnost, preveliku zahtjevnost prema djetetu te nedostatak empatije prema djetetu. Također, otkrivaju da su važne i karakteristike djeteta. Neka djeca su otporna na pokušaje manipulacije njihovim osjećajima, dok su druga osjetljivija i podložnija roditeljskom utjecaju. To je povezano s dobi djeteta, njegovim kognitivnim sposobnostima, osobinama ličnosti, nedostatkom vanjske podrške i osjećajem napuštenosti. Baker (2008) otkriva da se otuđenje može dogoditi u raznolikim obiteljskim kontekstima i od raznih članova obitelji, ali da je prototip da najčešće majka odvraća djecu od oca tijekom ili nakon razvoda. Kada se radi o otuđenju, treba znati da dijete ne mora nužno biti u savezu s roditeljem koji bolje odgovara na njegove potrebe, već se može priključiti roditelju koji ga je na neki način u prošlosti zlostavljao. Obično dijete stupa u savez s onim roditeljem koje želi zadiviti i čije odobravanje želi zadobiti. Dodatni zaštitni faktori koji mogu djeci pomoći su odnos s roditeljem prije razvoda, odgovori djeteta na manipulaciju, kontekst u kojem se manipulacija događa.

Kako prepoznati manipulaciju djecom tijekom razvoda braka

Manipulacija djetetom se odvija na različite načine i različitog intenziteta, međutim Bone i Walsh (1999) navode 4 kriterija za identifikaciju potencijalno manipulativnih postupaka:

1. Blokiranje pristupa djetetu – može biti aktivno (npr. praktični razlozi poput drugih aktivnosti i obaveza) ili pasivno (tvrditi da su susreti uznemirujući za dijete, naglašavati nekompetentnost drugog roditelja)
2. Neosnovane optužbe za zlostavljanje – najčešće za zlostavljanja koja nemaju vidljive posljedice i koje je teško dokazati (npr. seksualno i emocionalno)
3. Značajan pad u odnosu dijete/drugi roditelj nakon razvoda - naglo narušavanje odnosa u razdoblju nakon separacije
4. Intenzivno djetetovo odbacivanje drugog roditelja – prisutnost reakcije straha kod djeteta od neodobravanja otuđujućeg roditelja, koji na neizravan način kao uvjet svoje ljubavi postavlja odbacivanje drugog roditelja

U praksi to izgleda tako da dijete počinje apsolutno odbijati drugog roditelja i smatrati ga „lošim“, tvrditi da nikad ništa dobro nije doživjelo s tim roditeljem. Razlog mogu biti razvojno neprimjerene (često i neistinite) informacije kojima jedan roditelj izlaže dijete, primjerice da tata nikad za dijete nije brinuo, ne plaća alimentaciju ili da je mami bilo važnije izlaziti vani nego brinuti o djetetu i sl. Može biti i da dijete oponaša emocije mržnje, straha i ljutnje koje iskazuje roditelj s kojim živi. Također, ako dijete od jednog roditelja vidi, čuje i osjeća razočaranje kad odlazi drugom roditelju, može se doživljavati lošim ili zločestim jer će iznevjeriti roditelja s kojim živi. Tada će odbijati kontakte kako bi zadovoljilo roditelja, a ne zato što stvarno tako želi. Ako dijete shvati da je uvjet ljubavi od strane roditelja s kojim živi odbacivanje drugog roditelja, tako će se početi i ponašati, ne samo zato da bi udovoljilo roditelju s kojim živi, nego zato što je to za njega način emocionalnog preživljavanja.

Gardner (1998) opisuje nekoliko primarnih kategorija ponašanja kod otuđene djece, a Buljan Flander i Roje Đapić (2020) potkrepljuju kategorije primjerima iz prakse:

1. Kampanja ocrnjivanja – dijete koristi svaku priliku za negativne komentare, sa stručnjacima odbija razgovarati o drugoj temi, razgovor spontano usmjerava na ocrnjivanje roditelja
2. Apsurdni razlozi i racionalizacije za odbacivanje roditelja – tvrdi krevet kod mame, suho meso kod tate, boja zidova u tatinoj kući, mamina ružna frizura
3. Nedostatak ambivalencije prema roditeljima – jedan roditelj je savršen bez mana, a drugi grozan bez ijedne pozitivne osobine ili pozitivnog iskustva
4. Fenomen nezavisnog mislitelja – dijete naglašava da su njegove odluke samo njegove („To mi nitko nije rekao.“; „To sam sam smislio“)
5. Nedostatak krivnje zbog ponašanja prema odbačenom roditelju – čak i u prisutnosti odbačenog roditelja ponavlja uvrede, iskazuje ljutnju i ravnodušnost

6. Slaganje s jednim roditeljem pri roditeljskim sukobima – uvijek na strani otuđujućeg roditelja, ne želi čuti argumente drugog roditelja

7. Prezentiranje posuđenog scenarija – fraze djeteta su identične onima od roditelja koji otuđuje, ne razumije ih i ne daje detalje događaja

Postoje i puno suptilniji načini manipulacije djecom. Primjerice, majka može djetetu navoditi kako je otac ostavio „njih“, a ne „nju“ zbog mlađe žene. Otac se može žaliti djetetu kako nakon brakorazvoda neće imati za kruh jer mu je majka uzela sav novac, a još mora plaćati njene kredite. Roditelji si mogu prenositi poruke preko djeteta i tražiti ga da zauzima strane. Važno je znati da su djeca vrlo osjetljiva na neverbalne poruke svojih roditelja, što znači da često „čuju“ i ono što ne izgovaramo. Ako primjerice majka kaže: „Baš lijepo što ideš tati“ uz duboki uzdah i s tugom u glasu, dijete će osjetiti da je zapravo tužna. Prirodna potreba za kontaktom i druženjem s drugim roditeljem i veselje, kod djeteta će zamijeniti osjećaj krivnje. Dijete se time dovodi u konflikt lojalnosti koji ne zna razriješiti. Čini se da ništa što napravi ne može zadovoljiti oba roditelja i zbog toga nauči svakom roditelju govoriti ono što taj roditelj želi čuti. Na taj način, nastojeći udovoljiti roditeljima, zaboravi prepoznavati i izražavati svoje vlastite emocije. Ovakva iskustva za dijete su razarajuća. Manipulacija djecom zato je oblik **emocionalnog zlostavljanja** i zanemarivanja emocionalnih potreba djeteta.

Indikatori zlostavljanja djece

Što poduzeti kako bi pomogli djeci koja trpe nasilje izvan škole? Prvi korak je naučiti prepoznati nasilje.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Kako biste vi prepoznali da neko dijete u vašoj školi trpi nasilje? Imate li neko osobno iskustvo s tim?

Simptomi koji mogu ukazivati da dijete trpi nasilje nisu uvijek vidljivi niti pouzdani. Kako bi bili što sigurniji da je dijete izloženo nasilju u izvanškolskoj sredini, potrebno je upoznati se s informacijama koje povećavaju sposobnost pouzdanijeg prepoznavanja konkretnog nasilja.

3.1. Opće karakteristike nasilnog roditelja

Uprkos široko rasprostranjenom vjerovanju da su zlostavljači djece psihički poremećene osobe, istraživanja pokazuju da se, u oko 80-90% slučajeva, radi o zrelim i odgovornim ličnostima.

Na temelju brojnih istraživanja napravljen je, uvjetno rečeno, psihološki profil nasilnog roditelja (Išpanović-Radojković i Murko, 2010): to su osobe s niskim nivoom samopoštovanja i razvijenim osjećanjem ugroženosti u svom obiteljskom i radnom okruženju, zbog čega imaju izraženu želju za dominacijom i kontrolom. Često imaju krute ideje o tome kako se dijete smije i treba ponašati, uz izuzetno agresivnu reakciju ako ne ispuni očekivanja i ne poštuje pravila (Finkelhor, 2005).

3.2. Opće karakteristike zlostavljanog djeteta

Zlostavljana djeca vrlo često pokazuju ekstremno ponašanje ili ponašanje neprimereno njihovom uzrastu (Stefanović, 2014):

- dijete je neprirodno mirno i tiho ili pretjerano plače i vrišti;
- može pokazivati neopravdan strah ili uopće ne pokazivati strah od autoriteta odraslih;
- može biti izuzetno agresivno ili povučeno u sebe.

Ono što je karakteristično za zlostavljane djecu je da značajan broj njih pokazuje i različite oblike devijantnog ponašanja u rasponu od bježanja iz škole ili kuće, pa do počinjenja kaznenog djela.

Sudjelovanje djece žrtava obiteljskog nasilja u počinjenju prekršajnih i/ili kaznenih djela (25%) i nasilnom ponašanju prema vršnjacima (21,5%).

Dijete, koje je odbačeno i nevoljeno, devijantnim ponašanjem pokušava privući pažnju okoline. Odrastajući u nasilnom okruženju dijete uči da u svijetu nasilja, na nasilje mora odgovarati nasiljem. Svoju nagomilanu ljutnju preusmjerava najprije na svoje vršnjake, da bi u odrasloj

dobi, nasilnim ponašanjem, ponovno proživljavao traumatično iskustvo iz djetinjstva.

*PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Šta mislite, koji su razlozi zbog kojih
djeca ne otkrivaju da trpe zlostavljanje?*

Djeca šute da su žrtve zlostavljanja jer:

- ih je sram,
- ih je strah (reakcije zlostavljača, osude okoline, nerazumjevanja od strane najbližih - gubitka ljubavi, podrške i povjerenja),
- osjećaju krivnju.

Razlozi su: intelektualna, socijalna i moralna nezrelost, nerazumjevanje pravog značenja onoga što se događa, odgoj, predrasude, neinformiranost o pravima i načinima zaštite, osobna nesigurnost, slaba povezanost s roditeljima, odsustvo povjerenja i komunikacije unutar obitelji, socijalna zatvorenost). Iz tih razloga, djeci je često neophodna pomoć da bi otvoreno progovorila o nasilju kojem su izložena (Kovačević, 2005).

Polazeći od uloge predškolskih i školskih ustanova u odgoju i obrazovanju djece, značaj zaposlenih u ovim institucijama u prepoznavanju i otkrivanju izvanškolskog nasilja koje djeca trpe je nemjerljivo, nekada i presudno, da bi se dijete zaštitilo, a lanac nasilja prekinuo.

3.3. Prepoznavanje znakova nasilja nad djecom

Prvi korak u zaštiti djece od nasilja je saznanje, tj. prepoznavanje i otkrivanje nasilja nad djetetom. To je najosetljiviji dio tog procesa, o kojem ovisi daljnji proces zaštite djeteta (Buljan-Flander i sur., 2005). Ono se najčešće odvija opažanjem ili dobivanjem informacije da je nasilje u tijeku ili sumnjom da se nasilje događa na osnovi prepoznavanja vanjskih znakova ili specifičnog ponašanja djeteta i obitelji. Sve osobe koje su u neposrednom kontaktu sa djecom su u situaciji da posumnjaju da dijete trpi nasilje, a posebno zaposleni u predškolskim i školskim ustanovama.

*PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Što mislite, kako je moguće otkriti je li dijete zlostavljano?
Imate li osobno iskustvo s tim?*

Zlostavljanje se najčešće otkriva na sljedeće načine (Smith i O'Higgins, 2021):

- Prepoznavanjem znakova ozljeda na djetetu ili ponašanja djeteta i obitelji koji ukazuju na mogućnost nasilja nad djetetom.

Problem: Ne postoje specifični znakovi i simptomi na osnovi kojih se s potpunom sigurnošću može tvrditi da se radi o zlostavljanju/zanemarivanju djeteta.

Iz tog razloga, prilikom prepoznavanja radi li se o zlostavljanju, potrebno je sagledati sve postojeće činjenice i cjelokupnu situaciju djeteta i njegove obitelji.

- Provjeravanjem koje može biti direktno - od strane samog djeteta ili indirektno - od strane drugih osoba koje imaju saznanje ili sumnju da je dijete zlostavljano (roditelj ili drugi član obitelji, susjedi, vršnjaci, nastavnici).

Odgojno i nastavno osoblje, kao i svi drugi zaposleni u odgojno – obrazovnim ustanovama koji ostvaruju blizak kontakt s djetetom i obitelji i dobro ih poznaju, mogu biti osobe od povjerenja koju je dijete ili neka druga osoba odabrala da joj podijeli svoje strahove, tajne ili sumnje o zlostavljanju.

Kako je izabrana osoba ključna osoba u fazi otkrivanja, potrebno je da zna prepoznati signale i potrebe djeteta, da je sposobna pružiti djetetu kontinuiranu podršku, sigurnost i ohrabrenje, a da se istovremeno aktivno angažira u pokretanju procesa zaštite djeteta, tj. u obavještanju sumnje nadležnim institucijama.

Indikatori su znakovi upozorenja koji upućuju na postojanje, ili ukazuju na mogući uzrok, ili faktor koji doprinosi zlostavljanju i zanemarivanju. Na temelju njih se razvijaju pretpostavke i objašnjenja o mogućim uzrocima pojave (Smith i O'Higgins, 2021).

Postoje tri grupe ovih indikatora, i to:

- fizički,
- ponašajni i
- obiteljski.

Postojanje bilo kojeg od ovih indikatora ukazuje na mogućnost da je dijete zlostavljano.

Problem: Osoba koja ukazuje na postojanje zlostavljanja nije prisustvovala spomenutom događaju, već zaključke izvodi posredno uz pomoć postojanja jednog od pokazatelja, ili je informaciju primila izravno od djeteta ili treće osobe.

Posljedica: Stručnjaci ne mogu izravno promatrati čin zlostavljanja.

Napomena: Postoje indikatori koji su zajednički svim oblicima zlostavljanja, kao i koji su povezani samo s fizičkim, psihološkim i seksualnim zlostavljanjem, i indikatori koji su jedinstveni samo zanemarivanju djece.

3.4. Opći indikatori nasilja nad djecom - zajednički svim oblicima zlostavljanja:

Fizički indikatori

- neočekivane i drastične promjene u težini;
- neuhranjeno dijete ili dijete koje slabo napreduje u rastu;
- poremećaji prehrane;
- zastoj u rastu;
- kronična glad, zapuštena higijena ili neprikladno odijevanje.

Bihevioralni indikatori

- dijete direktno govori da je zlostavljano ili zanemarivano;
- dijete iskazuje strah od dodira;
- dijete iskazuje neuobičajen strah ili zabrinutost kada drugo dijete plače;
- ponovljeni ili neobjašnjivi izostanci iz škole;
- ekstremi u ponašanju kao što je: agresivno ponašanje, povlačenje, depresija,
- autodestruktivno ponašanje, strah od roditelja;
- bježanje od kuće;
- stalni umor i nezainteresiranost;
- prostitucija adolescenata;
- poremećaji navika (sisanje palca, tikovi...);
- neurotične osobine i reakcije (poremećaji spavanja, histerične i fobične reakcije, opsesivne reakcije...);
- često kašnjenje ili izostanak iz škole;
- upotreba alkohola ili droga i delinkventno ponašanje;
- poremećaji govora;
- noćno mokrenje i drugi oblici regresivog ponašanja;
- sklonost samoozljeđivanju;
- povlačenje ili agresija;
- izbjegavanje povratka kući;
- izbjegavanje fizičkog kontakta;
- suicidalne misli;
- verbalizacija suicidalnih namjera

Obiteljski indikatori

- roditelj zlostavljan u djetinjstvu;
- veoma mladi roditelji;
- nedostatak roditeljskog znanja;
- roditelj doživljava dijete kao pokvareno, zlo;
- nerealistična očekivanja od djeteta;
- zloupotreba alkohola ili droga;
- česte krize;
- roditelji pretjerano ograničavaju društvene aktivnosti djeteta;
- zamjena uloga roditelja i djeteta;
- izolirana obitelj;
- teškoće u komunikaciji i nedostatak vještina za rješavanje problema;
- psihičke bolesti u obitelji (psihoza, depresija..);
- roditelj ili skrbnik ima psihički poremećaj;
- nezaposlenost roditelja i financijski problemi;
- nasilje među supružnicima;
- kronično bračno neslaganje.

3.5. Fizičko zlostavljanje djeteta

Karakteristike roditelja koji fizički zlostavlja svoje dijete

Za roditelje koji fizički zlostavljaju decu posebno je karakterističan slab prag tolerancije na frustraciju, što je povezano s vjerovanjem da je primjena fizičkih mjera discipliniranja neophodna kako bi se djeca držala pod kontrolom. U znatnom postotku su prisutne i zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci, kao i različiti vidovi kriminalnog ponašanja (Išpanović-Radojković i Murko, 2010).

Karakteristike fizički zlostavljanog djeteta

Ono što je karakteristično kod fizički zlostavljane djece je neuspjeh u školi, nekontrolirano mokrenje i ispuštanje stolice, kasniji razvoj govora.

Mnogi autori su suglasni u tome da su mnoga djeca po nekim svojim karakteristikama predodređena da budu žrtve ovog vida zlostavljanja (Ignjatović, 2013; Ignjatović, 2015):

- djeca rođena po okončanju bračne zajednice svojih roditelja,
- djeca koja su plod silovanja,
- neželjena djeca,

- djeca rođena uprkos pokušaju abortusa,
- djeca rođena u vrijeme velikih ekonomskih problema,
- djeca rođena s fizičkim ili psihičkim nedostacima,
- djeca čiji je jedan ili oba roditelja u zatvoru,
- izvanbračna djeca

Specifični fizički indikatori fizičkog zlostavljanja djece:

1. Ozljede mekog tkiva:

- višestruke ozljede (modrice, podljevi, posjekotine, ogrebotine) različitih faza starosti; ovise od lokacije ozljede, težine, okolnosti, frekvencije i starosti djeteta
- opekline različitog porijekla
 - od cigareta, posebno na tabanima, dlanovima, leđima, stražnjici;
 - od uranjanja u vrelu vodu;
 - čiji oblik ukazuje na upotrebljeni predmet (npr. pegla, sušilo za kosu);
 - od špage na rukama, nogama, vratu, trupu
- ozljede oka (modrice) bez odgovarajućeg objašnjenja;
- ozljede ušiju bez odgovarajućeg objašnjenja (nagli gubitak sluha, modrice na ušima);
- ozljede nosa bez odgovarajućeg objašnjenja (savijen korijen nosa, ugrušak krvi u nosnicama);
- ozljede usta bez odgovarajućeg objašnjenja (modrice u kutevima usana, slomljeni zubi, posjekline donje usne ili jezika);
- tragovi ugriza
 - na licu, ustima, vratu, zglobovima, gležnjevima, trupu, leđima, stražnjici
 - na oba oka ili obraza (u nezgodama se obično ozljedi samo jedna strana lica)
 - grupirani, formiraju obris nekog predmeta
 - u obliku šake, na nekoliko različitih područja kože
 - u različitim fazama zacijeljenja, redovito se pojavljuju nakon izostanaka, vikenda, praznika

2. Ozljede kostiju:

- višestruki prijelomi različitih faza;
- prijelomi kod djece koja nisu prohodala;
- prijelom rebra, naročito kod djece mlađe od tri godine;
- prijelomi na čeljusti i nazalnim strukturama, na lupanji

- ozljede kosti praćene drugim povredama, kao što je iščašćenje

3. Ozljede unutrašnjih organa:

- unutrašnje ozljede izazvane trešenjem, naročito dojenčadi;
- intrakarijalno krvarenje;
- frakture lubanje bez podataka o odgovarajućoj ozljedi.

4. Munchausenov sindrom preko posrednika

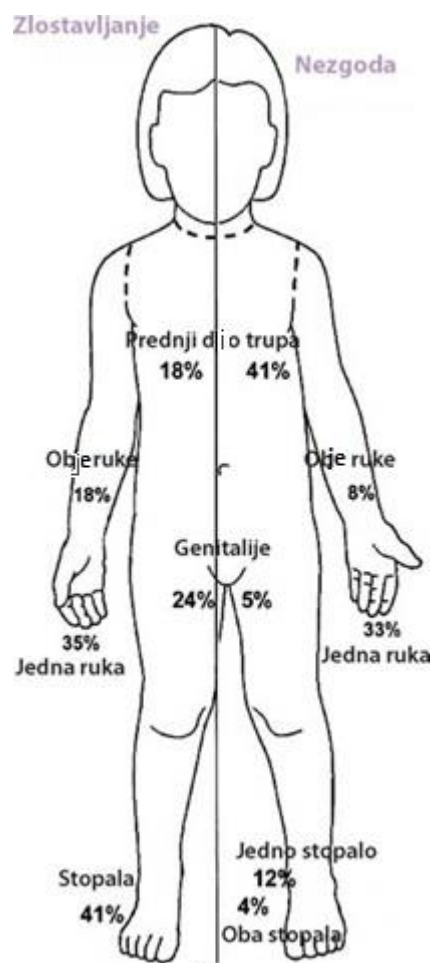
- obrazac roditeljskog ponašanja kod kojeg se dijete često podvrgava zdravstvenoj njezi sa simptomima koji ukazuju na bolest koju je izazvao ili izmislio roditelj (npr. roditelj koji traži pažnju time što više puta tjera dijete da proguta veće količine laksativa dovoljnih da izazovu dijareju i dehidraciju, što zahtijeva hospitalizaciju).

S obzirom na vidljivost posljedica, ovaj oblik nasilja nad djecom je najlakše otkriti.

Obiteljski indikatori fizičkog zlostavljanja djece:

- prisustvo drugih oblika nasilja u obitelji (prema starijima, životinjama, partnersko nasilje);

Razlike u ozljedama između nezgoda i zlostavljanja

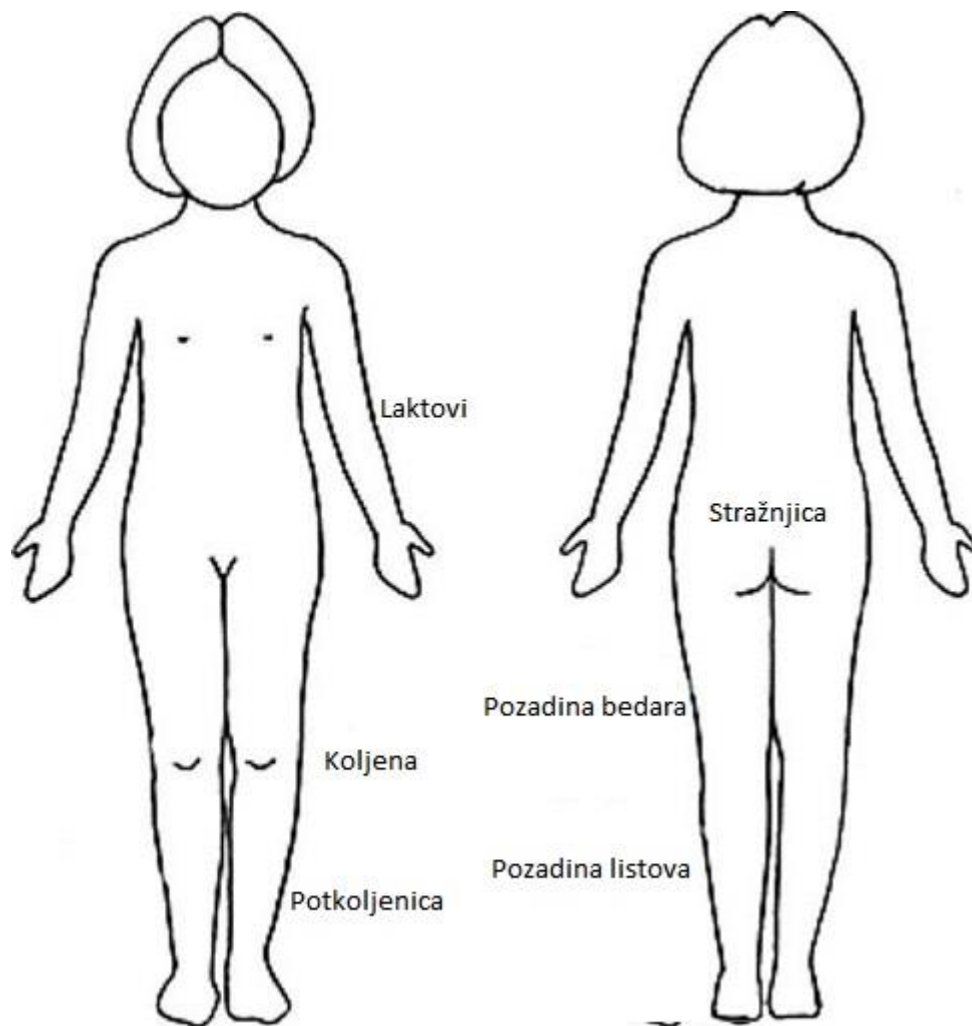
Izvor:

<http://www.volcanopress.com/booksupplements/ChildAbuseandNeglect/Graphics/Misc/Patterns-of-Abuse.jpg>

Očekivana i sumnjiva područja za modrice

Očekivana područja za modrice

Sumnjiva područja za modrice

Izvor: www.nursingceu.com

Specifični bihevioralni indikatori fizičkog zlostavljanja djece:

- dijete ili druga osoba izjavljuje da je zlostavljano;
- neodgovarajuća odjeća koja pokriva ozljede;
- dijete ili odrasla osoba objašnjavaju ozljede kao posljedicu „nespretnosti“ djeteta, pri čemu se dijete rijetko ozljeđuje izvan kuće;
- otežano kretanje, bolni pokreti.

NAPOMENA:

Postojanje nekog od ovih indikatora ne mora nužno značiti da je dijete zlostavljano. Isto tako, ni njihovo odsustvo ne znači i odsustvo zlostavljanja. Oni služe kao pokazatelj da je neko dijete

možda žrtva nasilja u obitelji. Takva sumnja zahtijeva, od strane adekvatnih stručnih službi, detaljan i oprezan pristup problemu.

3.6. Emocionalno (psihičko) zlostavljanje djeteta

Karakteristike roditelja koji emocionalno zlostavlja svoje dijete

Neke karakteristike osoba koje emocionalno zlostavljaju (Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003; Miller-Perrin i Perrin, 2007):

- nemaju sposobnost razumijeti djetetove sposobnosti zbog psihičkog poremećaja i/ili zloupotrebe alkohola i droga
- nisu upoznati s karakteristikama djetetovog uobičajenog razvoja ili imaju iskrivljenu sliku o tome kako bi se dijete trebalo ponašati
- teškoće s kontrolom vlastitog ponašanja
- ambivalentan stav prema roditeljstvu
- imaju iskustvo emocionalnog zlostavljanja u djetinjstvu
- slaba socijalna mreža zbog loših socijalnih vještina

Karakteristike emocionalno (psihički) zlostavljanog djeteta

Kod ove kategorije djece ne zapažaju se neke specifičnosti koje bi ih posebno razlikovale od fizički zlostavljane djece (Stefanović, 2014). Podjednako su zastupljene i djevojčice i dječaci, najčešće dobi do 8 godina. Što je dijete zanemareno ili emocionalno zlostavljeno u mlađoj dobi to su posljedice za njegov emocionalni i psihički razvoj teže.

Ova djeca su emocionalno nestabilna, neprilagođenog ponašanja, teško se koncentriraju, što se očituje kroz poteškoće u učenju. Često zauzimaju obrambeni ili neprijateljski stav prema drugima, ne bi li se na taj način emocionalno zaštitili. Nedostatak ljubavi nadoknađuju agresivnim i destruktivnim ponašanjem, zloupotrebom alkohola ili psihoaktivnih tvari, kao i počinjenjem kaznenih djela (National Clearing House on Child Abuse and Neglect Information, 2001).

Indikatori emocionalnog (psihičkog) zlostavljanja djece:

- djetetov plač posebice kod fizičkog kontakta;
- česte promjene raspoloženja, tikovi i mucanje;
- poremećaj spavanja;

- zastoj u razvoju i nepovjerenje;
- neadekvatna privrženost, antisocijalno ponašanje;
- poteškoće u odnosima s vršnjacima, agresivno ponašanje;
- poteškoće u učenju;
- pokušaj samoubojstva, depresivni simptomi;
- neprilagođenost.

Ono što otežava otkrivanje ovakvog oblika nasilja nad djecom je činjenica da nema vidljive fizičke posljedice, kao što je slučaj s fizičkim zlostavljanjem. Za njegovo utvrđivanje potrebno je znanje stručnjaka za mentalno zdravlje kako bi se sagledale posljedice i intenzitet djelovanja (Smith i O'Higgins, 2021).

3.7. Seksualno zlostavljanje djeteta

Karakteristike osoba koje seksualno zlostavljaju djecu

Finkelhor (1984), prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012) navodi 4 preduvjeta koja moraju biti zadovoljena kako bi došlo do zlostavljanja:

1. motivacija – zlostavljač želi zadovoljiti emocionalnu potreb, seksualno uzbuđenje i/ili uspostaviti odnos
2. prevladavanje unutarnjih inhibitora – zlostavljači sami sebe uvjeravaju da ono što žele učiniti neće naškoditi djetetu ili da nisu oni krivi, već dijete
3. prevladavanje vanjskih inhibitora – osiguravanje uvjeta za zlostavljanjem npr. isključivanjem obitelji, susjeda, vršnjaka i ostalih ljudi koji bi omeli da zlostavljač ostane nasamo s djetetom
4. prevladavanje djetetova otpora – traženje djece koja su podložne za zlostavljanje npr. nesigurna, zanemarene od roditelja, željna pažnje, bez razvijenih socijalnih vještina i prijatelja

Obitelji u kojima je prisutno seksualno zlostavljanje djeteta karakterizira socijalna izolacija koju zlostavljač naglašava, a sve radi očuvanja “obiteljske tajne”. Takva “socijalna izolacija obitelji” i specifičnost obiteljskih odnosa značajne su društvene predispozicije žrtve koje mogu uzrokovati ili ubrzati seksualno nasilje nad djetetom (Spasić, 2012).

Karakteristike seksualno zlostavljanog djeteta

Žrtve seksualnog zlostavljanja mogu biti djeca od rođenja, pa do kraja adolescencije. Smatra se da su u povećanom riziku djeca dobi od 4 do 9 godina zbog svoje nezrelosti, naivnosti i povjerenja koje imaju u odrasle osobe (Stefanović, 2014).

Prema istraživanju Incest trauma centra osobe ženskog spola su žrtve u preko 80% slučajeva a muškog spola 4 do 5 puta manje. To je u skladu i s podacima MUP-a RH prikazanim u tablici niže. Ovaj podatak potvrđuje tezu da je ovo nasilje zasnovano na rodnoj pripadnosti (Macanović, 2012).

Tablica 1. Prijavljena kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta po spolu 2018. - 2021. (Izvješće MUP-a RH, 2018, 2019, 2020, 2021)

		2018.	2019.	2020.	2021.
Kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta	Ž	76	159	84	21
	M	21	10	15	2

Budući da seksualno nasilje može ozbiljno stigmatizirati žrtvu, manje je vjerojatno da će dječaci (kao i odrasli muškarci) prijaviti zlostavljanje zbog straha od neugode i straha od homoseksualnog ponašanja (ako je zlostavljač muškarac). Od svih prijavljenih slučajeva (Bogavac, Otašević i sur., 2015), najviše žrtava je zlostavljano od strane jednog počinitelja (71,79%), tri i više počinitelja (17,95%) i 10,26% od strane dva počinitelja.

Seksualno zlostavljanje djeteta često traje više godina. Po podacima Incest trauma centra, ova vrsta nasilja je uglavnom višegodišnja (89,75% slučajeva), i u prosjeku traje 5 godina i 8 mjeseci. Broj prijavljenih slučajeva u akutnoj situaciji zlostavljanja (1/4) (Bogavac, Otašević i sur., 2015), potvrđuje tezu da se ova vrsta nasilja otkriva dosta kasno.

Karakteristike djece koje su žrtve seksualnog nasilja mogu se podijeliti na dvije grupe:

1. djeca koja se plaše ili nemaju svijest o tome da se nad njima radi nešto što je protuzakonito i loše;
2. djeca koja se otvoreno sukobljavaju i brane, otvoreno govore o svom problemu i teže ka zaštiti svog integriteta.

U ovoj situaciji dijete gubi osnovni osjećaj sigurnosti i zaštite, pa svijet doživljava kao neprijateljsko mjesto. Dijete se nalazi u ovisnom položaju, u kojem su roditelji zaduženi za zadovoljavanje njegovih osnovnih potreba, pa se njihovim uskraćivanjem kod djeteta javlja prvenstveno osjećaj zbunjenosti, zatim straha i očaja, i na kraju krivnje, jer smatra da je ono krivo za sve što mu se događa (Spasić, 2012).

Indikatori seksualnog zlostavljanja djece

Indikatori seksualnog zlostavljanja djeteta mogu se podijeliti na fizičke, bihevioralne i obiteljske.

Fizički indikatori seksualnog zlostavljanja djece:

- genitalne ili analne ozljede i krvarenja;
- genitalna bol ili svrbež;
- mrlje od krvi na donjem rublju;
- trudnoća;
- teškoće pri hodanju ili sjedenju;
- kronične ili povratne urinarne infekcije;
- seksualno prenosive bolesti;
- somatski problemi, npr. bol u trbuhu ili glavi bez odgovarajućeg medicinskog uzroka.

Bihevioralni indikatori seksualnog zlostavljanja djece:

- iskazivanje bizarnog i neuobičajenog seksualnog ponašanja ili znanja;
- pretjerana masturbacija kod male djece, dodirivanje genitalnog područja;
- tajanstveno ponašanje, strah od dodira;
- seksualni promiskuitet i zavodničko ponašanje, prostitucija tinejdžera;
- izjava djeteta da je zlostavljano;
- kompulzivno ponašanje (pretjerano kupanje);
- pojačane seksualne preokupacije, sklonost seksualnim igrama;
- prerana seksualna zrelost, naglašena seksualnost.

Obiteljski indikatori seksualnog zlostavljanja djece:

- otac ili druga odrasla osoba iskazuje pretjerano zaštitničko ponašanje prema djetetu, posvećuje mu posebnu pozornost, ili pokazuje tajanstveni odnos s djetetom;

- blizak fizički kontakt odraslog i djeteta kada je drugi roditelj izvan kuće;
- otac ili druga odrasla osoba vidi sebe kao „seksualnog odgajatelja“ djeteta;
- majka svoje dijete smatra suparnikom;
- iskustvo seksualnog zlostavljanja kod jednog ili oba roditelja.

Istraživanje vlastitog tijela koje odgovara uzrastu djeteta (posebno kod adolescenata) ne predstavlja seksualno zlostavljanje. Djeca mogu da dođu na pregled zbog nekog fizičkog problema ili promjena u ponašanju, a da se tijekom ispitivanja ispostavi da je uzrok tome seksualno zlostavljanje.

Emocionalna tupost, neraspoloženje i uznemirenost uobičajene su značajke emocionalnog ponašanja seksualno zlostavljanog djeteta, dok su depresija, sram i krivnja u tim slučajevima gotovo uvijek prisutni.

Indikatori mogućeg seksualnog zlostavljanja male djece i dojenčadi

Fizički:

- neugodno sjedenje ili hod
- nekontrolirano mokrenje ili nužda, nepovezani s naučenim korištenjem zahoda
- bol, promjena boje, krvarenje ili iscjedak u genitalijama, anusu ili ustima
- modrice, posjekotine, opekline, ugrizi ili ogrebotine na unutrašnjoj strani butina, grudima, genitalijama ili u analnom području
- uporna bol ili bol koja se ponavlja tijekom mokrenja i u crijevima
- neobičan ili pretjeran svrbež u genitalnom ili analnom području zbog infekcije
- ozljede usta, genitalija ili analnog područja (npr. modrice, otok, rane, infekcija)
- poderan, zamrljan ili krvav veš

Ponašanje:

- strah od svlačenja
- ekstremno strah od dodira
- nemogućnost da se uključi u igru primjerenu dobi s drugom malom djecom
- interes za seksualnost i poznavanje seksualnog ponašanja koji nisu primjereni dobi (igranje na neprimjeren seksualni način s igračkama ili predmetima, korištenje jezika odraslih za dijelove tijela, ponekad masturbacija)
- iznenadne promjene u spavanju, česte noćne more

- zatvaranje, povlačenje
- nagle neobjašnjive promjene raspoloženja, promjena ličnosti, bijes i agresija
- iznenadni strah od određenih mjesta, lica ili karakteristika osobe (npr. muškarci ili muškarci s bradama i sl.)
- promjene apetita, mučnine, povraćanje
- samoozljeđivanje (udaranje glavom, ugrizi)

3.8. Zanemarivanja djece

Indikatori zanemarivanja djece

Fizički indikatori zanemarivanja djece

- dijete ostavljeno samo ili bez odgovarajućeg nadzora;
- odsustvo stalne pedijatrijske njege (redovno cijepljenje, nedavanje terapije, česte neliječene infekcije);
- prisustvo neugodnih bolesti (uši, šuga);
- zastoj u rastu i razvoju;
- stalna glad i pothranjenost;
- higijenska zapuštenost (prljava kosa, nokti i dr.);
- neodgovarajuće oblačenje (zapuštena i neodgovarajuća odjeća);
- stalan umor, pospanost ili odsustvo pažnje;
- slučajne ozljede (padovi, gušenje, gutanje raznih stvari);
- sredina koja je pogodna za nastanak ozljeda (stan bez grijanja, nehigijenski uvjeti).

Bihevioralni indikatori zanemarivanja djece

- prošnja i/ili krađa hrane;
- dijete izjavljuje da se o njemu ne brinu odrasle osobe;
- roditelj odbija uputiti dijete na liječenje u situacijama slučajnih ozljeda;
- stanje roditelja je takvo da se ne može na odgovarajući način brinuti o djetetu (upotreba alkohola, droga, psihički poremećaj roditelja);
- delinkventno ponašanje;
- apatija, povlačenje u sebe;
- kašnjenje razvoja govora;
- zaostajanje razvoja perceptivnih i motornih sposobnosti;

- neprikladno traženje pažnje;
- neprikladno afektivno reagiranje;
- sumnja;
- omalovažavanje sebe;
- povremeno ili rijetko pohađanje škole i teškoće u školi;
- preuzimanje odgovornosti i brige u ime odraslih;
- potreba za stalnom pažnjom.

Obiteljski indikatori zanemarivanja djece

- majka seksualno zlostavljana u djetinjstvu, depresija majke;
- odbijanje da se koriste zdravstvene usluge usljed religioznih i kulturoloških shvaćanja.

3.9. Prepoznavanje elektroničkog nasilja

Dijete koje trpi nasilje ili je svjedok nasilja nad drugim djetetom treba imati dovoljno znanja da može prepoznati proces nasilja, a potom i hrabrosti da reagira.

U istraživanju iz 2015. godine u Srbiji (Kuzmanović i sur., 2019) oko dvije trećine ispitivane djece prepoznalo je neki oblik elektroničkog nasilja, ali je samo 1% njih reagiralo i prijavilo ili pokušalo zaštititi žrtvu.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Zašto je teže prepoznati elektroničko nasilje od tradicionalnog? Zašto je važno najprije educirati odrasle?

Opće poznato zlatno pravilo svakog pokušaja suzbijanja i prevencije određenog tipa nasilja je da se prvo radi s odraslima – nastavnicima, socijalnim radnicima, zatim s roditeljima, a tek na kraju s djecom. Ovaj redoslijed je važan iz više razloga:

- ako prvo educiramo djecu, može se dogoditi da ih odrasli ne razumiju, ne podržavaju ili im se suprotstave, jer oni sami nisu stekli odgovarajuća znanja, vještine i stavove
- odrasli trebaju preuzeti odgovornost, prvi se upoznati s ovim društvenim problemom i potom pomoći djeci i mladima da razviju potrebne vještine

Djecu treba kontinuirano osnaživati (edukacijom i stalnim informiranjem) da prepoznaju nasilje i na njega primjereno reagiraju. Rezultati se postižu sustavnim pristupom koji uključuje podizanje svijesti o postojanju problema, informiranje o adekvatnom odgovoru na problem, kao i podršku koja je dostupna žrtvama nasilja.

Problem: Sve veći broj psihologa koji se bave fenomenom nasilja tvrdi da je danas u našem području, djeci sve teže prepoznati nasilje, posebice vršnjačko.

Posljedica: Nasilje je postalo toliko normalno u našem društvu da djeca danas ne razumiju što je to i ne doživljavaju ga takvim.

Zato je djeci neophodna pomoć da prepoznaju elektroničko nasilje, a potom da i adekvatno na njega reaguju. Elektroničko nasilje je češće nego što većina djece misli. Mladi često nisu svjesni da su sami žrtva nasilja, ili da svojim ponašanjem nanose štetu drugima i da i sami čine elektroničko nasilje.

Koje vještine treba razviti kod djece da bi prepoznali elektroničko nasilje?

Neophodno je razvijati socijalne vještine kod djece da bi imali kapaciteta da primijete kada se događa nasilje, a potom i da na njega reagiraju tako što će tražiti pomoć za sebe, ako su sami žrtva nasilja, ili za nekog koga poznaju. Socijalne vještine su skup naučenih sposobnosti prilagodbe i pozitivnog ponašanja koje omogućuju ljudima da se uspješno nose sa zahtjevima i izazovima koje im život postavlja (UN WHO, 2016). Vještine se mijenjaju u skladu s posebnim društvenim kontekstom i uključuju kognitivne i emocionalne elemente koji pomažu u izazivanju pozitivnih društvenih reakcija i izbjegavanju negativnih. Ljudi sa snažnim socijalnim vještinama smatraju se sposobnima da realiziraju svoje, ali i zajedničke društvene ciljeve i osjećaju odgovornost za brigu prema drugima. Termin socijalne vještine obuhvaća širok spektar dimenzija: termin opisuje društvenu sposobnost koja uključuje vještine, sposobnosti, motivaciju, znanje i osobne karakteristike, što sve doprinosi efikasnim društvenim interakcijama u okruženju. Stjecanje vještina kao što su suradnja, samoizražavanje, empatija i samokontrola, neophodno je za prepoznavanje disfunkcionalnosti u međuljudskim odnosima, pogrešaka u komunikaciji i prepoznavanja procesa nasilja (Peleg, 2009). To konkretno znači da će lakše primijetiti elektroničko nasilje djeca koja su usmjerena na svoje prijatelje - više uključena u interakciju s njima, imaju otvorenu i dvosmjernu komunikaciju, empatična (mogu vidjeti svijet iz ugla svojih prijatelja), otvoreno govore o svojim dilemama i izazovima i imaju visok stupanj samokontrole (Lapidot-Lefler i Dolev-Cohen, 2014).

Kako odrasli mogu prepoznati da je dijete žrtva nasilja u virtualnom okruženju?

Kako bismo što ranije mogli prepoznati nasilje nad djetetom na internetu, potrebno je znati što sve radimo i dozvoljavamo, da dijete eventualno postane nečija žrtva.

Djeca su gotovo od početka svoga života izložena utjecaju medija. Čim u svom društvenom okruženju pokažu interes za istraživanje digitalnih uređaja i medijskih sadržaja koji se preko

njih plasiraju, roditelji su ih spremni staviti pred medijske uređaje (TV, računalo, tablet ili mobitel) i tada počinju konzumirati različite sadržaje. U početku je izloženost djece medijskim sadržajima pasivna - oni su samo pasivni promatrači, odnosno potrošači crtanih filmova ili glazbe (na samom početku). Odrastanjem djeteta samostalno mijenja odnos prema medijima i postaje njihov aktivni potrošač, a odnos prerasta u interakciju. Dijete počinje igrati igrice na internetu, potom ga koristi u svrhu ostvarivanja kontakata s drugim korisnicima. Svakodnevno i višesatno provođenje vremena na internetu predstavlja i veću mogućnost da djeteta bude izloženo neprimjerenim i nasilnim sadržajima, kojih je na internetu sve više. Većom izloženošću ovim sadržajima i tolerancija prema nasilju se povećava. U odnosu na televizijsko nasilje, u kojem su djeca pasivni promatrači nasilja, na internetu djeca ulaze u interakcije i njihova uloga u situacijama nasilja postaje aktivna (Kuzmanović i sur., 2019).

Vrlo često u svojim istraživanjima, djeca lako i brzo dođu i do vrlo neprimjerenih sadržaja. U današnje vrijeme je dostupnost pornografskih sadržaja djeci potpuna. Svatko može pretražujući različite internet stranice nesmetano doći i na one koje nude eksplicitne scene seksualnog odnosa. Na ovaj način, današnja sigurnost djece na internetu je u potpunosti ugrožena. Mlađa djeca nemaju kognitivnih, racionalnih, emocionalnih, niti bilo kojih drugih kapaciteta, da te sadržaje razumiju i zasigurno će ih percipirati kao nasilne, a posljedice koje će ostaviti na njihov psihički razvoj su neizmjerne jer tijekom izlaganja tim sadržajima oni osjećaju uznemirenost i zbunjenost.

Ni izlaganje adolescenata ovim vrstama sadržaja nije beznačajno, posebno zato što su oni motivirani za njihovo gledanje, jer u razdoblju srednje adolescencije sazrijevaju za uspostavljanje prvih seksualnih odnosa. Mladi koji trpe elektroničko nasilje često ostaju usamljeni sa svojim problemom i ne odlučuju ga podijeliti s drugima, pogotovo s odraslima, između ostalog i zbog toga što se boje negativnih posljedica.

*PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Je li zabrana korištenja digitalnih uređaja
dobro rješenje ovog problema?*

Zabrana korištenja digitalnih uređaja nije dobro rješenje jer može dovesti do socijalne isključenosti djeteta i može biti vrlo uznemirujuće za dijete (Kuzmanović i sur., 2016).

Iako postoje individualne razlike u načinu reagiranja, postoje neka ponašanja (koja odstupaju od uobičajenog djetetovog ponašanja) na osnovi kojih odrasli mogu zaključiti da dijete trpi elektroničko nasilje.

Potencijalni indikatori elektroničkog nasilja

- dijete pokazuje uznemirenost tijekom ili nakon korištenja interneta;
- neočekivano mijenja svoje navike u korištenju digitalnih alata, postaje opreznije i primjenjuje dodatne mjere zaštite;
- izbjegava druženja s vršnjacima, djeluje odsutno, neraspoloženo, nesigurno i razdražljivo;
- nije motivirano za učenje, ima probleme s koncentracijom, postiže lošiji uspjeh u školi;
- izbjegava školu, učestalo izostaje iz škole jer je ne doživljava kao sigurno mjesto;
- koristi različite štetne tvari (alkohol, droga);
- ima različite psihosomatske simptome (glavobolja, mucanje, noćno mokrenje, bolovi u trbuhu, naglo mršavljenje ili debljanje, noćne more, suicidalne misli i dr.).

Kako nastavnici mogu prepoznati elektroničko vršnjačko nasilje?

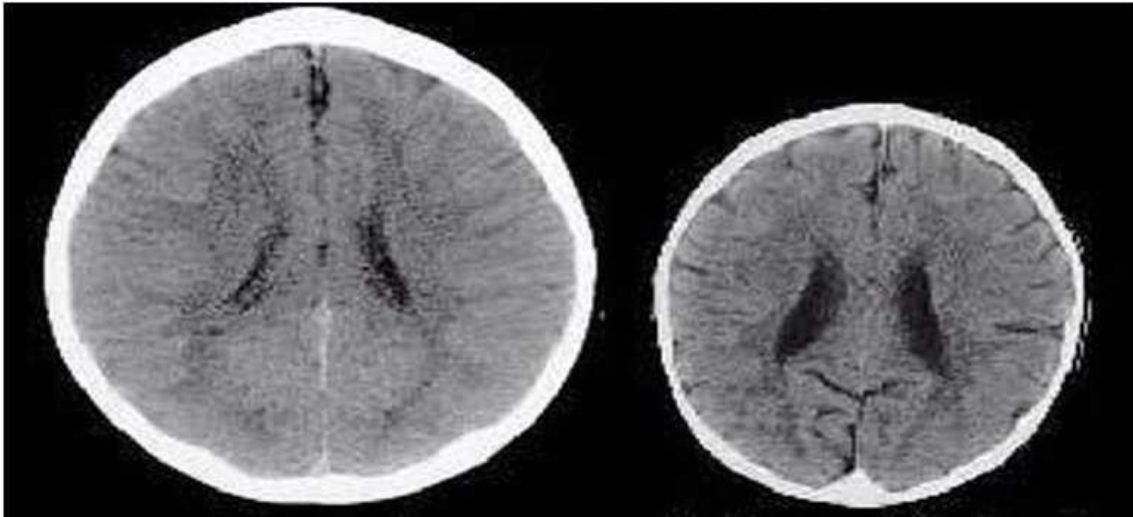
Kako učitelji mogu prepoznati elektroničko vršnjačko nasilje?	
Znakovi koji ukazuju da je učenik možda doživio vršnjačko nasilje, uključujući i elektronsko vršnjačko nasilje:	Znakovi koji ukazuju da se učenik možda nasilno ponaša:
• izbjegavanje kontakta očima i vidljiva tuga • negativna slika djeteta o sebi • povlačenje u sebe, depresivan i anksiozan izgled, česte promjene raspoloženja, plakanje naizgled bez razloga • pojava nekontroliranih izljeva bijesa i frustracije • promjene u obrascima ponašanja s prijateljima i aktivnostima za vrijeme odmora • nedostatak angažmana u razrednim grupnim aktivnostima u kojima je prethodno bio aktivno angažiran • učenici ga ismijavaju kada govori	• prkosan pogled nakon što ga se opomene zbog ponašanja • narušavanje discipline u razredu • otimanje, grabljenje ili uzimanje predmeta koji pripadaju drugim učenicima ili ih koriste drugi učenici • udaranje i guranje drugih učenika • ignoriranje uputa da sluša ili prestane pričati • nevoljno se aktivno uključuje u razredne ili grupne aktivnosti • ismijava druge učenika kada govore • nedostatak brige za školski i domaći rad

• pridavanje manje pažnje domaćim zadaćama	
--	--

Važno je raditi na uspostavljanju odnosa povjerenja s djetetom koji se bazira na otvorenoj i dvosmjernoj komunikaciji, što za posljedicu ima to da dijete prijavi problem, onda kada se on javi.

Kratkoročne i dugoročne posljedice izloženosti djece nasilju

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: U nastavku pažljivo pogledajte sliku mozgova dva trogodišnjaka (Perry, 1997). Da li vidite neke razlike?

Mozak na lijevoj strani slike je mnogo veći od onog s desne strane, ima mnogo manje mrlja i skoro uopće nema tamnih površina, za razliku od mozga na desnoj strani slike.

Prema neurolozima, dijete čiji je mozak na desnoj strani slike će vjerovatno imati nižu inteligenciju, bit će manje sposobno suosje'tati s drugima i postoji veća vjerojatnost da će razviti ovisnost o drogama ili počiniti kazneno djelo nego dijete s lijeve strane. Postoji mnogo veća vjerojatnost da će to dijete biti nezaposleno, da će ovisiti o socijalnoj pomoći te da će imati fizičke ili psihičke zdravstvene probleme.

*Zašto je mozak na desnoj strani toliko slabije razvijen u odnosu na onaj s lijeve strane?
Zbog neke teške bolesti? I zašto se predviđeni ishodi toliko razlikuju?*

Primarni uzrok neobične razlike između mozga ova dva trogodišnjaka na slici, je način na koji su se prema njima ophodili njihovi roditelji. Dijete s mozgom koji je ukupno više razvijen njeguje brižna obitelj. Dijete s manjim mozgom je zanemareno i zlostavljano (Palmer, 2012). Istraživanje mozga u razvoju tijekom najranijeg i ranog djetinjstva pokazuje da se razvoj mozga može fiziološki promijeniti kao posljedica dugotrajnog, teškog ili nepredvidivog stresa uključujući zlostavljanje i da to negativno utječe na fizički, kognitivni, emocionalni i socijalni razvoj djeteta. Rana intervencija kod zlostavljane i zanemarene djece može poboljšati negativne efekte zlostavljanja i zanemarivanja.

Zlostavljanje u djetinjstvu može ostaviti posljedice za cijeli život. Ono je povezano s:

- nižim obrazovnim statusom, većom stopom poremećaja pažnje, većom potrebom za posebnim obrazovanjem;

- većom prevalencijom problema mentalnog zdravlja (problemi s ponašanjem, depresija, posttraumatski stresni poremećaj, samoubojstvo i ovisnost o drogama i alkoholu);
- većom zastupljenošću nezaraznih i nekih zaraznih bolesti (postoje dokazi koji ukazuju na veze između zlostavljanja djeteta i veće zastupljenosti nezaraznih bolesti, npr. pretilost, ishemijska bolest srca, rak, kronična upala pluća, prijelom kosti i bolest jetre, kao i nekih zaraznih bolesti, npr. spolno prenosive bolesti);
- povećanom vjerojatnošću od javljanja nasilja ili kriminalnog ponašanja i međugeneracijskim prijenosom nasilja ili ciklusa nasilja.

Kratkoročne posljedice	Dugoročne posljedice
Korištenje zdravstvene zaštite i zaštite mentalnog zdravlja - ambulantna njega, hospitalizacija, lijekovi.	Porast korištenja zdravstvene zaštite i zaštite mentalnog zdravlja zbog kroničnih posljedica (depresija, upotreba droga/alkohola, pretilost itd.).
Gubici u produktivnosti - gubitak škole za djecu, gubitak posla za roditelje.	Rast gubitaka usljed pada produktivnosti – pretrpljeni gubici u budućim obrazovnim i profesionalnim dostignućima.
Dječje socijalne službe - istraga, udomiteljstvo, kućna terapija.	Posebni troškovi obrazovanja – usljed privremenih ili trajnih kognitivnih smetnji.
Kazneno pravosuđe - policija, sudovi.	Povećana viktimizacija od nasilja dovodi do povećanja korištenja medicinske zaštite, smanjenja produktivnosti, povećanja troškova kaznenog pravosudnog sustava i policije.
Kvaliteta života - bol i patnja.	Kvaliteta života - bol i patnja.
Mortalitet - vrijednost izgubljenog života.	Smanjenje životnog vijeka.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: U čemu je, po vama, razlika između kratkoročnih i dugoročnih posljedica nasilja nad djecom?

4.1. Posljedice fizičkog nasilja:

- **fizičke posljedice:** invaliditet, somatski poremećaji;

- **emocionalne posljedice i iskrivljena slika o sebi:** depresija, anksioznost, agresivnost, bijes, neprijateljski stav, nisko samopouzdanje, krivnja, sram, post-traumatski stres;
- **kognitivne posljedice:** oslabljeni razvoj kognitivnih funkcija kao generalizirani poremećaj, npr. mentalna retardacija i selektivni poremećaji kao što su razvojna disharmonija, intelektualna inhibiranost, poteškoće s koncentracijom;
- **oslabljene socijalne funkcije:** anti-socijalno i kriminalno ponašanje, konzumiranje alkohola i droga, maloljetnička trudnoća, ponovljena viktimizacija.

Djeca izložena nasilju imaju teškoće u uspostavljanju socijalnih odnosa, manje se druže s vršnjacima, iskazuju nasilno ponašanje prema vršnjacima ili su žrtve nasilja od strane vršnjaka (National Clearing House on Child Abuse and Neglect Information, 2001; Gilbert i sur., 2009).

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Koje od nabrojanih posljedica možemo svrstati u kratkoročne, a koje u dugoročne? Zašto?

4.2. Posljedice emocionalnog (psihičkog) zlostavljanja

Emocionalno zlostavljanje je oblik nasilja koji ostavlja najviše traga kod žrtve. Ako traje dulje, ono je destruktivnije od tjelesnog nasilja. Emocionalno zlostavljanje kod žrtve stvara osjećaj zbunjenosti i žrtva često ne prepoznaje šta mu se događa, čime ga počinitelj zlostavlja, a osjeća da se mijenja njeno psihičko, a često i opće zdravstveno stanje (Gilbert i sur., 2009). Psihički zlostavljano dijete je potišteno, ima slabu društvenu komunikaciju, nezainteresirano je za igru, često je povučeno ili agresivno, a ponekad lažno pokazuje dobro raspoloženje.

Istraživanje „Nepovoljna iskustva iz djetinjstva među studentima u Srbiji” ukazalo je na snažnu vezu između nasilja i zdravstveno rizičnih oblika ponašanja (Paunović i sur., 2015):

Emocionalno zlostavljanje gotovo dvostruko povećava mogućnost konzumiranja nedozvoljenih droga, vjerovatnost vožnje u pijanom stanju i bježanje od kuće. Mogućnost pokušaja samoubojstva povećava se više od 3,5 puta.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Koje od nabrojanih posljedica možemo svrstati u kratkoročne, a koje u dugoročne (razvojne)? Zašto?

4.3. Posljedice seksualnog nasilja

Djecu mogu seksualno zlostavljati odrasli i druga djeca koja su, na osnovu svojih godina ili faze razvoja, u poziciji koja podrazumjeva odgovornost, povjerenje ili moć nad žrtvom.

Seksualno nasilje nad djecom u najvećoj mjeri čine članovi obitelji ili drugi ljudi koji borave u obiteljskoj kući djeteta ili su u posjeti; to su osobe kojoj djeca obično vjeruju i koje su često odgovorne za brigu o njima (Finkelhor, 2005).

Obiteljsko seksualno nasilje nad djecom je okruženo tišinom i sramotom. Djeca ne govore o tome ili im se ne vjeruje, ako to učine. Većina djece ne prijavljuje seksualno nasilje koje doživljava doma jer ih je strah što će biti s njima i njihovim obiteljima ili da će njihova obitelj biti osramoćena i da će ih kazniti (Stefanović, 2014). To rezultira kasnim otkrivanjem i težim oporavkom od tako strašne traume.

Seksualno zlostavljanje može imati izrazito štetne i dugotrajne posljedice. Seksualno zlostavljana djeca mogu sama postati zlostavljači ili ulaziti u osobne odnose u kojima prevladava nasilje ili zlostavljanje (Stefanović, 2014).

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Koje od nabrojanih posljedica možemo svrstati u kratkoročne, a koje u dugoročne (razvojne)? Zašto?

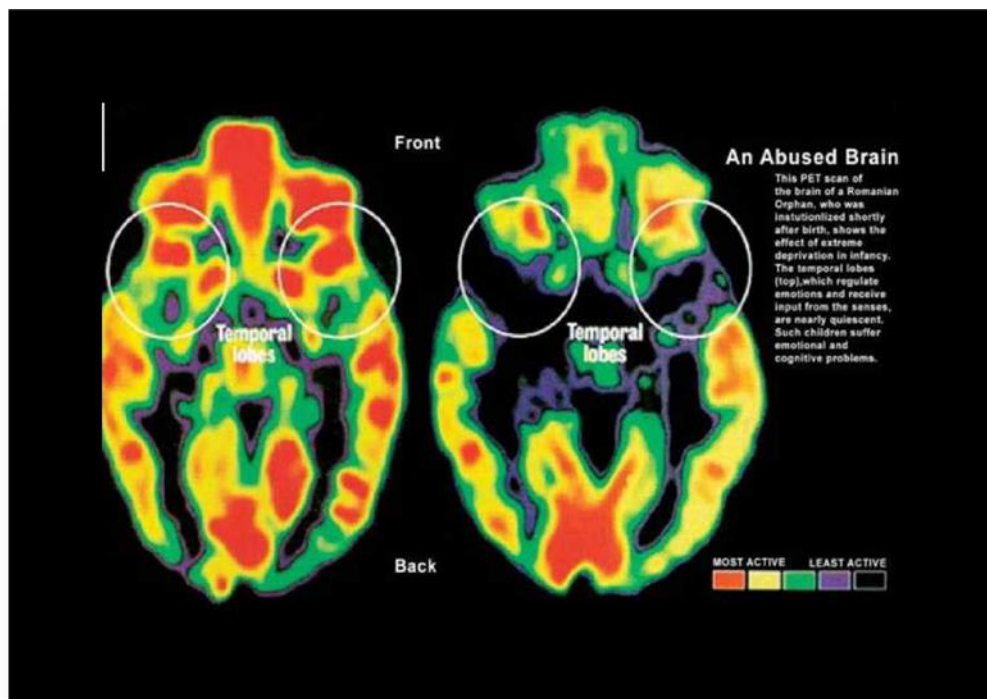
4.4. Posljedice zanemarivanja

Nezadovoljavanje fizičke i emocionalne potrebe djece, poput pružanja zaštite od opasnosti i osiguravanja medicinske ili druge usluge kada su potrebne, doprinose mortalitetu i morbiditetu kod male djece (Stefanović, 2014; Stevković, 2006).

Zanemarivanje može utjecati na jednu ili više sljedećih područja:

- ljubav, briga i podrška;
- zdravlje i prehrana;
- obrazovanje;
- utočište i sigurni životni uvjeti.

Pogledajte sliku:

S lijeve strane nalazi se PET snimak mozga normalnog djeteta, koji pokazuje područja visoke (crveno) i niske (plavo i crno) aktivnosti.	Na desnoj strani je PET snimak PET mozga djeteta iz sirotišta, koji pokazuje efekte ekstremne deprivacije u ranom detinjstvu.
U područjima kao što je sljepoočni režanj (na vrhu) iskustva iz ranog djetinjstva se povezuju u strujni krug.	Sjlepoočni režnjevi (na vrhu), koji reguliraju emocije i dobijaju informacije od osjetila, skoro su nerazvijeni. Takva djeca pate od emocionalnih i kognitivnih problema.

Efekti iskustava iz najranijeg i ranog djetinjstva na razvoj mozga stvaraju osnovu za izražavanje inteligencije, emocija i ličnosti.

Kada su ta rana iskustva prije svega negativna, kod djece se razvijaju emocionalni i bihevioralni problemi i problemi s učenjem, koji traju tijekom cijelog njihovog života, naročito ako nedostaju ciljane intervencije. Djeca koja su iskusila kronično zlostavljanje tijekom prvih

nekoliko godina života mogu živjeti u stalnom stanju razdražljivosti ili distanciranosti, očekujući opasnost sa svih strana. To bitno umanjuje njihovu sposobnost da iskoriste socijalna, emotivna i kognitivna iskustva.

Kod djece koja usljed zlostavljanja nisu razvila sigurne afektivne veze sa svojim starateljima, nije mogla da se razvije potrebna neurološka podloga za pozitivan emocionalni razvoj. Ta djeca mogu da imaju ograničene kapacitete za empatiju. Sposobnost da se osjeća sažaljenje i empatija gradi se na iskustvu.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Pogledajte video kako zanemarivanje utiče na mozak bebe:

InBrief: The Science of Neglect (Nauka zanemarivanja).

InBrief: The Science of Neglect (Serbian) - YouTube

4.5. Posljedice elektroničkog nasilja

Iako se tijekom digitalne komunikacije druga osoba ne može fizički povrijediti, istraživanja pokazuju da posljedice elektroničkog nasilja na psihofizičko zdravlje, emocionalno i socijalno funkcioniranje, kao i ponašanje djece i mladih u nekim slučajevima mogu biti veoma negativne. Rezultati istraživanja pokazuju da 93% učenika (Raskauskas i Stoltz, 2007) koji su trpjeli neki od oblika elektroničkog nasilja osjeća tugu, beznade, depresiju i anksioznost, 31% učenika izjavljuje da se osjeća vrlo uznemireno, 19% povrijeđeno i 18% posramljeno (Finkelhor, 2000).

Posljedice mogu biti ozbiljnije od navedenih: 39% digitalno uznemiravanih mladih podbacuje u školi, 27% pokazuje znakove delikventnog ponašanja, 32% učestalo uzima psihoaktivne tvari, 16% izvještava o visokom stupnju depresije (Ybarra i Mitchell, 2004).

Izloženost elektroničkom nasilju povezana je s depresijom i niskim samopouzdanjem, a negativne posljedice mogu trajati čak i u odrasloj dobi (Mason, 2008; Patchin i Hinduja, 2010). Utvrđena je povezanost između izloženosti elektroničkom nasilju i suicidalnih misli. Osobe koje su bile izložene elektroničkom nasilju duplo češće navode da su pokušale samoubojstvo (Patchin i Hinduja, 2010). Ovdje moramo biti oprezni i ne možemo zaključiti da je elektroničko nasilje uzrok samoubojstva. Međutim, elektroničko nasilje pojačava stres i patnju u stvarnom životu te pridonosi, uz druge okolnosti, tragičnom ishodu.

Elektroničko nasilje mnogi ne doživljavaju kao pravo nasilje i žrtve ne shvaćaju ozbiljno. Često se shvaća da ako se nasilje odvija u virtualnom prostoru, onda su i žrtve virtualne, što nikako nije istina.

Žrtve elektroničkog nasilja ne reaguju uvijek isto, reakcije se kreću od onih pozitivnih, kada žrtva uspije na adekvatan način izaći iz mreže zlostavljanja, preko javljanja različitih negativnih reakcija. Žrtve mogu osjećati bijes, ljutnju, strah, povrijeđenost, sram. Dodatan problem je ako dijete izlaz iz ovih osjećaja potraži u antisocijalnom ponašanju, pa se kao posljedica javi želja za osvetom, izbjegavanje prijatelja, korištenje psihoaktivnih tvari i sl.

Postoje razlozi za zabrinutost kada je riječ o zdravom razvoju i dobrobiti djece koji se mogu pojaviti u vezi s virtualnim okruženjem, koji uključuju rizike od posljedica:

- seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, namamljivanja djece u seksualne svrhe (engl. „grooming“) i vrbovanja djece na internetu za počinjenje kaznenih djela, djelovanje u ekstremnim političkim ili vjerskim pokretima ili u svrhu trgovine ljudima (**rizici kontakta**);
- ponižavajućeg i stereotipnog prikazivanja i pretjerane seksualizacije, posebno žena i djece; prikazivanja i glorificiranja nasilja i samoozljeđivanja, posebno samoubojstava; ponižavajućih, diskriminatornih ili rasističkih izraza ili opravdavanja takvog ponašanja; oglašavanja, sadržaja za odrasle (**rizici vezani za sadržaj**);
- maltretiranja, uhođenja i drugih oblika uznemiravanja, širenja seksualnih slika bez pristanka, iznuđivanja, govora mržnje, hakiranja, kockanja, ilegalnog skidanja sadržaja s interneta ili drugih kršenja intelektualnog vlasništva, komercijalne eksploatacije (**rizici ponašanja**);
- prekomjerne upotrebe psihoaktivnih tvari, nedostatka sna i fizičke ozljede (**zdravstveni rizici**).

Svi ovi faktori mogu negativno utjecati na fizičko, emocionalno i psihičko stanje djeteta.

S obzirom na osobne karakteristike koje se dovode u vezu s problematičnim korištenjem interneta (anksioznost, impulzivnost, bržnost, nezadovoljstvo životom, osjećaj diskriminacije) zaključujemo da mentalno zdravlje i opća dobrobit djeteta itekako imaju veze s načinom na koji ono koristi internet. Stoga je neophodno posebnu pažnju posvetiti psihički ranjivijoj djeci, odnosno omogućiti im da razviju strategije za prevladavanje stresa u svakodnevnom životu, što će doprinijeti konstruktivnijem korištenju interneta.

Pitanja socijalnog prihvaćanja, pripadnosti željenoj skupini i popularnosti neka su od najvažnijih za mlade i predstavljaju važan faktor koji djeluje na njihovo samopoštovanje.

Nasilno ponašanje u digitalnoj sferi može dugoročno negativno utjecati na psihičko zdravlje i samopoštovanje pojedinca koji je izložen nasilju, jer u velikom broju slučajeva posljedice zlostavljanja ne nestaju s vremenom.

Kada osoba iskusi elektroničko nasilje, može se osjećati kao da su svi protiv nje, da je svi napadaju. Nekada joj se čini kao da nema pomoći.

Posljedice mogu trajati dugo te mentalno, emocionalno, čak i fizički utjecati na osobu koja trpi elektroničko nasilje: osjećaj uznemirenosti, nelagode, srama, ljutnje, neadekvatnosti, nedostatak samopouzdanja, gubitak interesa za stvari u kojima je osoba prije uživala, glavobolje, bolovi u trbuhu, umor, nesanica.

Posljedice elektroničkog nasilja mogu biti toliko ekstremne da mogu dovesti do samoozljeđivanja. Zato je važno da oni koji pate od elektroničkog nasilja znaju da se ono može prevladati te da se samopouzdanje i zdravlje mogu vratiti.

VAŽNO!

Elektroničko nasilje neodvojivo je od tradicionalnog nasilja. Iako se događa u „virtualnom” okruženju, ono često ima uzroke i/ili posljedice u stvarnom okruženju.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE: Navedite primjere koji pokazuju da je elektroničko nasilje neodvojivo od tradicionalnog.

Posljedice elektroničkog nasilja često mogu biti i ozbiljnije od posljedica tradicionalnog nasilja, a razlog je u njegovim specifičnostima:

- Elektroničko nasilje najčešće je mnogo vidljivije od onog na školskom igralištu, u razredu, ispred zgrade, uz to i dostupnije mnogo većoj publici.
- Kod ove vrste nasilja postoji snaga objavljene pisane riječi/fotografije/videoa, jer žrtva može svaki put ponovno da pročita/pogleda šta je nasilnik objavio.
- Posljedice elektroničkog nasilja osjećaju svi: oni koji trpe nasilje, oni koji se nasilno ponašaju, ali i oni koji su svjedoci nasilja.

4.6. Umjesto zaključka

Kada je nasilje usmjereno protiv djevojčica ili dječaka zbog njihovog biološkog spola ili rodnog identiteta, bilo koja od ovih vrsta nasilja također može predstavljati rodno zasnovano nasilje.

Većina slučajeva nasilja nad djecom uključuje barem jednu od glavnih vrsta interpersonalnog nasilja koje se javlja u različitim fazama razvoja djeteta.

Zašto je važno što prije otkriti zlostavljanje djece?

Ako se zlostavljanje dogodilo, postoje dokazi da intenzivna, rana intervencija može pomoći u minimiziranju dugoročnih efekata negativnih iskustava na razvoj mozga. Ponašanje djeteta je centralno kod razmatranja posljedica. U usporedbi s nezanemarenom, zanemarena djeca su pasivnija i povučenija, a učitelji ih opisuju kao pasivne i agresivne. Rezultati istraživanja posljedica zanemarivanja pokazali su da je kod djece u dobi od tri godine samo psihološko zanemarivanje bilo značajno povezano s povećanim brojem problema ponašanja, dok se kognitivna oštećenja primjećuju tek u dobi od pet godina.

U uvjetima siromaštva, gdje mnoga djeca imaju nepotican kognitivni razvoj i probleme ponašanja, psihološko zanemarivanje je značajno povezano s problemima ponašanja. Kod procjene posljedica zanemarivanja treba uzeti u obzir djetetov kognitivni i socijalni razvoj te njegovo fizičko i mentalno zdravlje. Neki su istraživači utvrdili da neadekvatna briga o zdravlju može uticati na djetetovo zdravlje, rast i razvoj, ali i uzrokovati dugoročne deficite u intelektualnom, socijalnom i psihološkom razvoju. U iznimnim slučajevima zanemarivanje može rezultirati i smrću.

Istraživanje posljedica zanemarivanja kod djece koja žive na ulici u Ukrajini, pokazalo je:

- 70% njih je imalo poremećaj ponašanja i emocionalne teškoće,
- 74% imalo je depresiju,
- kod 78% djece bili su prisutni zdravstveni problemi, od kojih su 43% opisani kao trajni ili ozbiljni.

Posljedica neprimjerenog nadzora djece je i učestalo ozljeđivanje, a opekline kao posljedica zanemarivanja češće su nego kod fizičkog zlostavljanja.

Neka su istraživanja pokazala da je zanemarivanje djece rizični faktor za fizičko nasilje i drugo kriminalno ponašanje, što se može objasniti time da zanemarena djeca nemaju odgovorne roditelje i konstantan odgoj koji omogućuje učenje alternativnih strategija za oslobađanje agresije.

Zbog slabijeg razvoja kognitivnih i socijalnih vještina, djeca se teško nose s verbalnim konfliktima, a postoji i mogućnost da su bila i fizički zlostavljana i da su odrastala u sredini u kojoj je nasilje česta pojava.

Kako se posljedice nasilja nad djetetom odražavaju na odnos učitelj/dijete?

Učitelj je u situaciji da opaža promjene u ponašanju djeteta ako su one objektivno uočljive. On ih, u skladu sa svojom ulogom u odgojno-obrazovnom procesu, opaža, procjenjuje, vrednuje, ocjenjuje. S njegovog stajališta te promjene mogu biti pozitivne i negativne i za svaku postoji konkretan uzrok.

Jedan od uzroka negativnih promjena u ponašanju djeteta je izloženost nasilju. U takvim situacijama, dijete se najčešće povlači u sebe, zatvara se zbog straha, srama, krivnje i drugih osjećaja te krije razloge stanja u kojem se nalazi.

Učitelj može na to reagirati na dva načina: da ostane fokusiran samo na negativne posljedice promijenjenog dječjeg ponašanja ili da se pozabavi njegovim uzrocima.

Ako se učitelj usmjeri na uzroke uočenih negativnih promjena u ponašanju djeteta/učenika, dolazi u situaciju da razumije razloge tih promjena i stvara uvjete da mu olakša stanje i pruži adekvatnu pomoć i zaštitu.

Incidencija i prevalencija

Raširenost zlostavljanja

Istraživanja učestalosti zlostavljanja mogu biti usmjerena na ispitivanje incidencije i prevalencije različitih vrsta zlostavljanja i zanemarivanja. Prevalencija se kao pojam odnosi na proporciju članova određene populacije (osobe mlađe od 18 godina), koje su doživjele nasilje tijekom svojeg života. Incidencija je broj novootkrivenih slučajeva zlostavljanja u određenom periodu, npr. tijekom jedne godine (Price-Robertson, Bromfield i Vassallo, 2010). Međutim, nije lako utvrditi raširenost zlostavljanja i zanemarivanja djece. Podaci se prikupljaju iz različitih izvora (službena statistička izvješća, ispitivanje populacije i sl.) te se međusobno razlikuju. Postoji problem jasnog i objektivnog određenja različitih vrsta zlostavljanja, zbog čega postoje razlike u operacionalizaciji varijabli, kriterijima i metodologiji u znanstvenim istraživanjima. S druge strane, brojni slučajevi zlostavljanja se ne prijavljuju ili se odbacuju zbog nedovoljno dokaza, a djeca i roditelji prikrivaju zlostavljanje te time čine tzv. „tamne“ ili „sive“ brojke koje su često višestruko veće od utvrđenih.

Što se statističkih pokazatelja tiče, u našoj zemlji i svijetu je posljednjih godina prisutan porast prijavljenih slučajeva zlostavljanja djece nadležnim centrima za socijalnu skrb i drugim institucijama, što je djelomično posljedica povećane svijesti stručnjaka i šire javnosti o postojanju navedenog problema i mogućnosti njegovog prepoznavanja, veće spremnosti za formalnu društvenu reakciju te širenja pomoći i podrške obiteljima i osobama koje su prijavile nasilje. Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova tijekom 2020. godine, a promatrajući zadnjih šest godina, zabilježen je najveći broj prijavljenih kaznenih djela povreda prava djeteta i to 2208 što je za 32,9% više u odnosu na 2019. godinu, a čak 109% više u odnosu na 2015. godinu. Također je i vidljiv porast prijavljenih kaznenih djela u zadnjih 6 godina za nasilje u obitelji, gdje je 2015.g. prijavljeno samo 145, a 2020.g. čak 1578 slučajeva. Spolno zlostavljanje i iskorištavanje djeteta nema vidljiv niti porast niti pad, a broj slučajeva varira iz godine u godinu. Međutim ne smiju se zaboraviti niti sive neprijavljene brojke jer je poznato da se tek 10% seksualnog zlostavljanja prijavljuje, a još manje procesuiraju (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012). Tome u prilog idu neki podaci istraživanja provedenih u Hrvatskoj. Tako istraživanje koje je provedeno u 5 županija, a u kojem je sudjelovalo 303 djelatnika osnovne škole te 209 djelatnika vrtića pokazalo je da je svega 14,8% djelatnika škole i 15,2% djelatnika vrtića imalo osobno iskustvo postupanja po Protokolu o postupanju u slučaju nasilja nad djecom u obitelji. Istovremeno 68,3% djelatnika škole i 62,3% djelatnika vrtića upoznato sa zakonskom

obvezom prijavljivanja kršenja prava djece. Kao razloge koji pridonose neprijavljivanju nasilja nad djecom navode strah da će djetetu napraviti više štete nego koristi, strah od komplikacija sa sudom, nepovjerenje u učinkovitost djelovanja institucija. Kod djelatnika vrtića često je prisutan i strah od reakcije roditelja (Trbus i sur., 2016.). Drugo istraživanje koje obuhvaća 253 pedijatra i 2524 liječnika opće prakse u Hrvatskoj pokazuje da je zlostavljanje do sada prijavilo 47%, a zanemarivanje 59% pedijatara, dok je svega četvrtina liječnika opće, obiteljske i školske medicine prijavilo zlostavljanje, a 28% zanemarivanje djece. (Buljan Flander, Čorić i Štimac, 2008). Prema godišnjem statističkom izvješću Ministarstva rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike za 2019.g. od ukupno 6588 prijavljenih slučajeva povrede djetetovih prava broj prijava iz vrtića je samo 223 (manje od toga je samo prijava suda ili državnog odvjetništva), dok je iz škole 925 prijava (MROSP, 2020).

Tablica 1. Prijavljena kaznena djela 2013. - 2020. (Izvješće MUP-a RH, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020)

Broj prijavljenih kaznenih djela	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Povreda prava djeteta	1056	960	1125	1096	1661	2208
Nasilje u obitelji	145	330	552	623	1134	1578
Spolno zlostavljanje i iskorištavanje djeteta	472	638	489	488	702	468

U Hrvatskoj su za sada napravljena dva velika istraživanja koja su se usmjerila na istraživanje učestalosti raznih oblika zlostavljanja djece, a postoji više istraživanja koji su usmjereni samo na pojedine oblike.

Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba i Hrabri telefon su 2006.g. u Hrvatskoj proveli istraživanje o prevalenciji zlostavljanja i zanemarivanja djece na reprezentativnom uzorku učenika srednjih škola u Republici Hrvatskoj. U istraživanju je sudjelovao 4191 punoljetni učenik koji su davali vlastite procjene. Učenici navode sljedeće prisutnosti različitih oblika zlostavljanja od strane roditelja i drugih članova obitelji koji su većinu života živjeli s

njima, pri čemu stroži kriterij označava viši intenzitet i čestinu doživljenog zlostavljanja, dok blaži kriterij ima manji intenzitet i čestinu doživljenog zlostavljanja:

Oblik zlostavljanja	Blaži kriterij	Stroži kriterij
Fizičko zlostavljanje	30,5%	15,9%
Emocionalno zlostavljanje	48,3%	16,5%
Seksualno zlostavljanje	18,1%	13,7%
Zanemarivanje	11,5%	2,5%
Svjedočenje nasilju	16,8%	4,8%

Osim toga, Hrvatska je 2011.g. bila dio trogodišnjeg međunarodnog istraživačkog projekta »BECAN – Epidemiološko istraživanje zlostavljanja i zanemarivanja djece« koje se provodilo u 9 zemalja jugoistočne Europe. Cilj istraživanja je bila procjena izloženosti djece u dobi od 11 do 16 godina nasilju u obitelji. Na uzorku od 3.644 učenika 5. i 7. razreda osnovne škole te 2. razreda srednje škole (11-16 godina), polaznika 69 škola s područja cijele Hrvatske i 2.808 njihovih roditelja dobiveni su podaci da je 65,8% djece (5. razred 59,0%; 7. razred 77,1%; 2. razred srednje škole 82,5%) tijekom jedne kalendarske godine doživjelo neki oblik psihičke agresije (npr. roditelj je vikao ili se derao na dijete ili je ignorirao dijete, tj. odbijao s njime razgovarati ili vrijeđao dijete nazivajući ga glupim i lijenim). Tjelesno kažnjavanje (npr. šamari, čupanje za kosu, grubo štipanje, udarci po stražnjici) je doživjelo 41% djece (5. razred 56,1%; 7. razred 68,4%; 2. razred srednje škole 72,3%), a tjelesno zlostavljanje (npr. udarci nogom ili šakom u glavu) je doživjelo 23,6% djece (5. razred 26,2%; 7. razred 34,0%; 2. razred srednje škole 40,7%). Psihičko zlostavljanje (npr. roditelj je rekao djetetu da bi želio da je mrtvo ili da se nikada nije rodilo ili je prijetio djetetu da će ga izbaciti iz kuće ili poslati da živi negdje drugdje) je u toj godini doživjelo 21% djece (5. razred 22,8%; 7. razred 26,8%; 2. razred srednje škole 34,8%). Što se tiče svjedočenja nasilju među članovima obitelji, najviše iskustva imaju srednjoškolci. Njih je 51% tijekom života bilo barem jednom prisutno svađama među odraslim članovima koje su ih uplašile, u odnosu na 31,6% učenika 5. razreda i 46,6% učenika 7. razreda. Što se tiče tjelesnog nasilja među odraslim članovima obitelji, njemu je svjedočilo 10,8% srednjoškolaca, 6,9% učenika 7. razreda i 3,4% učenika 5. razreda.

Postoji značajna povezanost među svim kategorijama nasilja nad djecom. Pri tome je najveća povezanost između tjelesnog kažnjavanja i tjelesnog zlostavljanja. To upućuje na zaključak da

korištenje blažih oblika tjelesnog nasilja ima tendenciju eskalacije (Ajduković, Rimac, Rajter i Sušac, 2012).

Službena američka statistika navodi da je 17.5% djece fizički zlostavljano (American Society for the Positive Care of Children, 2021), što je slično s hrvatskim podacima. S obzirom na specifičnu složenost emocionalnog zlostavljanja njegovu je točnu incidenciju i prevalenciju posebno teško utvrditi. No, uzevši u obzir sve slabosti i teškoće istraživanja, raširenost emocionalnog zlostavljanja je zabrinjavajuća. Puhovski i sur. (2004) dobivaju podatak od 30% izloženost djece emocionalnom zlostavljanju, što je u skladu s podacima Roth (2001) od 25% te Vranić i sur. (2002) od 25-27% (prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka 2012).

Stopa seksualnog zlostavljanja u svijetu pokazuje ujednačen trend, a posljednji europski podaci govore da je seksualno zlostavljano jedno od petoro djece (Council of Europe, 2019).

Zanemarivanje u Hrvatskoj (12%) ima sličnu učestalost kod nas kao i u britanskom istraživanju (9%), dok američka istraživanja pokazuju da je isključivo zanemarivanje prisutno u svega 5% poznatih slučajeva, ali zato obuhvaća 35 do 65% svih oblika zlostavljanja (Bilić, Buljan Flander, Hrpka 2012).

Danas se sve više pažnje usmjerava na djecu svjedoke nasilja u obitelji, iako su oni sve donedavno bile tihe, nevidljive i zaboravljene žrtve. Međutim istraživanja kažu da je 10 do 20% djece u riziku za izloženost obiteljskom nasilju (Bragg, 2003). Postoci u BECAN istraživanju su za Hrvatsku, kako je prethodno navedeno, ipak nešto viši.

Sustavnih istraživanja u Hrvatskoj o problematici manipulacije djecom tijekom razvoda nema, Statistika pokazuje da je incidencija manipulacije nad djecom u Hrvatskoj 30% prijavljenih slučajeva u 2007. i 2008. godini (Bilić, Buljan Flander, Hrpka 2012). To je slično s trendom u svjetskoj literaturi. Johnston, Walters i Olesen (2005) u svom istraživanju navode da je oko 50% ispitivanih roditelja primjenjivalo određena ponašanja koja bi mogla utjecati na ometanje odnosa djeteta i drugog roditelja. Prema podacima Ministarstva rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike o manipulaciji pravima djeteta za 2018. i 2019. godinu vidljiv je porast broja manipulacija.

Zakonodavni okvir i međusektorska suradnja

U Hrvatskoj postoji dobar zakonski okvir koji štiti djecu od različitih vrsta nasilja i zlostavljanja. Pitanje zaštite djece je obuhvaćeno brojnim pravnim aktima:

- Konvencija o pravima djeteta
- Zakon o socijalnoj skrbi
- Kazneni zakon
- Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji
- Obiteljski zakon
- Prekršajni zakon
- Zakon o pravobranitelju za djecu
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji
- Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja

U tom zakonskom okviru tri zakona reguliraju obavezu prijavljivanja sumnje na zlostavljanje i zanemarivanje djece. Kazneni zakon, Obiteljski zakon i Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji navode da je dovoljno da postoji **opravdana sumnja** na zlostavljanje pri donošenju odluke o obavješćavanju nadležnih ustanova (Centar za socijalnu skrb, policija, državno odvjetništvo). To znači da je dužnost obavijestiti o sumnji, čak i bez dovoljno informacija da zlostavljanje sigurno postoji.

Članak 108. Obiteljskog zakona

(1) Svatko je dužan obavijestiti centar za socijalnu skrb o kršenju djetetovih prava, a posebice o svim oblicima tjelesnog ili duševnog nasilja, spolne zloporabe, zanemarivanja ili nehajnog postupanja, zlostavljanja ili izrabljivanja djeteta.

U slučaju svake obavijesti, Centar za socijalnu skrb je po čl. 108. Obiteljskog zakona dužan odmah po primitku obavijesti iz stavka 1. tog članka ispitati slučaj i poduzeti mjere za zaštitu djetetovih prava. Ovim zakonom predviđen je i niz mjera obiteljsko-pravne zaštite koje CZSS može poduzeti kada se utvrdi kršenje djetetovih prava:

- Pismeno ili usmeno upozorenje
- Nadzor nad izvršavanjem roditeljske skrbi

- Predlaganje sudu izricanja mjere oduzimanja prava roditelja da žive s djetetom
- Pokretanje postupka pred sudom za izricanje mjere lišenja prava na roditeljsku skrb

Prema ovom zakonu sud može izreći mjere poput oduzimanja prava roditelju da živi s djetetom i odgaja ga ili povjeriti dijete s poremećajem u ponašanju ustanovi za socijalnu skrb na čuvanje i odgoj.

Članak 5. Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji

(1) Zdravstveni djelatnik, djelatnik socijalne skrbi, psiholog, socijalni radnik, socijalni pedagog i djelatnik odgojno-obrazovne ustanove dužni su prijaviti policiji ili nadležnom općinskom državnom odvjetništvu za počinjenje nasilja u obitelji iz članka 4. ovoga Zakona za koje su saznali u obavljanju svoje dužnosti.

(2) Osobe iz stavka 1. ovoga članka koje ne postupaju u skladu sa stavkom 1. ovoga članka čine prekršaj.

Zakon o zaštiti nasilja u obitelji detaljno opisuje koji su postupci odraslih osoba kažnjivi, a svi postupci pokrenuti po njemu se smatraju hitnima. U slučaju kada je dijete žrtva, sud je dužan bez odgode o tome obavijestiti ustanove socijalne skrbi radi zaštite djeteta.

Članak 300. Kaznenog zakona

(1) Tko zna da je počinjeno teško kazneno djelo pa to ne prijavi iako zna da bi takvom prijavom bilo omogućeno ili znatno olakšano otkrivanje djela ili počinitelja, a za to djelo je zakonom propisana kazna dugotrajnog zatvora, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

(2) Kaznom iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se službena ili odgovorna osoba koja ne prijavi počinjenje težeg kaznenog djela za koje je saznala obavljajući svoju dužnost a radi se o kaznenom djelu za koje pokretanje kaznenog postupka nije prepušteno privatnoj tužbi ili povodom prijedloga.

Prema kaznenom zakonu svaka osoba koja ne prijavi saznanje o zlostavljanju može biti sankcionirana, uključujući i stručnjake (psihologe, doktore, odgajatelje, učitelje, stomatologe...) koji tijekom obavljanja svog posla dobiju informacije o zlostavljanju djeteta.

Osim toga postoji i niz drugih važnih dokumenata kojima je cilj unaprjeđenje zaštite i pomoći žrtvama nasilja te osigurati uvjete za multidisciplinarni rad uključenih institucija.

Tako su prema Protokolu o postupanju u slučaju nasilja u obitelji djelatnici odgojno obrazovnih ustanova dužni poduzeti sljedeće mjere:

- 1.1. odmah o tome izvijestiti ravnatelja ili stručnog suradnika odgojno-obrazovne ustanove;
- 1.2. žurno i bez odgode prijaviti sumnju na nasilje policiji i nadležnom centru za socijalnu skrb radi poduzimanja mjera za zaštitu djeteta;
- 1.3. osigurati sigurnost djeteta do dolaska drugog roditelja ili osobe od povjerenja ili centra za socijalnu skrb;
- 1.4. o poduzetim aktivnostima, razgovorima, izjavama i svojim opažanjima izraditi službenu bilješku koju će na zahtjev dostaviti drugim tijelima;
- 1.5. pružiti pomoć djetetu u skladu sa svojim kompetencijama, po potrebi osigurati pružanje zdravstvene zaštite;
- 1.6. nadležnim tijelima i ustanovama dati sve relevantne informacije o sumnji na nasilje u obitelji, ponašanju djeteta u odgojno-obrazovnoj ustanovi, suradnji roditelja s dječjim vrtićem, školom, učeničkim domom;

U obavijesti koja se šalje institucijama potrebno je navesti o kakvoj se sumnji radi, tko prijavljuje, tko je mogući počinitelj, ime, prezime i dob djeteta, vremenski period u kojem se zlostavljanje događalo, ali i sve ostale informacije i podaci (npr. adresa žrtve i osobe koju se sumnjiči na zlostavljanje) koji bi omogućili nadležnim službama da lakše poduzmu mjere iz svoje nadležnosti.

Osim propisanih zakona i protokola u zaštiti djece veliku važnost imaju institucije i njihova suradnja, zbog čega je dobro biti upoznat s njihovim nadležnostima i ulogama.

Hrabri telefon

- Uloga u pružanju direktne pomoći i podrške zlostavljanoj i zanemarenoj djeci i njihovim obiteljima te prevenciji zlostavljanja i zanemarivanja, kao i neprihvatljivog ponašanja djece i mladeži
- Teme: odnos roditelj-dijete, odgojna pitanja, razvojni problemi djece (teškoće u učenju, samopouzdanje, razvoj socijalnih vještina i sl.)

Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba

- Uloga u upućivanju djece i roditelja u tretman i daljnje preglede, obavještanju o sumnji na zlostavljanje, pisanju nalaza i mišljenja i razmjeni znanja
- Teme kojima se bave: zlostavljanje, razvod braka, poteškoće u izvršavanju školskih obveza, poremećaj ponašanja, suicidalne misli...
- Nadležnost nad radom – Ministarstvo zdravstva

Organizacije civilnog društva

- Razmjena iskustava, edukativnih materijala, zajedničke aktivnosti
- Aktivna uloga u prevenciji, borba za dječja prava kroz podizanje javne svijesti, provedba istraživanja i preventivnih programa, pružanje psihosocijalne pomoći

Odgojno obrazovne ustanove u lokalnoj zajednici

- Razlozi za slanje obavijesti: vršnjačko nasilje, nasilje stručnjaka nad djecom, zlostavljanje i zanemarivanje djeteta, poteškoće u učenju
- Uloga u prepoznavanju djece i obitelji u riziku, uočavanje znakova zlostavljanja, aktivna uloga u primarnoj i sekundarnoj prevenciji nasilja
- Nadležnost nad radom - Ministarstvo znanosti i obrazovanja

Centar za socijalnu skrb

- Razlozi za slanje obavijesti: nasilje (fizičko, emocionalno, seksualno, vršnjačko nasilje, svjedočenje nasilju u obitelji, zanemarivanje)
- Uloga u praćenju obitelji u riziku, provođenje mjera iz obiteljsko-pravne zaštite, ispitivanje obavijesti o sumnji na zlostavljanje
- Suradnja kroz dostavu edukativnih materijala, edukacije, uključivanje djece u programe, izvještaje
- Nadležnost nad radom - Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku

Policijske postaje (Odjel za maloljetničku delinkvenciju)

- Razlozi za slanje obavijesti: seksualno zlostavljanje, prijetnje životom i zastrašivanje, elektroničko nasilje, grubo i dugotrajno zlostavljanje i zanemarivanje
- Uloga u promicanju zakona i podizanju javne svijesti o zakonskoj regulativi, postupanje prema dobivenim obavijestima o sumnji na zlostavljanje djece
- Nadležnost nad radom - Ministarstvo unutarnjih poslova RH

Državno odvjetništvo

- Slanje obavijesti o postojanju nasilja/zlostavljanja
- Dostavljanje informacija o pojedinoj obitelji, svjedočenje

Pravobraniteljica za djecu

- Razlozi za upućivanje obavijesti: kršenje prava djece
- Ovlaštena je upozoravati, predlagati i davati preporuke
- Prati usklađenost zakona i propisa u RH koji se odnose na zaštitu prava djece s odredbama Ustava RH, Konvencije o pravima djeteta i drugih međunarodnih dokumenata

Nadležna ministarstva

- Provedba programa, unaprjeđenje kvalitete, nezadovoljstvo

Uloga škola i vrtića u prevenciji i zaštiti od nasilja – etičke dileme

Prevenција zlostavljanja i zanemarivanja djece je sveobuhvatan, opsežan i dugotrajan proces kojim se želi spriječiti nasilje prema djeci i među djecom, uočiti potencijalne žrtve i one koje to već jesu te im pružiti adekvatnu pomoć (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012). Postoje tri razine prevencije: primarna, sekundarna i tercijarna, a svaka obuhvaća dijete, obitelj, lokalnu zajednicu (vrtići, škole, udruge) te državu (CZSS, ministarstva...).

7.1 Primarna prevencija

Primarna prevencija pokušava zaustaviti zlostavljanje i zanemarivanje djece prije nego što se zapravo dogodi i namijenjena je cijeloj općoj populaciji. Kroz nju se informira i podiže svijest javnosti, pružatelja socijalnih, obrazovnih i zdravstvenih usluga te zakonodavce o tome što je to zlostavljanje djece, koliko je rasprostranjeno te kako ga prepoznati i prijaviti.

Prevenција tjelesnog zlostavljanja je usmjerena na podizanje javne svijesti u kojima je direktna posljedica smanjenje učestalosti zlostavljanja jer su roditelji naučili kakvi postupci nisu prikladni, dok je indirektna posljedica veći broj prijava od strane stručnjaka koji rade s djecom jer zbog kampanja mogu bolje prepoznati znakove zlostavljanja.

Preventivnih programa usmjerenih samo na emocionalno zlostavljanje nema, već se provode u kombinaciji s prevencijom tjelesnog zlostavljanja.

Primarna prevencija zanemarivanja također treba biti usmjerena na podizanje javne svijesti, dok primarna prevencija seksualnog zlostavljanja u fokusu ima jačanje djece. Primjeri primarne prevencije su kampanja Vijeća Europe za prevenciju i sprečavanje seksualnog zlostavljanja djece „Jedno od pet“, kampanja Vijeća Europe za ukidanje tjelesnog kažnjavanja djece „Podignite ruku protiv tjelesnog kažnjavanja“, kampanja „Prekini lanac“ UNICEF-a i Hrabrog telefon protiv elektroničkog nasilja, kampanja Hrabrog telefona “Mogu drugačije: što umjesto tjelesnog kažnjavanja”. Te kampanje su prevencije na **razini zajednice i društva** i djeluju kroz podizanje javne svijesti. Primarna prevencija može biti i na **razini obitelji** gdje obuhvaća razne edukacije i radionice za roditelje na temu o adekvatnim odgojnim metodama, prepoznavanja znakova zlostavljanja, učenje o roditeljskom stresu i sl., kao i na **razini rada s djecom** kroz edukaciju i radionice u kojima uče vlastita prava, prepoznavanje potencijalno opasnih situacija i osoba koje im u njihovoj okolini mogu pomoći, učenje o načinima zaštite te socijalnih vještina i nenasilnog rješavanja sukoba (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012).

Primarna prevencija nasilja u odgojno obrazovnim skupinama

Primarna prevencija u kontekstu vrtića i škola odnosi se na podizanje svijesti roditelja, odgajatelja, nastavnika i djece o raširenosti problema i potrebi sprječavanja nasilja u tim

institucijama, ali i izvan njih (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Kao temelj kvalitetne prevencije te sigurnih predškolskih i školskih ustanova naglašava se suradnja i međusobna podrška ustanova, zajednice i obitelji (Pollack i Sundermann, 2001). To uključuje povjerenje, komunikaciju i ideju o zajedničkoj odgovornosti za zdravi razvoj djece.

Iako su odgojno-obrazovne ustanove prvenstveno usmjerene na prijenos znanja i razvoj kognitivnih vještina, one su i mjesto za usvajanje socijalnih i životnih vještina. To je razlog zbog kojeg se škole i vrtići moraju suočiti, između ostaloga, i s problemima nasilja i zlostavljanja. Prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka, (2012) za konstruktivna rješenja je potrebno:

1. Identificirati probleme (prikupljanje objektivnih informacija s ciljem razvijanja usmjerenih strategija)

2. Stvoriti tim za osmišljavanje i provedbu preventivnih programa

U timu bi trebali biti uključeni nastavnici/odgojitelji, stručni suradnici, roditelji, a u školama i učenici. Tim bi kao zadatke imao prepoznavanje potreba ustanove – škole ili vrtića, izradu preventivnih programa i strategija, prezentiranje plana te praćenje provedbe, identificiranje posebnih problema, ali i evaluaciju svih aktivnosti. Tim bi bio zadužen i za pomoć i podršku nastavnicima u provedbi dogovorenog programa (priprema materijala, organizacija edukacije, dodjela priznanja, pružanje informacija...)

3. Kontinuirano raditi na razvoju nenasilnog ozračja i kulture ustanove

Istraživanja pokazuju da je pozitivno ozračje važno za školski uspjeh, prilagodbu i zadovoljstvo učenika (Loukas i Murphy 2007; prema Sawka-Miller i Miller, 2007). Važnost rada na ozračju ustanove pokazuje i istraživanje da nažalost 24% mladih u urbanim školama izjavljuje da ne vjeruje svojim nastavnicima i ne veseli se odlasku u školu (Perkins, 2006; prema Sawka-Miller i Miller, 2007). Tu se može naglasiti i stvaranje međuvršnjačke povezanosti kada učenici kroz aktivno sudjelovanje u aktivnostima preventivnih programa rade na razvoju suradnje, upoznavanju, osjećaju pripadnosti skupini, pomažućem ponašanju, međusobnom poštovanju, toleranciji i odgovornosti.

4. Reagirati na pojave koje predstavljaju osnovu neprihvatljivog ponašanja

5. Razvijati zaštitne čimbenike

Zaštitni čimbenici kod djece su između ostaloga razvijene socioemocionalne vještine, vještine suočavanja s problemima, učinkovito rješavanje problema zbog čega važnu ulogu u prevenciji nasilja ima upravo rad s djecom na ovim temama.

6. Kontinuirano educirati odgojno-obrazovne djelatnike i nenastavno osoblje

Nastavnici i odgojitelji su jedni od prvih osoba koji mogu uočiti zlostavljanje i nasilje prema djeci i među djecom jer su s njima u svakodnevnom kontaktu i prate njihov rast i razvoj. Handler i sur. (2007), u svojem istraživanju pokazuju da nastavnici koji sebe smatraju efikasnim potiču svoje učenike na pozitivna ponašanja i imaju povjerenja u njih. Zbog toga je važno educirati nastavnike i odgojitelje o ovoj temi kako bi bili sigurniji u svoje kompetencije i rad s djecom.

7. Educirati roditelje

Kroz edukaciju se mogu obraditi teme: pozitivne komunikacije s djecom, razvoj povjerenja i razumijevanja, sigurni dom i okruženje, vještine davanja podrške djeci, kreativno i konstruktivno rješavanje sukoba, postavljanje jasnih granice i davanje adekvatnih odgojnih smjernica, pregovaranje o obiteljskim pravilima, učenje o alternativnim metodama nasilnog i neprihvatljivog discipliniranja.

8. Kontinuirano provoditi individualni i grupni rad s djecom na prevenciji nasilja

Izravan rad s djecom u grupama i razrednim odjelima koji se temelji na razvoju suosjećanja, uspostavljanju adekvatnih reakcija na zlostavljanje i nasilje, otvaranju prostora za razgovor i povjerenje, rad na sigurnom okruženju za potencijalne žrtve, učenje o konstruktivnim oblicima ponašanja.

Osim toga s djecom koja su motivirana na promicanju nenasilja organizirati grupu koja će educirati svoje vršnjake o ovoj temi i na taj način sudjelovati u borbi protiv zlostavljanja i nasilnog ponašanja u školi i izvan škole (npr. vršnjaci pomagači).

Prema Smith i Sandhu (2004) važnu ulogu u prevenciji nasilja ima razvijanje sljedećih vještina: svijest o sebi i drugima, upravljanje emocijama, motivacija, kontrola i samokontrola, komunikacijske vještine, opraštanje, donošenje odluka, pregovaranje. No, osim učenja o tim vještinama, djecu je potrebno i poticati da ih integriraju i primjenjuju u svojoj svakodnevnicu.

9. Integriranje nastavnih sadržaja u funkciji prevencije nasilja

Nastava može biti korisna za učenje o životnim temama, tako se na satu tjelesnog može učiti o različitostima i prihvaćanju, na satu lektire može se razgovarati o empatiji, rješavanju problemskih situacija i sukoba, prepoznavanju druge perspektive. Sat razrednika može se iskoristiti za stvaranje pozitivnog razrednog ozračja ili za biranje učenika koji najviše doprinosi smanjivanju sukoba u razredu i sl. Svaka nastavna tema se može prilagoditi kako bi se jačale određene vještine djece, no to zahtjeva modernije nastavne sadržaje (projekti, istraživanja, igranje uloga, drama, korištenje medija i sl.).

Rad na ovoj tematici je propisan i Protokolom o postupanju u slučaju nasilja u obitelji koje je 2019.g. izdalo Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, prema kojem su odgojno obrazovne ustanove u svrhu prevencije svih oblika nasilničkog ponašanja i prepoznavanju nasilja nad djecom dužne:

- upoznati odgojno-obrazovne radnike s odredbama propisa vezanih uz prava djece i obvezi prijave svakog kršenja tih prava nadležnim tijelima;
- poučiti učenike o njihovim pravima i načinu postupanja u slučaju povrede tih prava, a osobito u slučajevima nasilničkog ponašanja;
- provoditi programe kojima se promiče zaštita prava, sigurnosti i zdravlja djeteta te programe o neprihvatljivosti nasilja, nenasilnom rješavanju sukoba i postupanju u slučaju pojave nasilja u obitelji;
- provoditi preventivne programe usmjerene prevenciji svih oblika neprihvatljivog i nasilnog ponašanja u sklopu redovite nastave, sata razrednika, školskih ili razrednih projekata, predavanja i drugih aktivnosti koje organizira školska ustanova;
- provoditi programe razvoja socijalizacijskih vještina djece i mladih, posebno komunikacijskih vještina i nenasilnog rješavanja sukoba među djecom i mladima s naglaskom na mijenjanje stereotipnih uvjerenja koja pridonose nasilnom ponašanju kao prevencije pojave nasilja u odrasloj dobi;
- provoditi kontinuirano stručno usavršavanje odgojno-obrazovnih radnika s ciljem prepoznavanja nasilja u obitelji i odgovarajućeg postupanja;
- organizirati dodatne edukacije za odgojno-obrazovnih radnike, učenike i roditelje s ciljem pravovremenog prepoznavanja nasilja u obitelji. Edukacije učenika i roditelja mogu se provoditi na razini razrednog odjela/odgojno-obrazovne skupine ili cijele ustanove u suradnji s nadležnim institucijama, i/ili lokalnom zajednicom i udrugama koje imaju suglasnost ministarstva nadležnog za obrazovanje;
- prema učenicima za koje se sumnja ili za koje je dokazano da su žrtve ili svjedoci nasilja u obitelji provoditi diskrecijske personalizirane programe/aktivnosti u suradnji s centrima za socijalnu skrb, policijom i zdravstvenim ustanovama koje vode brigu o mentalnom zdravlju djece.

7.2. Sekundarna prevencija

Sekundarna prevencija je usmjerena na rizične čimbenike, odnosno na djecu i obitelji u riziku (siromaštvo, ovisnosti, teškoće u razvoju, roditelji zlostavljani u djetinjstvu i sl.) (McCoy i

Keen, 2009). Aktivnosti se često provode u zajednicama za koje se zna da imaju rizične čimbenike (npr. ratom pogođena područja s obiteljima branitelja, naselja s većom učestalošću kaznenih djela, multikulturalna naselja), a uključuju edukacije, radionice, predavanja, neformalne škole. Kao primjeri se mogu izdvojiti programi za razvoj roditeljskih kompetencija, kućni posjeti stručnjaka, kreativne aktivnosti za djecu. Tu je često nužna suradnja institucija, npr. da se obiteljima koje su identificirane kao rizične poput razvedenih roditelja mogu ponuditi usluge koje su osmišljene ciljano za njih npr. radionice osnaživanja razvedenih roditelja i djece. Roditelji kroz takve programe mogu nakon dobivenih informacija prepoznati neka zabrinjavajuća ponašanja svoje djece, prepoznati i zaustaviti zlostavljanje ako se događa, osvijestiti svoja neprihvatljiva ponašanja i odgojne metode i biti spremniji tražiti pomoć za sebe, ali i pružiti podršku djetetu.

Sekundarna prevencija nasilja u odgojno obrazovnim skupinama

Odnosi se na rizične skupine, odnosno pomoć djeci koja pokazuju nasilna i agresivna ponašanja i koja imaju potrebu za većom podrškom zbog viktimizacije. Prvi korak je identifikacija djece koji pokazuju dodatnu potrebu za podrškom i pažnjom, a to su djeca koja unatoč svim aktivnostima koje su većini djece dovoljna i dalje imaju poteškoće i/ili smetnje u ponašanju. Tu značajnu ulogu imaju stručni suradnici u školama i vrtićima jer se usmjeravaju na rad s djecom žrtvama i agresivnom djecom. Iako su često odgojitelji i učitelji ti kojima se djeca prvo obrate ili koji primijete problem, nužna je njihova komunikacija sa stručnim suradnicima. U tom pogledu sekundarna prevencija uključuje (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012):

- Rad s djecom počiniteljima nasilja s ciljem kontrole i smanjenja nasilnih oblika ponašanja i uvježbavanja socijalno prihvatljivih oblika ponašanja, regulacije emocija i samokontrole te jačanja veza s vršnjacima koji pokazuju prosocijalna ponašanja
- Rad s djecom-žrtvama nasilja s ciljem ublažavanja i olakšavanja problema, te da uz podršku jačaju osjećaj osobne vrijednosti i svijesti o pravu djece na socijalnu ravnopravnost i važnost zauzimanja za sebe te suprotstavljanju nasilju na primjeren način
- Pomoć roditeljima agresivne i viktimizirane djece

7.3. Tercijarna prevencija

Ciljevi programa tercijarne prevencije su usmjereni na smanjenje: negativnih učinaka postojećeg problema, intenziteta i ozbiljnosti problema, komplikacije povezane s problemom i

ponavljanja problema. Može se smatrati sinonimom za tretman, tj. intervenciju (McCoy i Keen, 2009). Prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012), brojni autori navode da tretman treba: pomoći i ohrabriti dijete da razgovara i razmišlja o zlostavljanju bez osjećaj srama i krivnje, kao i da izrazi sve osjećaje koje ima vezane uz zlostavljanje; smanjiti intenzitet i učestalost posljedica; razjasniti i promijeniti iskrivljena razmišljanja i stavove djeteta o sebi, drugima i svijetu; pomoći djetetu da razvije zdrave privržene odnose; educirati dijete o strategijama samopomoći; kroz grupni rad s drugom djecom žrtvama zlostavljanja smanjiti osjećaj izolacije i stigme. U tercijarnu prevenciju su uključeni i tretmanski i edukativni rad s počiniteljima zlostavljanja kako bi se preveniralo daljnje zlostavljanje, kao i rad s nezlostavljajućim roditeljem kako bi lakše pomogao djetetu da prebrodi zlostavljanje i osigurao da se više ne ponovi. Rad s nezlostavljajućim roditeljem treba uključivati i pružanje pomoći i podrške u prihvatanju i razumijevanju onoga što se dogodilo njegovom djetetu, pogotovo ako se istovremeno suočava s razočaranjem u svog/ju partnera/icu ili neku drugu poznatu osobu. Tretman može biti proveden kroz grupni i individualni rad i to kroz razne terapijske pravce poput: terapije igrom, kognitivno-bihevioralne terapije, obiteljske terapije, integrativne psihoterapije.

Tercijarna prevencija nasilja u odgojno obrazovnim skupinama

Odnosi se na djecu koja iskazuju najintenzivnije probleme u ponašanju i potrebna im je individualna pomoć i podrška kako bi promijenili neprihvatljive oblike ponašanja. U tom kontekstu Handler i sur. (2007) preporučuju usmjeravanje pozornosti na razvijanje adekvatnih socijalnih vještina, intenziviranje strategija za smanjivanje nasilnog ponašanja te podržavanje željenog ponašanja kojima je cilj spriječiti ponavljanje nasilja i smanjivanje negativnih posljedica.

Aktivnost za sudionike radionice:

U malim grupama sudionici pokušaju osmisliti načine kako mogu kroz svoju ulogu u vrtiću/školi djelovati na prevenciju zlostavljanja djece (primjeri aktivnosti, radionice, igre i sl.). Nakon osmišljavanja podijele se ideje u velikoj grupi i potiče se rasprava. Na kraju se sudionicima pokaže primjer aktivnosti koja se može raditi s djecom u grupi:

Primjer aktivnosti za predškolarce:

Aktivnost 1: Dobre i loše tajne (30 min)

Cilj: osvijestiti djeci što su to dobre, a što loše tajne

Opis aktivnosti: U goste u grupu dolazi lutak Hrabriša koji treba pomoć. Ima jednu dobru tajnu, zbog koje se osjeća jako uzbuđeno. Njegova prijateljica slavi svoj osmi rođendan i on je odlučio da će joj pripremiti rođendansko iznenađenje. Poklon joj je već kupio, ali mu treba pomoć oko rođendanskih ukrasa pa je odlučio posjetiti djecu da mu pomognu tako što će svatko napraviti jedan ukras (npr. djeca rade zajednički lanac, izrezuju od kolaža rođendanske torte, nešto bojaju ili sl.). Ono što je važno je da to ne smiju nikome reći, jer želi da to ostane tajna. Potom Hrabriša pita djecu što su to tajne? Jesu li čuli da postoje dobre i loše tajne?

Djeca i odrasli ponekad imaju tajne. Postoje dobre tajne, kao npr. rođendansko iznenađenje ili poklon. Dobre tajne su one koje su nam ugodne i u redu je ne pričati o njima. No, ponekad se dogodi i da nas netko traži da čuvamo neku lošu tajnu. To su one zbog kojih se osjećamo neugodno, uplašeno ili tužno. To su loše tajne. Loše tajne koje nas muče trebamo reći odrasloj osobi kojoj vjerujemo. Hrabriša se jednom našao u situaciji da ga je osoba kojoj vjeruje tražila da nikome ne kaže jednu tajnu zbog koje se osjećao loše i uplašeno i rekao je da će se nešto loše dogoditi ako nekome otkrije tu tajnu. Njega je to jako mučilo. Na kraju se ipak povjerio mami pa mu je bilo lakše. No, onda je odlučio da će drugu djecu poučiti o tome što su dobre, a što loše tajne, da bi i oni znali koje tajne smiju nekome otkriti. Sa sobom je donio primjere nekih sličica koje predstavljaju dobre i loše tajne. Kada djeca naprave ukrase, zaigrat će s njima igru. Na sredinu stola stave se veliki tužni i smajlić i primjeri situacija. Zadatak djece je da u smajlić stave dobre, a u tužni loše tajne. Na kraju Hrabriša pita djecu: S kime djeca mogu razgovarati ako imaju neku lošu tajnu?

Napomena: Važno je da djeca odu s porukom da, ako se zbog nečeg osjećaju loše ili neugodno, o tome mogu razgovarati i s tetom/psihologinjom/pedagoginjom.

7.4. Razlozi za uključivanje u prevenciju i zaštitu zlostavljane djece:

Osobni razlozi

Svaka osoba na temelju svojih vrijednosti, motivacije, interesa, iskustva i želje bira svoj profesionalni put. Za osobe koje se odluče na rad s djecom i mladima te općenito pomaganje drugima može se smatrati da osjećaju odgovornost za te ranjive skupine, imaju potrebu da im pomognu i zaštite te posvećuju svoju profesionalnu karijeru brizi i zaštiti djece.

Profesionalni razlozi

Profesionalni put osobe kroz edukaciju i obrazovanje dovodi do stručnih znanja o djeci i mladima, mogućnostima podrške, pomoći, ali i zaštite te prevencije. Stručnjaci koji rade s djecom su upoznati s etičkim kodeksom struke, ali i etičkom odgovornošću za zaštitu djece, mladih i njihovih obitelji.

Zakonski razlozi

Na kraju se nalaze zakonski razlozi koji su već opisani, a koji se temelje na sljedećim dokumentima:

- Zakon o socijalnoj skrbi
- Obiteljski zakon
- Kazneni zakon
- Konvencija o pravima djeteta
- Zakon o prekršajima
- Zakon o pravobranitelju za djecu
- Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji

Kako pravovremeno intervenirati?

Poznato je da zlostavljanje i zanemarivanje može ostaviti na djetetu fizičke tragove, a također se ogleda i u ponašanju djeteta. Indikatori su brojni i na temelju njihovog poznavanja često je moguće pravovremeno intervenirati, zaštititi dijete i pružiti mu pomoć. Važno je prijaviti svaku **sumnju** na zlostavljanje ili zanemarivanje djeteta nadležnim institucijama, a to su centar za socijalnu skrb, policija i državno odvjetništvo.

Iako je prisutna zabrinutost i čini se da se u obitelji događa nešto što nije dobro, često osobe misle da pretjeruju, oklijevaju jer nemaju dokaze za zlostavljanje djeteta, boje se da će pogriješiti ili misle da će uništiti djetetovu obitelj. Oslanjaju se na to da će netko drugi vidjeti i prijaviti, a nerijetko se plaše osвете prijavljenih roditelja. Stručnjaci koji ne prijavljuju sumnju na zlostavljanje djece (30% u SAD-u) iako su na to zakonom obavezni kao razloge navode (Kalichman, 1999):

- Nejasnoće u interpretaciji zakona
- Etičke dileme oko povjerljivosti
- Nedostatak vjere u efikasnost sustava
- Strah od dodatnog opterećenja već preplavljenog sustava

Kada se otkrije sumnja na zlostavljanje kod osoba se mogu pojaviti otpori, razna pitanja, etičke i emocionalne dileme i nesigurnosti oko daljnjih postupaka zbog kojih je teško donijeti odluku o prijavi. Moguća pitanja koja se javljaju kod osobe u tom trenu: Treba li obavijestiti o zlostavljanju? Što ako zlostavljanja nije bilo? Treba li odmah prijaviti? Kako dokazati seksualno ili neko drugo zlostavljanje? Ako se prijavi, krši li se odnos povjerenja? Koje su granice povjerljivosti? Tko treba izvijestiti o zlostavljanju? Treba li obavijestiti obitelj o sumnji na zlostavljanje? Koja je razlika između fizičkog kažnjavanja i zlostavljanja? Razaranje obitelji ili pomoć obitelji?

Važno je imati na umu da se prijavljuje **sumnja na zlostavljanje** što znači da nije potrebno biti 100% siguran niti da se moraju imati dokazi za sumnju. Nakon što se pošalje obavijest o sumnji, zadaća nadležnih institucija je utvrditi što se dogodilo i poduzeti određene korake i mjere kako bi zaštitili dijete i pomogli obitelji da riješi problem. Drugim riječima, obavijest o sumnji na zlostavljanje djeteta omogućuje da obitelj dobije pomoć.

Vrlo često sumnja da se događa nešto što nije u redu je opravdana. Dobro je podsjetiti se da je zlostavljano dijete bespomoćno i treba glas odraslih osoba da ga zaštite. Bolje je sumnjati i prijaviti pa pogriješiti, nego čekati sigurne dokaze i time ostaviti dijete u problemima koji su preteški da bi se samostalno nosilo s njima.

7.5. Etičke dileme

Razumijevanje etičkih principa struke, jasne metodologije identificiranja, prevencije i rješavanje etičkih konflikata mogu stručnjacima pomoći u razumijevanju etičkih dilema i lakšem odlučivanju o situaciji. Etički kodeksi u Hrvatskoj koji propisuju rješavanje određenih konflikata su: Kodeks etike psihološke djelatnosti, Etički kodeks socijalnih pedagoga, Etički kodeks socijalnih radnika, Etički kodeks vrtića/škole. Profesionalni etički kodeksi su temeljeni na sljedećim karakteristikama (Meara, Schmidt i Day, 1996):

- Autonomija – samoodređivanje i sloboda izbora
- Neškodljivost – izbjegavanje povrjeđivanja drugog
- Promicanje dobrobiti za sve
- Pravednost – jednakost za sve
- Čestitost i poštenje – poštivanje dogovora i povjerljivosti
- Istinoljubivost i vjerodostojnost

Kad se pojavi neka specifična etička dilema postoje određeni koraci koji mogu pomoći u rješavanju problema:

- Prikupljanje znanja o relevantnim zakonima
- Prikupljanje znanja o etičkom kodeksu struke
- Informiranje klijenta unaprijed o razlozima prekidanja povjerljivosti ili drugim dilemama
- Na početku identificirati etičke dileme ili konflikt interesa koji se može javiti
- Identificirati zakone, politiku djelatnosti i dijelove etičkog kodeksa koji se mogu primijeniti
- Ako su zakoni, djelatnost i etički kodeks u konfliktu - postaviti prioritete!
- Ispitati osobne vrijednosti ili predrasude koji mogu utjecati na analizu ovih problema
- Konzultacije s kolegama, stručnjacima, tijelima Komore ili strukovnog društva
- Kreirati plan djelovanja koji je u skladu sa zakonom, politikom djelatnosti, etičkim kodeksom i konzultacijama
- Primijeniti plan
- Reflektiranje posljedica takvog plana
- Ako je potrebno – ponovna konzultacija!

Etičke dileme su svakodnevne, pogotovo u malim sredinama i zajednicama, međutim treba svakodnevno preispitivati praksu i imati na umu da je sprječavanje i razrješavanje etičkih konflikata imperativ struke, a da u konačnici praksa ne smije biti u suprotnosti sa zakonom ili etičkim kodeksom struke.

Puno je prednosti razrješavanja etičkih dilema. Time se inicira zaštita djece i mladih od daljnjeg zlostavljanja, obitelji se pruža mogućnost dobivanja pomoći, sprječava se razvoj simptoma i poremećaja, tretman se usmjerava na pomaganje obitelji, a ne na skrivanje tajne, dijete uspostavlja narušeni osjećaj sigurnosti prema vanjskom svijetu.

Aktivnost: etičke dileme

Dilema 1 - **Narušavanje povjerenja**

Primjer: *Dijete se povjerilo školskom psihologu da je seksualno zlostavljano, ali kaže da će se ubiti ako psiholog to nekome ispriča.*

Pitanja za diskusiju:

1. Treba li psiholog ispuniti želju djetetu?
2. Koja obećanja se ne smiju davati zlostavljanoj djeci?

3. Na koji način reći djetetu da to mora reći drugima?

Povjerenje je profesionalna ili zakonska dužnost zadržavanja informacija dobivenih od klijenta/djeteta. Prijavljivanje zlostavljanja djeteta gotovo uvijek zahtjeva da prekršimo povjerljivost. Po zakonu, dužnost prijavljivanja ima prednost pred dužnosti zadržavanja informacija što znači da informacija ne može biti povjerljiva ako uključuje opasnost za dijete ili druge osobe. Stoga je važno dijete u razgovoru upozoriti da se u slučaju saznanja o situacija koja je opasna i ugrožavajuća za njega, moraju obavijestiti nadležne službe i osobe koje će pomoći djetetu. Djeca to najbolje razumiju ako im se kaže da je sve što govore povjerljivo, ali da je odgovornost odrasle osobe da ne čuva tajnu koja se odnosi na nečiju ugroženost (bilo da se radi o ugroženosti njihovog ili tuđeg života, ili mogućeg zlostavljanja).

Pri tome se granice povjerljivosti definiraju na djetetu razvojno prihvatljiv način i s puno podrške i razumijevanja. Osobama koje rade s djecom za ovu temu može koristiti da si na novi način postave pitanje narušavanja povjerenja: Kako pojedinac može imati povjerenja u profesionalca koji ne poduzima mjere zaštite djeteta?

Dilema 2 – Tjelesno kažnjavanje nasuprot tjelesnom zlostavljanju

Primjer: *Psihologinja u vrtiću je vidjela kako je mama djetetu opalila šamar ispred auta jer nije htjela ući unutra.*

1. Radi li se o fizičkom zlostavljanju ili tjelesnom kažnjavanju kao neprimjerenom odgojnom postupku?
2. Treba li opisano psihologinja prijaviti?
3. Koja je uloga vrtića i stručnjaka za mentalno zdravlje u radu s ovom majkom?

Fizičko zlostavljanje i fizičko kažnjavanje kao oblici nasilja prema djetetu razlikuju se u intenzitetu i učestalosti, kao i u posljedicama koje imaju za dijete.

Tjelesno kažnjavanje definira se kao svaki oblik kažnjavanja u kojem se koristi tjelesna snaga i kojim se namjerava uzrokovati neku razinu boli ili nelagode, ma kako mala bila (Lee, 2008). U sklopu projekta Od politike do stvarnosti – promjena stavova i praksi od tjelesnog kažnjavanja do mjera za zaštitu djece tijekom kolovoza 2017. provedeno je istraživanje čiji su ciljevi bili ispitati stavove prema korištenju tjelesnog kažnjavanja u obitelji i odgojno-obrazovnim ustanovama, stavove prema zakonskoj zabrani tjelesnog kažnjavanja te učestalost korištenja tjelesnog kažnjavanja i drugih roditeljskih odgojnih postupaka. Istraživanje je

provedeno online, a rezultati se temelje na reprezentativnom uzorku od 500 sudionika iz cijele Republike Hrvatske. Istraživanje je utvrdilo da:

- svaka druga osoba (52%) smatra da se tjelesno kažnjavanje generalno ne bi trebalo koristiti, no smatra ga opravdanim u nekim situacijama;
- nešto manje od dvije petine sudionika (39%) prepoznaje štetnost tjelesnog kažnjavanja i smatra da se ono nikada ne bi trebalo koristiti;
- svaki treći sudionik (34%) smatra da tjelesno kažnjavanje ne bi trebalo zabraniti roditeljima u odgoju djece;
- čak 41% sudionika ne zna je li tjelesno kažnjavanje u RH zakonom zabranjeno.

Rezultati ukazuju na to da roditelji i dalje smatraju da je tjelesno kažnjavanje opravdano u nekim situacijama, smatraju ga učinkovitom odgojnom metodom i imaju slabu svijest o zakonskoj zabrani tjelesnog kažnjavanja u Hrvatskoj. Fizičko kažnjavanje je zabranjeno u 20 zemalja svijeta (u Hrvatskoj od 1999 g.). Međutim zakonska zabrana nije dovoljna za promjenu nasilnog roditeljskog ponašanja i njihovih stavova, već je tu značajna uloga stručnjaka kroz djelovanje na stavove i ponašanja.

U konačnici treba vjerovati da je moguće spriječiti zlostavljanje, a na putu do toga potrebno je: razumijevanje problema, termina i uzroka zlostavljanja, podržati programe pomoći obiteljima, širiti ideju o potrebi zaštite djece, biti spreman reagirati u kriznoj situaciji i surađivati s liječnikom, policijom, odvjetništvom, CZSS.

Razgovor s djetetom i roditeljima

8.1. Razgovor s djetetom

Podijeliti problem nikome nije jednostavno, a pogotovo kada se radi o zlostavljanju jer žrtve zlostavljanja često doživljavaju brojne neugodne emocije poput srama, krivnje, straha i nesigurnosti, zbog čega se teško odlučuju da potraže pomoć. Djeca su dodatno osjetljiva jer su izgubila povjerenje u odrasle. Najčešće šute o zlostavljanju jer misle da im osobe neće vjerovati,

možda su se već nekom povjerili tko ih nije doživio ozbiljno, boje se da će zlostavljanje onda biti još gore, doživjeli su prijetnje od zlostavljača. Osim toga, zlostavljači su često djetetu bliske osobe, zbog čega dijete misli da će izdati zlostavljača ako nekom kaže i da će biti odgovorno za raspad svoje obitelji. Zbog svega toga treba biti svjestan da je **odluka o povjeravanju svoga problema zapravo čin velike hrabrosti**.

Međutim, neće sva djeca svjesno i namjerno reći da su zlostavljana, do razotkrivanja može doći i tako da dijete slučajno kaže, a u slučaju kada je namjerno, to je obično nakon neke tematske radionice, emisije na tv-u ili radiju, reklame i sl. Ponekad je potrebno i više puta razgovarati s djetetom kako bi ispričalo svoje cjelokupno iskustvo zlostavljanja. Osim toga razotkrivanje zlostavljanja može započeti odrasla osoba koja je prepoznala neke znakove zlostavljanja (Buljan Flander, i Karlović, 2010).

Važno je imati na umu da često niti osobi kojoj je ukazano povjerenje nije lako, jer spoznaja da je dijete koje poznaje izloženo nekoj vrsti zlostavljanja može dovesti do velikog tereta, osjećaja odgovornosti te snažnih i neugodnih emocija. Često su to uznemirenost, šok, zgražanje, ljutnja, krivnja, žaljenje, ljutnja. Te su emocije, iako neugodne, sasvim očekivane i razumljive, no treba biti svjestan da će reakcija osobe kojoj se dijete povjerilo uvelike odrediti koliko će dijete dalje reći i kako će se osjećati nakon toga. Stoga, uopće ne čudi da mnogi roditelji ili druge odrasle osobe ne znaju kako se s tim nositi, što reći ili na koji način pristupiti djetetu kada im se obrati u takvim situacijama. U nastavku se nalaze opća načela kojih se dobro voditi kada se dijete povjeri:

1. OČUVATI POVJERENJE

Ako Vas je dijete odabralo za osobu kojoj će priznati da je žrtva zlostavljanja, to znači da za njega predstavljate osobu od povjerenja. Vrlo je važno očuvati to povjerenje tako da **ostanete mirni** i pokažete djetetu da mu **vjerujete i da ste na njegovoj strani**. To možete napraviti tako da pronađete **mirno mjesto za razgovor** i osigurate **privatnost** tijekom razgovora. Za početak djetetu možete reći da vam je drago što vam se povjerilo, **pohvaliti ga za hrabrost** i poslati poruku da ste tu za njega. Na taj način pokazujete da ste **dovoljno snažni za čuti ono što vam dijete ima za podijeliti**.

2. NE OSUĐIVATI DIJETE

Odgovornost za zlostavljanje u potpunosti je i **uvijek na zlostavljaču**. Niti jedna osoba ne bi smjela trpjeti zlostavljanje i niti jedno zlostavljanje ne može se opravdati time da je zlostavljač bio isprovociran, izazvan ili slično. Imajte na umu da dijete nipošto nije krivo za to što se

dogodilo, te se treba suzdržati od komentara kao što su „Trebao si misliti da ti se to može dogoditi.“, „To je sramota, kako si to dopustio/la.“, „Mislio/la sam da si pametniji od toga.“. U raznim situacijama zlostavljanja, dijete može biti izmanipulirano na način da vjeruje kako je nečim izazvalo ponašanje zlostavljača i da je zaslužio to što mu se dogodilo. Dajte mu do znanja da to nipošto nije tako. Recite mu kako se nitko nema pravo ponašati na takav način prema njemu i da ono u potpunosti zasluhuje da bude sigurno i zaštićeno.

3. SLUŠATI DIJETE I PRATITI NJEGOV/NJEZIN TEMPO

Djeci se treba naglasiti da imaju pravo da ih netko sluša i da, bez obzira što se dogodilo, vi nećete biti ljuti na njih te da vam je važno čuti njihovu priču. Dajte sebi i djetetu vremena za taj razgovor, budite mu u potpunosti **posvećeni** i posvetite svu pažnju **slušanju**. Djetetu će možda biti teško izreći neke stvari, zato **dopustite šutnju**, čak i kad je ona neugodna. U takvim situacijama dobro je reći nešto poput: „Vjerujem da je teško naći prave riječi za ono što ti se dogodilo, uzmi si vremena, mogu pričekati.“ Ili „Čini mi se da ti nije lako govoriti o tome, to mi je sasvim razumljivo.“ Nemojte forsirati dijete da odmah kaže sve o zlostavljanju, **nije dobro tjerati ga da se otvori više nego što je spremno na to**. Ako dijete pokaže želju da prekine razgovor ili se u nekom trenutku razgovora povuče u sebe, dajte mu svakako do znanja da nije nužno da vam sve ispriča, ali da ste istinski zabrinuti za njega i da želite čuti ostatak onoga što vam ima za reći kada za to bude spremno. Zlostavljači često govore o zlostavljanju kao o “našoj maloj tajni”, pa djeci nekad treba pojasniti da neke tajne ne treba čuvati. Osim toga, mogu se bojati izreći detalje zbog zlostavljačevih prijetnji, a nekad se ni ne sjećaju zlostavljanja, pogotovo seksualnog jer su se tijekom tog iskustva pokušala odvojiti od njega i zaboraviti ga. Razotkrivanje je bolno i neugodno za dijete, jer može proživljavati iste osjećaje kao i kada se zlostavljanje događalo zbog čega može biti u otporu da o tome priča.

4. POKAZATI DA STE I DALJE TU

Dajte djetetu do znanja da ste svjesni kako mu priznavanje cijele situacije nije bilo lako, ali da ste da **ponosni na** njega jer se odlučilo za taj veliki korak. Recite mu koliko vam je važno da vas je odabralo za osobu od povjerenja. Iskažite mu svoju volju i želju da ga saslušate u bilo kojoj situaciji ili o bilo kojem problemu koji trenutno ima ili će jednom nekad imati. Pomozite djetetu da imenuje neke emocije koje primjećujete na njemu i dajte „dopuštenje“ da ih izrazi. Razgovor o emocijama možete potaknuti pitanjem: „Želiš li mi reći nešto o tome kako ti je?“. Pokažite da **ima pravo izraziti sve emocije** koje osjeća te da vi to možete podnijeti. Važno je da dok vam dijete priča, **ne izražavate gađenje ili zgražanje**.

5. OBAVIJESTITI O TOME ŠTO ĆE SE DALJE DOGAĐATI

Obavijestite dijete o tome kome ćete se dalje obratiti za pomoć i što može očekivati od pojedinih institucija kojima ćete se obratiti. Time mu dajete do znanja da nećete dopustiti da se zlostavljanje nastavi već da ćete poduzeti određene korake koji će dovesti do toga da se ono zaustavi. Također, važno je i **ne obećati ono što nikako ne možete održati** (npr. da sve rečeno ostaje isključivo između vas, da će sve biti u redu ili da zlostavljač neće ići u zatvor).

Pripremite dijete da morate obavijestiti druge odrasle osobe o situaciji. Primjer onoga što možete reći djetetu: „Brine me ono što si mi sada ispričao/la jer mi je važno da si siguran/a i zaštićen/a. Drago mi je što imaš povjerenja pričati sa mnom o tome, ali kao odrasla osoba imam odgovornost obavijestiti druge odrasle osobe o informacijama za koje smatram da dovode tebe i tvoj život u opasnost, kako bi ti mogli pomoći i zaštititi.“ Iskoristite priliku da djetetu na razumljiv način objasnite pojmove anonimnosti i povjerljivosti. Objasnite djetetu da je nužno poduzeti mjere kako biste ga zaštitili, kako bi se zlostavljanje zaustavilo i kako bi počinitelj mogao odgovarati za svoja djela i da te mjere uključuju traženje stručne pomoći (CZSS, policija, stručni suradnici škole i sl.). U stručnim službama rade ljudi koji će mu pružiti podršku i omogućiti zaštitu od zlostavljača. Time pokazujete djetetu da ste spremni poduzeti sve kako biste ga zaštitili.

Osim ovih općih smjernica stručnjaci u školama i vrtićima trebaju imati na umu i strukturu razgovora s djetetom te neke specifičnosti koje se mogu javiti.

U uvodnom dijelu razgovora naglasak se stavlja na sljedeće točke:

- **Uspostavljanje odnosa** – ako vam se dijete obratilo, recite da vas zanima što vam želi reći. Ako vam netko drugi šalje dijete, možete ga pitati zna li zašto je tu, ima li nešto što vam želi reći. Uzmite vremena koliko trebate, ako nemate vremena, dogovorite novi susret koji je vaša odgovornost. Kao pomoć u uspostavljanju odnosa možete koristiti informacije koje znate o djetetu, npr. o školi, obitelji, vršnjacima, hobijima. Razgovor treba biti baziran na izmjenjivanju misli, a manje na formi pitanje-odgovor.
- **Pratite djetetove emocionalne reakcije i ponašanje** – oni mogu biti dobra točka polazišta za smjer i temu razgovora
- **Objasnite djetetu neka pravila** – npr. može mu se pojasniti da slobodno kaže ako nešto ne zna ili se ne može sjetiti (objasniti mu da to nije školsko ispitivanje), ili mu reći mu da vas ispravi ako ste nešto krivo razumjeli

- **Razgovarajte o nekom neutralnom neposrednom događaju** – to može pomoći da se prate djetetove mogućnosti dosjećanja i prepričavanja

Iako je uspostavljanje odnosa opisano na početku, treba biti svjestan da odnos s djetetom treba održavati tijekom cijelog razgovora i da rad na odnosu s djetetom nikad ne prestaje. Sljedeći korak je razgovor o samom događaju. U tom dijelu dobro je:

- **Koristiti:**

- otvorena pitanja: *Što je onda bilo? Što se onda dogodilo?*
- usmjerena pitanja: *Što inače radite kod kuće? Što radiš kad si sam s tatom? Koliko često si sama doma?*
- pitanja s višestrukim izborom: *Je li se dogodilo u sobi ili u kuhinji?*

- **Izbjegavati:**

- specifična pitanja: *Tuče li te tata kada pogriješiš?*
- sugestivna pitanja: *Čula sam da se tvoji roditelji često svađaju, je li to istina?*
- Gotove savjete i rješenja

- **Usredotočite se na informacije** koje dobivate od djeteta: *Kada kažeš da te mama maltretira, što pod tim misliš?*

- Ispitajte djetetovu **socijalnu mrežu** i pronađite njegove **odrasle osobe od povjerenja**: *Zna li još netko što se događa? S kim razgovaraš kada ti je teško?*

- **Koristite pravila** i u svom izražavanju: Umjesto *Možeš li mi ispričati...*, radije recite: *Ispričaj mi o...*

- Stalno provjeravati ono što čujete i razumijete: *Voljela bih provjeriti s tobom jesam li te dobro shvatila...*

- Ako je djetetu neugodno, **dajte mu vremena**, potaknite ga da i inače razgovarate s djecom kojoj se događaju slične situaciju: *Uzmi si vremena koliko ti treba. Ja ću te pričekati.*

- Djetetu kojem je teško izraziti se kroz razgovor ili ako je dijete mlađe, možete mu reći da vam **nacrta ili napiše događaj** koji mu se dogodio, a teško mu je ispričati (crtanje je prihvatljivo djeci do 12. godine).

Na kraju razgovora dobro je zaokružiti cijelu priču, na način da se djetetu da povratna informacija, prepoznaju njegovi osjećaji te mu se pruži prostor da se izrazi i kaže što mu je u tom trenu potrebnu. To uključuje sljedeće:

- Odajte djetetu priznanje na iskrenosti i hrabrosti
- Podržite otvaranje i izražavanje osjećaja
- Razgovarajte o osjećaju sigurnosti i budućnosti
- Objasnite dobre i loše tajne
- Recite mu da ste tu za njega kad ono to treba
- Objasnite uvjete u kojima povjerljivost mora biti prekršena - koje tajne kao stručnjak i odrasla osoba možete čuvati, a koje ne
- Objasnite mu odgovornosti odrasle osobe u pomaganju i zaštiti djetetu, tj. neposredne korake koji slijede nakon razgovora
- Osigurajte podršku djetetu
- Vratite ga u sadašnjost pitanjima o neposrednoj budućnosti (što će sada raditi, gdje će sada ići, gdje će biti ili što će raditi tog dana do kraja nastave, kada dođe doma, popodne i sl.)

Stručnjaci koji rade s djecom predškolske dobi trebaju imati na umu da je razotkrivanje u njihovom slučaju često slučajno. U razgovoru s njima treba biti svjestan toga da oni imaju poteškoća u apstrahiranju i kategoriziranju te da nemaju razvijen koncept priče, a često daju odgovor koji nema veze s pitanjem. Zbog toga je važno koristiti jasne i kratke rečenice, ali i vježbati s njima da prepričaju neki drugi važan događaj te provjeriti mogu li dati odgovor na pitanja: tko, što, kad, gdje, zašto.

Kada se sve ovo napisano sumira može se zaključiti da su za razgovor s djetetom potrebne određene vještine, a neke od njih su: sposobnost uspostavljanja adekvatnog odnosa s djetetom, vještine aktivnog slušanja i procesiranja informacija, sposobnost postavljanja pitanja koja su primjerena razvojnoj dobi djeteta, sposobnost dobivanja informacija bez uplitanja osobnih uvjerenja i stavova, sposobnost da se dobro nosimo s intenzivnim emocionalno i seksualno obojenim sadržajima te vještina korištenja pitanja koja se mogu obraniti na sudu i adekvatna su u pravnom smislu. Imajući sve to na umu, važno je na kraju napomenuti da osobe koje nisu iskusne u vođenju razgovora sa zlostavljanim djetetom i ne osjećaju se sigurno, ne trebaju izvlačiti što više informacija i postavljati puno pitanja. Dovoljno je uz prethodno opisane smjernice biti tu za dijete i pružiti mu/joj podršku jer će daljnje nadležne osobe koje ćete kontaktirati provesti potrebnu obradu. Treba imati svijest o tome da su se upravo **pozitivne reakcije okoline** pokazale **značajnim zaštitnim faktorom** nakon djetetovog razotkrivanja.

Pod pozitivnim reakcijama misli se na empatiju, pokazivanje brige i interesa za dijete te vjerovanje djetetu. Dok su negativne reakcije okrivljavanje djeteta, negiranje ili umanjivanje događaja, nevjerovanje, ignoriranje, optuživanje djeteta da laže, indiferentnost, ljutnja te izbjegavanje slušanja i razgovora o toj temi.

U slučaju da se dijete nije povjerilo, a postoji neka sumnja, kroz rad s djecom može ih se educirati o njihovim pravima, razgovarati s djetetom i reći da vas brine neko njegovo ponašanje, provesti vrijeme s djetetom i postavljati mu pitanja o značenju elemenata iz igre, crteža, sastava, razgovarati s djetetom bliskom osobom, poslati dijete na stručnu obradu. I u konačnici uvijek imati na umu da je dovoljna opravdana sumnja za slanje obavijesti nadležnim institucijama i da razgovor s djetetom nije nužan za slanje prijave.

Zapamtite:

- Važno je ostati miran i pokazati razumijevanje.
- Prvo reći: „Drago mi je da si mi se povjerio/la.“. Dati poruku da ste tu za nju/njega i da je hrabro što su počeli pričati o tome.
- Pronaći mirno mjesto za razgovor.
- Vjerovati djetetu – djeca rijetko lažu o zlostavljanju.
- Pokazati da smo dovoljno snažni da čujemo ono što se dogodilo djetetu.
- Djeca su često uplašena ili zabrinuta za osjećaje osobe kojoj se povjeravaju i boje se da ih ona ili netko drugi neće voljeti, ili biti ljuti radi toga što im se dogodilo - razuvjeriti ih.
- Naročito je važno ne izražavati zgražanje ili gađenje
- Saslušati ga/ju i dati dozvolu da ispriča koliko je spremno reći, ali ne tjerati dijete da kaže više nego što u tom trenu može.
- Ne okrivljavati djecu za ono što im se dogodilo. Jedan od načina koji im može olakšati povjeravanje je objašnjenje da je ta osoba kriva, a ne dijete.
- Ne davati obećanja koja se ne mogu ispuniti (npr. da nitko neće saznati za zlostavljanje).
- Pripremiti ih da ćete o tome morati obavijestiti nadležne osobe.

Kod razvoda, te u slučaju manipulacije nad djecom, djeca ponekad imaju razna očekivanja i traže odgovore koje im djelatnici u odgojno-obrazovnim ustanovama ne mogu dati. U tim situacijama postoje određene poruke koje je važno djetetu poslati te se u razgovoru s njim možete voditi sljedećim mislima i načelima (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020):

- Slušat ću te i nastojat ću te razumjeti kako se osjećaš, no ja ne odlučujem s kim ćeš živjeti i na koji način ćeš se družiti s drugim roditeljem.
- Zanima me što mi imaš za reći, ali odgovornost za donošenje konačnih odluka imaju odrasli. Ako se roditelji ne mogu dogovoriti, odlučit će sud.
- Imaš pravo na ljutnju i tugu, kao i da ti se ne sviđaju pravila, no prema drugim ljudima se treba odnositi s poštovanjem, kao što se i drugi trebaju odnositi prema tebi.
- Tu sam za tebe i pomoći ću ti koliko mogu da se tu osjećaš sigurno.

Aktivnost: Igranje uloga

Sudionici se podijele u male grupe od troje. Jedna osoba glumi dijete, jedna stručnjaka (učitelj/odgojitelj/stručni suradnik), a jedna osoba je promatrač. Dijete i stručnjak razgovaraju na temelju dobivenog predloška u svojim ulogama. Na kraju je rasprava u velikoj grupi.

Primjer:

U vašoj vrtićkoj grupi vam se za vrijeme razgovora o obitelji dogodilo da jedna šestogodišnja djevojčica kaže da nju tata, ali i mama tuku i viču na nju.

8.2. Razgovor s roditeljima

U slučaju kada se pojavi potreba za razgovor s roditeljima, u tom razgovoru cilj je da stručnjaci **informiraju** roditelje o situaciji, **pripreme** ih za sve što slijedi, **objasne** im procedure i što mogu očekivati od raznih osoba koje će biti uključene u njihov slučaj (Buljan Flander, i Karlović, 2010). Osim toga naglasak je da im se kroz razgovor ponudi **podrška** te **otvorenost za suradnju i komunikaciju**. Otvorenost za suradnju znači prije svega **dopustiti izražavanje** stava, mišljenja i osjećaja. Uključuje i **pridavanje važnosti** svemu navedenom, kao i traženju pojašnjenja, davanju informacija i pokazivanju da smo razumjeli njihovo stajalište. Za kraj važno je **djelovati** u odnosu na druge, problem, situaciju i sebe, što može uključivati pružanje potpore, traženje pomoći te suradnju i stvaranje uvjeta za postizanje zajedničkog cilja.

Kao i u svakom razgovoru i ovdje je važno aktivno slušanje, to znači da stručnjaci trebaju osigurati da roditelj zna da su mu dostupni, da čuju njegovo mišljenje ili brige, ali i obraćaju pažnju na osjećaje roditelja, kao i na sadržaj. Uvijek treba pokušati razumjeti perspektivu roditelja, čak i kad se ne slažete s onim što govori. Slušanje je način da se to pokaže kroz davanje vremena roditelju, gledanje roditelja, a i neverbalnim znakovima te povremenim odobravanjem dok ga slušate.

Reakcije roditelja, ovisno o situaciji, mogu varirati od osjećaja olakšanja do ljutnje, od pružanja podrške do nevjerovanja vlastitom djetetu. Često je prisutan, šok, nevjerica i poricanje. Ako roditelji nisu zlostavljači, dobro je savjetovati im da ne okrivljavaju dijete i da poduče dijete o odgovornosti i utjecaju kojeg odrasli imaju, a često je potrebno i njih umiriti jer se mogu osjećati krivima i odgovornima što se zlostavljanje dogodilo. Tu je dobro naglasiti da je važno i njihovo pružanje podrške djetetu jer ono može smanjiti traumatski utjecaj. Od stručnjaka je u svakom slučaju važno da prilikom razgovara s roditeljem **zadrži svoju ulogu** i da ne postane istražitelj ili sudac. U razgovoru s roditeljima, može pomoći i informiranje roditelja o tome **što nalaže zakon** stručnjacima u ovakvim situacijama te objasniti da je u **fokusu zaštita djeteta i njegove dobrobiti**.

Kao i kod djece postoje neke opće smjernice korisne za stručnjake tijekom razgovora s roditeljima:

Opća načela za razgovor s roditeljima

1. Budite osobni, iskreni, pokažite interes za dijete i cijelu obitelj
 - To znači govoriti u ja-obliku: *Voljela bih da se usmjerimo na...*
2. Sagledajte situaciju i iz pozicije roditelja
 - *Kako Vi vidite ovu situaciju?*
3. U opisu situacije budite konkretni i određeni (i isto tražite od roditelja)
 - *Vidim da Vas smeta kad Marko traži pomoć u pisanju zadaće.; Recite mi neki konkretan primjer iz kojeg to vidite.*
4. Koristite cjelovite i izravne izjave
 - Umjesto: *Ne razumijem što ste rekli...*; bolje je reći: *Ne razumijem to što ste rekli i voljela bih kad biste mi objasnili što mislite...*
5. Govorite samo o prisutnima koliko god je moguće
 - Ako je riječ o odraslima, treba razlikovati komentare kojima se izražava nezadovoljstvo od bitnih konflikata. Ovo načelo odnosi se na situacije u kojima se uočava bitni konflikt između roditelja u odgoju: *“Predlažem da nam se Vaš suprug pridruži na slijedećem susretu.”*
6. Postavljajte što manje pitanja, a više koristite vještine savjetodavnog razgovora

- Recite: *Činite mi se zabrinuti.*; umjesto: *Jeste li zabrinuti?*
7. Pokušajte postići konstruktivan dogovor s roditeljem
 - Recite: *Htjela bih da razgovaramo o burnim reakcijama kod Maje koje nas brinu.*; umjesto: *Našli smo se da porazgovaramo o...*
 8. Čuvajte vlastite granice
 - *Ja ću se jako truditi da tijekom našeg razgovora ne povisim glas i molim Vas da i Vi to učinite (da ni Vi ne vičete).*
 9. Prilikom jednog razgovora razgovarajte samo o jednom problemu
 - *Htjela bih da se vratimo na...*
 10. Aktivirajte potencijale i motivaciju roditelja
 - Jedan od najvažnijih potencijala roditelja jest da oni poznaju svoju djecu. Najvažniji način pokretanja roditeljskih potencijala je aktiviranje vlastite nesigurnosti: *Meni u ovom trenu nedostaje ideja kako to uraditi... Imate li Vi neku?*
 11. Pokažite poštovanje roditelja kao osobe i uočite naglas njihove snage i resurse, kao i resurse djeteta.
 - *Iznimno ste angažirani roditelj i vidimo da Petra ima snažnog i hrabrog tatu.*
 12. U slučaju razvoda i/ili manipulacije važno je isključiti se iz uloge suca i ne dopustiti da roditelji zahtijevaju donošenje odluka i zauzimanje strana.
 - *Molim Vas da me ne stavljate u neugodnu poziciju, ja ne odlučujem o Vašim rasporedima i za to se obratite i dogovorite na sudu.*

U slučaju da roditelji nisu suradljivi ili se ponašaju neprimjereno može pomoći slušanje roditelja i prepoznavanje tjeskobe koja se javlja zbog neznanja i nesigurnosti, kao i pružanje podrške bez procjenjivanja. Situacija u kojoj se sumnja na zlostavljanje i zanemarivanje djeteta se može smatrati kriznom, a u kriznim situacijama važno je prihvatiti i pokazati razumijevanje za uznemirenost i snažne emocionalne reakcije. Roditeljima su često u tim trenucima potrebni potvrda i prihvatanje, zbog snažnog osjećaja krivnje i bespomoćnosti, stoga je dobro naglasiti njihove snage i kvalitete te dosadašnje postupke, kao i izraziti vlastitu spremnost na suradnju i zainteresiranost za to što se događa s roditeljem kao osobom. Pri tome je djelotvorno saslušati poruku roditelja, pokazati da prepoznajemo osjećaje u pozadini i ponuditi pomoć u situaciji u kojoj se roditelj nalazi. U konačnici važno je imati na umu da niste odgovorni za ponašanje i osjećaje roditelje, već ste odgovorni za vlastite osjećaje i ponašanje, kao i za način komunikacije s roditeljima.

Što nakon slanja obavijesti o sumnji na zlostavljanje?

9.1. Uloga i suradnja institucija

Nakon slanja obavijesti o sumnji na zlostavljanje ili zanemarivanje djeteta, zadaća je nadležnih institucija utvrditi je li zlostavljanja bilo i u skladu s time poduzeti adekvatne korake i mjere.

Policija je dužna u slučaju saznanja o zlostavljanju ili zanemarivanju djeteta u što kraćem vremenu prikupiti što više relevantnih podataka s ciljem utvrđivanja kažnjive radnje. Zadatak

policije je da u prisutnosti roditelja/skrbnika razgovara s djetetom, obavi razgovore s osobama koje su potencijalni svjedoci, privede osumnjičenu osobu, podnese potrebnu prijavu, a djetetu pruži zaštitu i eventualnu dodatnu pomoć (npr. zdravstvenu), ako je potrebna (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Centar za socijalnu skrb je također dužan odmah po primitku obavijesti ispitati slučaj i na prvom mjestu zaštititi dijete i omogućiti mu sigurnost. To uključuje provjeravanje uvjeta i okolnosti u kojima dijete živi, ali i poduzimanje mjera da se uklone sve mogućnosti u kojima bi dijete stupilo u kontakt s osumnjičenim zlostavljačem. To puno ovisi o situaciji i o tome za koga se sumnja da je zlostavljač, ali i s kime dijete živi i od koga može dobiti podršku. To znači da dijete može biti smješteno izvan obitelji dok se ne omogući siguran povratak ili da se zatraži mjera zabrane približavanja djetetu, kao i nadzor nad vršenjem roditeljske skrbi (Buljan Flander i Karlović, 2010). Osim toga, u slučaju kada CZSS primi obavijest od druge ustanove (npr. škola, vrtić), dužan je obavijestiti tu ustanovu o zatečenoj situaciji i poduzetim koracima. Prijava se osim toga prosljeđuje i nadležnom državnom odvjetništvu koji u slučaju postojanja osnovane sumnje može tražiti pokretanje istražnog postupka protiv zlostavljača.

9.2. Dijete – svjedok na sudu

Dijete može biti pozvano da svjedoči na sudu, no u slučaju zlostavljanja, s obzirom na osjetljivost razgovora, ispitivanje djeteta mora biti adekvatno organizirano uz poštivanje određenih smjernica. Zna se da za djecu nisu dobra višestruka ispitivanja, od različitih (posebno nestručnih) osoba, u više prostorija i ustanova. Zbog toga je preporuka da se dijete kao svjedoka ispita samo jednom i to u prilagođenoj prostoriji, od strane osobe koja je stručna za vođenje forenzičkog intervjua s djecom žrtvama zlostavljanja. Stručna osoba djetetu može pristupiti na razumljiv, dobno primjeren način, vodeći računa o osjećajima i trenutnom stupnju traumatizacije. Stručnjak se prethodno može sa sucem dogovoriti i uskladiti važna područja i pitanja, a tijekom razgovora može biti na audiovezi sa sucem i osobama uključenima u proces, a koji se nalaze u drugoj prostoriji, kako bi postavili pitanja koja ih zanimaju. Taj forenzički intervju se snima, a snimka se u daljnjem procesu koristi kao dokaz i time se štiti dijete od daljnjih traumatizacija, a djetetov iskaz od kontaminiranja (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

9.3. Negativne i pozitivne posljedice

Stručnjaci se znaju pitati kakve će posljedice prijavljivanje imati te da li će uzrokovati neke probleme djetetu u obitelji i školi/vrtiću. Stoga je dobro biti upoznat i pripremljen na moguće posljedice, kako one negativne, tako i pozitivne.

Negativne posljedice vezane su za postojeće odnose među članovima obitelji, kao i kriznu situaciju u kojoj se obitelj našla. Moguće je da će se odnosi pogoršati i da će trebati vremena da se uspostavi neka ravnoteža i kvaliteta odnosa između članova. Treba imati svijest o tome da će obitelj možda imati problema duži period. To ovisi o tome da li su članovi obitelji prije razotkrivanja imali međusobnih problema ili su veze između članova obitelji bile čvrste i pozitivne. Svakako je važno obitelj upoznati s mogućim načinima podrške kako bi lakše prebrodili ovu situaciju (Buljan Flander i Karlović, 2010).

Treba biti svjestan da podnošenje prijave ima i mnoge pozitivne utjecaje, a najvažniji je prilika za sigurnost i zaštitu djeteta koje može prestati živjeti u stalnom strahu od novog zlostavljanja. Uključivanje djeteta, ali i obitelji u terapiju i podršku može spriječiti razvoj dugoročnih posljedica koje se javljaju nakon zlostavljanja, obitelj ima priliku da se oporavi i dobije novu priliku za rast i razvoj, a dijete se može osjećati sigurnije i sretnije u svojoj okolini (Buljan Flander i Karlović, 2010).

9.4. Potražiti podršku za sebe

Pomisao da dijete može biti zlostavljano i zanemarivano od svojih najbližih može izazvati snažne emocionalne reakcije. Ako se šalje prijava institucijama, bez da se osvijeste i prorade osjećaji koji se kao posljedica toga javljaju, može doći do sagorijevanja na poslu zbog čega nije moguće adekvatno obavljati svakodnevni posao. Stoga treba biti svjestan znakova i slušati sebe te se po potrebi uključiti u savjetovanje, superviziju ili neki drugi oblik pomoći i podrške kako bi se otpustio emocionalni teret.

9.5. Pružiti podršku djetetu

Važno je imati na umu da se nakon otkrivanja zlostavljanja i/ili zanemarivanja kod djece mogu javiti posljedice koje se mogu manifestirati i u školi, tj. vrtiću. Moguće je da će dijete biti povučenije, imati slabiji interes za igru/učenje, ali i da će ostala djeca u razredu znati nešto o samom događaju zbog čega će biti potrebno razred kao kolektiv učiti o emocijama, poštivanju privatnosti, vještinama suočavanja sa stresom/traumom i sl. Odgojitelji, učitelji i stručni suradnici stoga imaju važnu ulogu da potiču pozitivno, suosjećajno, prijateljsko ponašanje i

davanje potpore i podrške djetetu. Osim toga trebaju imati u vidu da je djetetu potrebno određeno vrijeme da se vrati na svoju razvojnu fazu i da se postigne normalan, zdrav razvoj za dijete i obitelj, s najmanjim mogućim posljedicama.

Djetetu je u tom trenu izuzetno važna podrška i razumijevanje na svim područjima života. Škole i vrtići mogu sami osmisliti određene aktivnosti kako bi se dijete malo osnažilo, oraspoložilo i olakšalo nošenje sa stresnom situacijom. Ponekad je potrebno kroz komunikaciju s roditeljima usmjeriti obitelj na uključivanje u tretman ili organizirati radionice koje nude razne udruge, a u kojima bi fokus bilo učenje o emocijama, vještinama nošenja sa stresom, osnaživanja djeteta, samozaštitnim vještinama i sl.

Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike je 2021.g. objavilo Adresar ustanova, organizacija i ostalih institucija koje pružaju pomoć, podršku i zaštitu žrtvama nasilja u obitelji u kojem s ovisno o lokaciji možete imati pregled gdje uputiti roditelje ili koju ustanovu možete nazvati kako bi u školi/vrtiću organizirala potrebno predavanje i/ili radionicu.

Odgojno-obrazovni djelatnici mogu imati važnu ulogu u tim trenucima jer su u svakodnevnom kontaktu s djetetom i obitelji te je moguće da će i roditelji zahtijevati od njih zadatke koji nisu njihova odgovornost. Pružanje podrške i empatije je važno, ali u tim situacijama je potrebno znati postaviti granice i biti svjestan vlastitih mogućnosti i u okviru njih raditi. Za to je potrebno osluškivati samog sebe, biti u komunikaciji sa ostalim stručnjacima i kolegama te imati svijest o zahtjevima svoje profesionalne uloge.

Primjeri slučaja

Tjelesno zlostavljanje – odgojitelji

Odgajateljica u vrtiću je primijetila da djevojčica iz njene grupe (4 godine) ima modrice po rukama. Na pitanje što se dogodilo, djevojčica kaže da ne zna. Odgajateljica je i prije primjećivala manje masnice na bedrima, ali je pretpostavila da je to od igre s bratom koji je stariji od nje. U grupi primjećuje da je često sama i da je privržena teti. Kada netko od djece bude borben (npr. za igračku) ili kada povisi ton ona se uglavnom rasplače i povuče. Djevojčicu svaki dan iz vrtića kupi tata. Kada je vrijeme da ide doma, teško se odvaja od tete. Osim toga,

odgajateljica je svjedočila i situaciji kada je otac vikao na nju. Tata je u razgovoru s odgajateljicom srdačan i pristupačan.

1. Koje znakove sumnje na fizičko zlostavljanje prepoznajete?
2. Radi li se o fizičkom zlostavljanju ili neprimjerenom odgojnom postupku? Obrazložite.
3. Koje posljedice zlostavljanja pokazuje djevojčica?
4. Kako odgajateljica treba reagirati?
5. Koja je uloga vrtića i stručnjaka u ovom slučaju?

Emocionalno zlostavljanje - odgojitelji

Djevojčica, 4 godine, ide u vrtić. Odgojiteljica u vrtiću je primijetila u zadnje vrijeme da je dijete potišteno i tužno. Po djevojčicu dolazi najčešće mama koja je uglavnom loše volje. Nema strpljenja dok se djevojčica oblači, često viče, a nekoliko puta je čula i psovke u čekaonici i na putu doma. Djevojčica se jednom jako preplašila kada se nekoliko djece u grupi počelo svađati. Pokrila je uši i otišla u drugi kraj prostorije. Tada joj je odgojiteljica prišla i pitala čega se boji. Odgovorila je da su bili glasni kao njezini roditelji koji stalno na nju viču.

1. Koje simptome zlostavljanja uočavate u ovom slučaju?
2. Koje posljedice zlostavljanja pokazuje djevojčica?
3. Kako odgojiteljica treba reagirati nakon ovog iskaza djevojčice?
4. Koja je uloga vrtića i stručnjaka u ovom slučaju?

Seksualno zlostavljanje – odgojitelji

Djevojčica od 6 godina je nakon gledanja filma u kojem je gledala priču o seksualnom zlostavljanju rekla mami da i nju tako susjed uzme u krilo i mazi je po spolovilu. Mazi i sebe pa mu iz spolovila izađe bijela pjena jer pije puno pive. Taj susjed je često čuvao djevojčicu dok su roditelji bili izvan kuće. Majka je o tome odmah obavijestila oca, koji je suočio susjeda s iskazom. Susjed je odbio navode i rekao samo da je istina da ju stavlja u krilo te da mu se gade svi ljudi koji to rade djeci. Forenzičkom obradom je utvrđeno da je djevojčica vjerodostojan svjedok te je otkriveno da je ona i teti u vrtiću rekla te navode, ali joj je teta rekla da izmišlja i da prestane govoriti te ružne stvari. Otkriveno je da zlostavljanje traje od njezine 4. godine te da su roditelji i tete u vrtiću primijetili njezino seksualizirano ponašanje i neuobičajen interes za genitalije. Čitala je ljude sa spolnim organima, a djeci u vrtiću podizala suknje i skidala hlače da im vidi spolovilo.

1. Je li teta u vrtiću zakonski odgovorna za neprijavljivanje i nezaštićivanje djevojčice?
2. Što je trebala napraviti?
3. Koja bi tu bila uloga vrtića i stručnjaka?
4. Zašto se djevojčica ponašala seksualizirano?

Zanemarivanje djeteta - odgojitelji

Trogodišnji dječak u vrtić često dolazi u prljavoj i vremenski neadekvatnoj odjeći. Jednom prilikom je došao u zimskoj jakni kada je vani bilo vruće. U vrtiću često zna biti gladan i tražiti hranu. Obično kasni u dolasku u vrtić, te redovito odlazi zadnji iz dežurstva, a u par navrata su odgojiteljice morale zvati roditelje da pitaju gdje su i kad će doći po dijete. Roditelji često imaju neki izgovor zbog čega nisu došli po dijete te ne sudjeluju u dodatnim aktivnostima kada djece imaju neki zadatak, npr. da donose nešto što skupljaju u vrtić, te ne idu na izlete koji se vrtićki organiziraju.

1. Koje simptome zanemarivanja uočavate u ovom slučaju?
2. Što odgojiteljica treba napraviti?
3. Koje posljedice zanemarivanja može imati ovaj dječak?
4. Koja je uloga vrtića i stručnjaka u ovom slučaju?

Svjedočenje nasilju u obitelji - odgojitelji

Majka djevojčice od 3 godine dolazi u vrtić na poziv odgojiteljice koja primjećuje kako djevojčica često ima promjene raspoloženja, bezvoljna je, malo jede, dosta plače, a i za vrijeme popodnevnog spavanja zna zaplakati u snu. Majka odgojiteljici priznaje da je otac rijetko doma, a kada je da je najčešće u alkoholiziranom stanju i agresivan. Ne udara djecu, ali zna ošamariti mamu te jako puno viče i baca stvari po kući kada je ljut. Kada je doma, djeca su u sobi, osim kad ih on pozove da mu donose stvari (novine, cigarete, daljinski...). Kada ne naprave nešto dobro, baca opuške na njih i majku. Ne smije im nitko dolaziti doma, niti oni smiju igdje ići. Mama je brižna, ali iscrpljena te ne vidi izlaz iz situacije. Nije spremna ništa učiniti jer ju je strah da će otac nešto napraviti, a ona nema od čega živjeti ako se rastanu.

1. Koje posljedice svjedočenja nasilju u obitelji prepoznajete kod djevojčice?
2. Koje su moguće dugoročne posljedice kod djevojčice ako se ova situacija nastavi?
3. Što odgojiteljica treba učiniti?

4. Koja je uloga vrtića u ovom slučaju?

**Dio primjera izvučen je i prilagođen na temelju primjera iz knjige „Nasilje nad djecom i među djecom“ (Bilić, Buljan Flander, i Hrpka, 2012).*

Popis literature:

Australian Institute for Teaching and School Leadership (AITSL). (2018). Spotlight –

Bullying in Australian schools. Preuzeto sa: https://www.aitsl.edu.au/docs/default-source/research-evidence/spotlight/bullying.pdf?sfvrsn=613bf73c_8

Ajduković D. i Adjuković M. (2010). Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti, *Medicina flumiensis*, 46, 3, 292-299.

Ajduković, M., Rimac, I., Rajter, M. i Sušac, N. (2012). Istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 367-412.

American Society for the Positive Care of Children. (2021). Preuzeto s:

<https://americanspcc.org/child-abuse-statistics/> (1.7.2021.)

Baker, A. J. L. (2008). Parental Alienation Syndrome – The Parent/Child Disconnect. *Social Work Today*, 8 (6), 26.

- Baris, M. A., Coates, C. A., Duvall, B. B., Garrity, C. B., Johnson, E. T. i LaCrosse, E. R. (2001). *Working with high-conflict families of divorce*, Jason Aronson Inc., New Jersey, London
- Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bone, M. J. i Walsh, M. R. (1999). Parental alienation syndrome: how to detect it and what to do about it. *The Florida Bar Journal*. 73 (3), 44 -- 48.
- Bogavac, Lj, Otašević, S. et al. (2015). Prva nacionalna studija o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji. Beograd: Incest Trauma centar — Beograd.
- Bragg, H.L. (2003). *Child Protection in Families Experiencing Domestic Violence*. National Clearinghouse on Child Abuse and Neglect Information, 7.
- Brody, N., & Vangelisti, A. L. (2017). Cyberbullying: Topics, strategies, and sex differences. *Computers in Human Behavior*. 75. 739–748. doi:10.1016/j.chb.2017.06.020
- Buljan Flander, G., Čorić, V. & Štimac, D. (2008). Iskustvo, znanja i stavovi liječnika primarne zdravstvene zaštite u Republici Hrvatskoj o zlostavljanju i zanemarivanju djece. *Suvremena psihologija*, 2 (11).
- Buljan Flander, G. i Karlović, A. (2010). 25 pitanja (i odgovora) za stručnjake o postupcima pri otkrivanju zlostavljanja djece. Zagreb: Grad Zagreb i Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba.
- Buljan Flander, G., i Roje Đapić, M. (2020). *Dijete u središtu (sukoba)*. Zagreb: Geromar.
- Council of Europe (2019). Preuzeto s: <https://www.coe.int/hr/web/human-rights-channel/stop-child-sexual-abuse-in-sport> (25.8.2021.)
- Dinić, B., Petrović, J., & Kostić, M. (2021). *Rizična upotreba društvenih mreža kod adolescenata*. Dostupno na: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-650-8.pdf>
- Douglas, K. M., & McGarty, C. (2001). Identifiability and self-presentation: Computermediated communication and intergroup interaction. *British Journal of Social Psychology*. 40. 399–416. doi: 10.1348/014466601164894
- Drouin, M., Vogel, K. N., Surbey, A., & Stills, J. R. (2013). Let's talk about sexting, baby: Computer-mediated sexual behaviors among young adults. *Computers in HumanBehavior*. 29. A25-A30. doi: 10.1016/j.chb.2012.12.030
- ECPAT. (2005). *Violence against Children in Cyberspace*. Resource report for the United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children.

- Edleson, J.L., Mbilinyi, L.F., Beeman, S.K., & Hagemester, A.K. (2003). How children are involved in adult domestic violence: Results from a four-city telephone survey. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(1), 18–32.
- Experience Shapes Child and Culture. <http://www.lfcc.on.ca/mccain/perry.pdf>
- Fernández, E.B., Ezpeleta, L., Granero, R., de la Osa, N., & Domènech, J.M. (2011). Degree of Exposure to Domestic Violence, Psychopathology, and Functional Impairment in Children and Adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 26, 1215-1263.
- Finkelhor, D; Mitchell, K.J.; Wolak, J. (2000). *Online Victimization: A Report on the Nation's Youth*. Alexandria, VA: National Center for Missing and Exploited Children.
- Finkelhor, D. (2005). The international epidemiology of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*. Vol. 18. No. 5. 409–417.
- Gahagan, K., Vaterlaus, J. M., & Frost, L. R. (2016). College student cyberbullying on social networking sites: Conceptualization, prevalence, and perceived bystander responsibility. *Computers in Human Behavior*. 55. 1097–1105. doi:10.1016/j.chb.2015.11.019
- Gardner, R.A. (1998). Recommendations for dealing with parents who induce a parental alienation syndrome in their children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 28(3-4), 1-
- Gilbert R, Spatz Widom C, Browne K, Fergusson D, Webb E & Janson S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The Lancet*, 373 (9657). 68-81.
- Handler, M.W., Rey, J., Connell, J., Thier, K., Feinberg, A., Putnam, R. (2007). Practical Considerations in Creating School-Wide Positive Behavior Support in Public School. *Psychology in the Schools*, 44(1), 29-39.
- Hinduja, S., Patchin, J.W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Researc.*, 14(3). 206-221.
- <http://www.telegraph.co.uk/news/health/children/9637682/Whats-the-difference-between-these->
- Holden, G.W. (2003). Children Exposed to Domestic Violence and Child Abuse: Terminology and Taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review* 6(3):151-160.
- Hrabri telefon (2018). *Stavovi prema tjelesnom kažnjavanju i ostalim odgojnim postupcima u Poljskoj Latviji i Hrvatskoj – hrvatski rezultati*.
- Ignjatović, T. (2015). *Posledice koje ima nasilje među ženama u partnerskim odnosima na*

- decu i odgovornost javnih službi na ovu pojavu*. Belgrade: Autonomous Women's Centre, UNICEF, UNDP, UN Women.
- Išpanović Radojković, V, Ignjatović, T. (2011). *Oblici i pokazatelji zlostavljanja i zanemarivanja deteta*. U: Išpanović Radojković, V. (Ur.). *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja—Primena opšteg protokola*. Beograd: Centar za prava deteta. 22-52.
- Išpanović, V. (Ed.). (2011). *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja — primena opšteg protokola*. Belgrade: Child Rights Centre.
- Išpanović-Radojković, V., & Murko, M. (2010). *The case for change*. Background paper for the WHO Conference Better Health, Better Lives: Children and Young People with Intellectual Disabilities and their Families, Bucharest, Romania, 26-27 November 2010, EUR/51298/17/5.
- Johnston, J.R. (1994). High conflict divorce. *The Future of Children*, 4(2), 165-182.
- Johnston JR, Walters MG, & Olesen NW: Is it alienating parenting, role reversal or child abuse? An empirical study of children's rejection of a parent in child custody disputes. *Journal of Emotional Abuse* (in press).
- Johnston JR, Walters MG, & Olesen NW: Is it alienating parenting, role reversal or child abuse? An empirical study of children's rejection of a parent in child custody disputes. *Journal of Emotional Abuse* (in press).
- Johnston, J.R., Walters, M. G, & Olesen, N.W. (2005). Is it alienating parenting, role reversal or child abuse? An empirical study of children's rejection of a parent in child custody disputes. *Journal of Emotional Abuse*, 5(4), 191-218.
- Kalichman, S. C. (1999). *Mandated reporting of suspected child abuse: Ethics, law, & policy (2nd ed.)*. American Psychological Association.
- Kazneni zakon (NN 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08, 57/11)
- Kelly, J.B. & Johnston, J.R. (2001). The Alienated Child: A Reformulation of Parental Alienation Syndrome. *Family Court Review*, 30, 249.
- Killen, M., & Stangor, C. (2001). Children's social reasoning about inclusion and exclusion in gender and race peer group contexts. *Child Development*, 72(1), 174–186.
- Konstantinović Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, (2009). Zlostavljanje u detinjstvu I adolescenciji kao factor rizika za povećanu sklonost odrasle osobe ka zlostavljanju dece. *Kriminologija*. Niš: Pelikant.
- Kovačević, M. (2005). Nasilje nad decom u porodici: pojam, rasprostranjenost. *Socijalna misao*. 12(2-3). 183-195.

- Krug, E.G. et al. (2002). *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization. p.5. Preuzeto sa https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf
- Kruk, E. (2018). Arguments Against a Presumption of Shared Physical Custody in Family Law. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(5). 388-400.
- Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S., & Medenica, G. (2016). *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Preuzeto sa: <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priru%C4%8Dnik-interaktivni.pdf>
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Dece Evrope na internetu*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Kuzmanović, E., Đorđević, L., et al. (2013). *Lokalne zajednice u borbi protiv trgovine ljudima: Osam priča*. Belgrade: NGO Atina.
- Lapidot-Leffler, N., & Dolev-Cohen, M. (2014). Differences in Social Skills among Cyberbullies, Cybervictims, Cyberbystanders, and Those Not Involved in Cyberbullying. *Journal of Child and Adolescent Behavior*. 2. Article 149.
- Lowenstein, L. F. (2002). Problems suffered by children due to the effects of Parental Alienation Syndrome. *Justice of the Peace*. 166(24), 464-466.
- Macanović, V. (2012). *Deca žrtve nasilja u porodici*. In S. Jovanović, B. Simeunović Patić, & V. Macanović (Eds.), *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Provincial Secretariat for Social Policy, Demography and Gender Equality.
- Maccoby, E. E., Mnookin, R. H. (1992). *Dividing the child: Social and legal dilemmas of custody*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Majstorović, I. (2017) Demogeografski aspekt promjene obitelji i braka u Hrvatskoj. *Geografski horizont*, 2/2019, 17-36
- Mason, K.L. (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*. Vol.45/ 4. 261-364.
- Maternowska, M.C., Potts, A., & Fry, D. (2016). *The multi-country study on the drivers of violence affecting children: A cross-country snapshot of findings*. Florence: UNICEF Office of Research — Innocenti. <https://www.unicef-irc.org/publications/874/>
- McCoy, M. L., i Keen, S. M. (2009). *Child abuse and neglect*. Psychology Press.
- Meara, N. M., Schmidt, L. D., & Day, J. D. (1996). Principles and Virtues. *The Counseling*

- Psychologist*, 24(1), 4–77.
- Milovidov, E. (2020). *Parenting in the digital age: Positive parenting strategies for different scenarios*. Council of Europe. Preuzeto sa: <https://rm.coe.int/publication-parenting-in-the-digital-age-2020-eng/1680a0855a>
- Ministarstva rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike. 2021. Statistička izvješća. Preuzeto s: <https://mrosp.gov.hr/strategije-planovi-programi-izvjesca-statistika/4165> (1.7.2021.)
- Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelj i socijalne politike (2021), Adresar ustanova, organizacija i ostalih institucija koje pružaju pomoć, podršku i zaštitu žrtvama nasilja u obitelji. Preuzeto s: <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Adresari/ADRESAR%20USTANOVA,%20ORGANIZACIJA%20I%20OSTALIH%20INSTITUCIJA%20KOJE%20PRUZAJU%20POMOC,%20PODRSKU%20I%20ZASTITU%20ZRTVAMA%20NASILJA%20U%20OBITELJI.pdf> (27.08.2021).
- MUP RH (2021). Statistički pregled osnovnih sigurnosnih pokazatelja. Preuzeto s: <https://mup.gov.hr/pristup-informacijama-16/statistika-228/statistika-mup-a-i-bilteni-o-sigurnosti-cestovnog-prometa/283233> (1.7.2021.)
- MROSP (2020). Godisnje statisticko izvjesce u Republici Hrvatskoj u 2019 godini. Preuzeto s: <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/MDOMSP%20dokumenti/Godisnje%20statisticko%20izvjesce%20u%20Republici%20Hrvatskoj%20u%202019%20godini.pdf> (26.08.2021.)
- National Clearing House on Child Abuse and Neglect Information (2001). *In focus: understanding the effects of maltreatment on early brain development*. Washington, DC. <http://nccanch.acf.hhs.gov/pubs/focus/earlybrain/index.cfm>
- Obiteljski zakon (NN 116/03, 17/04, 136/04 i 107/07)
- Palmer A. (2012). What's the difference between these two brains. In Daily Telegraph, 28 Oct 2012.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*. 4. 148–169. doi:10.1177/1541204006286288
- Patchin, J.W. & Hinduja, S. (2010). *Cyberbullying and self-esteem*. American School Health Association.
- Paunovic, M. et al. (2015). *Survey of adverse childhood experiences among Serbian university students. Report from the 2013/2014 survey*. Belgrade: WHO.

- Peleg, O. (2009). *Social anxiety and social adaptation among adolescents at three age levels*.
U zborniku: Social Psychology of education.
- Perry, B.D. (1997). In B.D., Perry. (2004). *Maltreatment and the Developing Child: How Early Childhood*.
- Pollack, I., Sundermann, C. (2001). Creating Safe Schools: A Comprehensive Approach.
Juvenile Justice, 8(1), 13-20.
- Price-Robertson, R., Bromfield, L. i Vassallo, S. (2010). *The prevalence of child abuse and neglect*. Preuzeto s: <https://aifs.gov.au/cfca/publications/prevalence-child-abuse-and-neglect> (28.6.2021).
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji.
https://mup.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Protokol_o_postupanju_u_slucaju_nasilja_u_obitelji-usvojila_Vlada_19_6_2019.pdf
- Puhovski, S., Karlović, A., Buljan Flander, G. (2004). Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju. *Društvena istraživanja*, 13 (3), 555-579.
- Rakočević, V. (2019). *Uloga škole u prevenciji i intervenciji elektronskog vršnjačkog nasilja – Priručnik za djecu, roditelje i nastavnike*. Podgorica: Djeca Crne Gore. Preuzeto sa: <http://www.skolskiportal.edu.me/Bezbjednost%20djece%20na%20Internetu%20dokumenta/Priru%C4%8Dnik%20za%20djecu,%20roditelje%20i%20nastavnike-Upoznajmo%20i%20prepoznajmo%20e-nasilje.pdf>
- Raskauskas, J., & Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*. 43(3). 564–575.
- Riebel, J., & Jäger, R. S. (2009). Klassifikation von Cyberbullying - Eine empirische Untersuchung zu einem Kategoriensystem für die Spielarten virtueller Gewalt [Classification of cyberbullying – An empirical investigation of a category system for different kinds of virtual violence]. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*. 2-2009. 233–240.
- Save the Children, the International Rescue Committee. (2017). *Out of sight, exploited and alone. A joint brief on the situation for unaccompanied and separated children in Bulgaria, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia and Croatia*. London: Save the Children.
<https://www.rescue.org/sites/default/files/document/1489/outofsightexploitedandaloneweb.pdf>
- Save the Children.(2019). *Najbolje prakse podrške deci žrtvama nasilja u digitalnom*

- okruženju, publikacija projekta „Prevenција i borba protiv seksualne eksploatacije i zlostavljanja dece u Srbiji i BiH“. Preuzeto sa http://docplayer.rs/148698850-Podrska-zrtvama-sa-nsl_layout-1-qxd.html
- Savet Evrope. (2019). *Smernice za poštovanje, zaštitu i ispunjavanje prava deteta u digitalnom okruženju*. Preuzeto avgusta 2021, sa: <https://rm.coe.int/-prems-047519-ser-2576-it-guidelines-web-16x24-1-/168094ebc9>
- Sawka-Miller, K.D. , Miller, D. (2007). *The Third Pillar: Linking Positive Psychology and School-Wide Positive Behavior Support. Research in practice*, 2(1), 26-38.
- Scheithauer, H., Schultze-Krumbholz, A., Pfetsch, J.& Hess, M. (2021). Types of Cyberbullying. *The Wiley Blackwell Handbook of Bullying: A Comprehensive and International Review of Research and Intervention*. doi: 10.1002/9781118482650.ch7
- Smith, D.C., Sandhu, D.S. (2004). Toward a Positive Perspective on Violence Prevention in Schools: Building Connections. *Journal of Counseling and Development*, 82(3), 287-293.
- Smith, P.K., O'Higgins, J. N. (2021). *The Wiley Blackwell handbook of bullying*. John Wiley & Sons.
- Spasić, D. (2012). Porodično nasilje u Srbiji — istorijsko-kulturološka dimenzija, *Bezbednost*. Beograd: MUP RS. 54(2).
- Statista. (2020). *Cyber bullying*. Preuzeto sa: <https://www.statista.com/study/20741/cyber-bullying-statista-dossier/>
- Stefanović, M. (2014). *Deca sa poremećajem privrženosti -Posledice zanemarivanja i zlostavljanja*. Beograd: NVO Familia.
- Stevković, Lj. (2006). Karakteristike nasilja nad decom u porodici i njegove posledice na zdravlje. *Temida*. No. 3. 36-43.
- Trbus, A. , Rajčić, H. & Rajter, M. (2016). Rezultati istraživanja i preporuke u okviru projekta „Osnažimo pravo djece da budu sigurna“. Republika Hrvatska: Udruga roditelja „Korak po korak“.
- Treem, J. W., & Leonardi, P. M. (2012). Social media use in organizations: Exploring the affordances of visibility, editability, persistence, and association. *Communication Yearbook*. 36. 143-189. two-brains.html
- UK. *NICE Quick reference Guide: When to suspect child abuse and neglect*. <http://nice.proceduresonline.com/>
- UN World Health Organization (WHO). (2016). *INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children*. Geneva: WHO. Available at

file:///C:/Users/User/Downloads/INSPIRE-eng%20(1).pdf

- UNICEF. (2017). *Violence against children in Serbia: Determinants, factors and interventions — National research to policy and practice report*. Belgrade: UNICEF.
- UNICEF. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji - Rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Preuzeto 15. juna 2021, sa <https://www.unicef.org/serbia/koriscenje-interneta-i-digitalne-tehnologije-pregled-nalaza>
- Vujović, R., Dejanović, V., et al. (2006). *Dečji rad u Srbiji: Analiza zakonodavstva, prakse i pojava oblika dečjeg rada*. Belgrade: Child Rights Centre.
- Zakon o zaštiti nasilja u obitelji (NN 137/09, 14/10, 60/10)
- Wakefield, H., & Underwager, R. (1996). "What psychologists better know about recovered memories, research, lawsuits, and the pivotal experiment": Commentary on Kenneth Pope's review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 3(4), 366–371.
- Waldron, K.H., Joanis, D.E. (1996). Understanding and collaboratively treating Parental Alienation Syndrome. *American Journal of Family Law*, 10, 121-133.
- Wallerstein, J.S., Kelly, J.B. (1976). The Effects of Parental Divorce: Experiences of the Child in Early Latency. *American Journal of Orthopsychiatry*, 46(1), 20-32.
- Warshak, R.A. (2008). *Otrov razvoda: zaštita odnosa između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*. Zagreb: Algoritam.
- Whittaker, E., & Kowalski, R. M. (2015). Cyberbullying via social media. *Journal of School Violence*. 14. 11–29. doi:10.1080/15388220.2014
- Ybarra, M.L., & Mitchell, K.J. (2004a). Youth Engaging In Online Harassment: Associations with Caregiver-Child Relationships, Internet Use, and Personal Characteristics. *Journal of Adolescence*. 27. 319-336.

**Financirano sredstvima Erasmus+
programa Europske unije.**

Ovaj dokument odražava isključivo stajalište autora. Europska komisija se ne može smatrati odgovornom pri uporabi informacija koje se na dokumentu nalaze.

